

VAKIF VE TOPLUM

MAYIS 2021 • SAYI 7

VAKIF VE MERHAMET

Vakıflar Genel Müdürü Burhan Ersoy ile Röportaj ■ İslam Medeniyetinin Merhamet Boyutu ■ Şefkatten Maraz Doğurmak
Şefkat ve Merhametin Vücut Bulmuş Hali Vakıflar ■ Merhametten Medeniyete Vakıflar

VAKIF VE **TOPLUM**
SAYI 07 MAYIS 2021

"Halka hizmet Hakka hizmettir"

Diyanet-Sen Adına Sahibi:
Mehmet Ali GÜLDEMİR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Dr. Cebrail YAKIŞIR

Genel Yayın Koordinatörü
Recep EKMEKÇİ

Yayına Hazırlayan
Revasiye KARAARSLAN AYTEN

Yayın İdare Merkezi
Rüzgarlı Sokak No: 15/B
Ulus/Ankara
Tel: 0312 230 46 86
Faks: 0312 232 13 99
Büro Cell: 0533 657 70 21 - 22
www.diyamet-sen.org.tr

Yayın Periyodu: Yılda 1 sayı yayımlanır.

Yayın Türü: Yerel Süreli
Ücretsiz Dağıtılır.

Baskı Tarihi: 17 Mayıs 2021

ISSN: 2148-5437

Kapak: Cüneyt ÇELİK

Baskı
Bizim Büro Basım Evi Yayın ve
Dağıtım Hizm. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No: 6/A
Altındağ/ANKARA
Tel: 0312 229 99 28 - 29
Faks: 0312 229 99 98

Vakıf ve Toplum Dergisi'nde yayınlanan yazılarda bilimsel amaçlarla (kaynak göstermek kaydı ile özetleme ve alıntı yapılabilir. Dergide yayınlanan yazı, şekil ve resimlerden yazarları, ilan ve reklamlardan firmaları sorumludur.

Vakıf ve Toplum, Diyanet-Sen'in bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.

EDİTÖR

Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR
(Bozok Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Zülfikar GÜNGÖR
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan KURT
(Ankara Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR
(Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Baki ADAM
(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR
(Yeditepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Yılmaz CAN
(Giresun Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Nihat DALGIN
(Sinop Üniversitesi)

Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali KAYA
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
(Ankara Üniversitesi)

Dr. Nazif ÖZTÜRK
(Araştırmacı Yazar)

Prof. Dr. Ahmet YAMAN
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Bahattin YAMAN
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesimi YAZICI
(Karatay Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa YILDIZ
(Gazi Üniversitesi)

Mevlüt ÇAM
(Vakıflar Genel Müdürlüğü)

Mehmet Ali GÜLDEMİR
Diyanet-Sen Genel Başkanı

Vakıf Medeniyeti

Müslüman toplumlarda, Kur'an-ı Kerim'deki iyilik yapmayı ve yardımlaşmayı teşvik eden âyetler ve Hz. Muhammed (a.s) ile arkadaşlarının uygulamaları, yorumları ve teşvikleri ile İslam Medeniyeti içinde "Vakıf" adı ile müesseseleşmiş, somut bir varlığa dönüşmüştür. Vakıf müessesesinin menşeî üzerine, tarihî süreç içinde farklı tartışmalar olsa, Allah'ın emirleri, İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in uygulamaları ve teşvikleri ile müesseseleşen İslâm Vakıfları; Emeviler, Abbasiler, Eyyûbiler, Fatımiler, Memlukler, Karahanlılar, Selçuklular, Anadolu'daki Türk Beylikleri ve nihayet Osmanlılarla zirve noktasına ulaşmış, haklı olarak kendisinden "Vakıf Medeniyeti" olarak söz edilmesini sağlamıştır.

Şüphesiz İslam medeniyetinin güçlü bir şekilde kurulması, büyümesi, güçlenmesi ve yüzyıllardır ayakta kalmasında bir medeniyetin medeniyet olması için gerekli niteliklere sahip olmanın yanında merhamet boyutunda bünyesinde barındırdığı hususiyetlerin önemi büyüktür. İslam'ın insana verdiği değer ve buna bağlı olarak insana, bütün bir varlığa, bu bağlamda çevreye, hayvanlara, bitkilere merhametle yaklaşması, İslam medeniyetinin de doğal olarak en bariz niteliğinin merhamet olmasını intaç etmiştir. Müslümanlar tarihleri boyunca söz konusu merhamet ilkesiyle hareket etmiş; insanlara insan oldukları için merhamet temelinde yaklaşmış ve insanca muamelede bulunmuşlardır.

Merhamet, Kur'an'ın odak kavramlarından biridir ve kaynağı dindir. Allah tarafından doğuştan beşeriyetin içine yerleştirilmiştir. Merhamet edilene ihsan etmeyi gerektiren kalp yumuşaklığıdır. Merhamet, başkasının iyiliğini istemek ve onun yardımı-

na koşmaktır. Rahmet ve merhamet, başta insanlar olmak üzere, bütün mahlûkatın iyiliğini isteyip onlara yardım ve ihsanda bulunmaktır. Merhamet bir yaratılış felsefesidir; ahlâkın ve adaletin kaynağıdır.

İslâm medeniyetinin merhamet edilenin karşılıksız ve şartsız bir şekilde kolanıp gözetilmesini öngörmesi karşılığında, Batı medeniyeti mensupları merhamet edenin korunmasını öncelemektedir. İslâm medeniyeti merhamet edilmeyi hak eden ve zor durumda kalan kimsenin ırkına, cinsiyetine, rengine bakılmadan acılarını dindirecek vakıf gibi saygın bir müesseseye sahipken, Batı medeniyeti kurumsallaşmış böyle sivil bir oluşumdan mahrumdur. Şark medeniyetinde eylem esas olduğu halde, Batı medeniyetinde merhamet kavramının felsefî tartışması yapılmaktadır.

Merhamet kavramı, vakıflar çatısı altında gerçekleştirilen sayısız toplumsal hizmetler sayesinde ete ve kemiğe bürünmüş, müesseseleşmiş ve görünür hale gelmiştir. Vakıflar sayesinde merhametten medeniyete yükselen ve Garp aleminde bir benzeri bulunmayan nev-i şahsına mahsus bu müessese, gerçekten İslâm medeniyetinin eşsiz bir güzelliğidir.

Vakıflar, temelinde, genelde hiçbir çıkar gözetilmeden Allah rızası için verilebilecek sevginin ve fedakarlık anlayışının somut birer örneğidir. Hem maddî hem de manevî fedakarlık olmadan vakıfların devamlılığını sağlamak pek mümkün değildir. Geçmişte, İslam devlet ve toplumlarında bir medeniyet hareketine dönüşen vakıflar, günümüzde de pek çok ülkede, geçmişte ortaya koydukları âbidî eserlerle ve bıraktığı dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik mirasla yaşamaya devam etmektedir.

Vakıflar Genel Müdürü
BURHAN ERSOY ile
Röportaj

Recep EKMEKÇİ

MERHAMETTEN
MEDENİYETE VAKIFLAR
Dr. Nazif ÖZTÜRK

Kapak Fotoğrafi: Cüneyt ÇELİK

İÇİNDEKİLER

İSLAM MEDENİYETİNİN MERHAMET BOYUTU
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

44 ŞEFKAT VE MERHAMETİN VÜCUT
BULMUŞ HALİ: VAKIFLAR
Mevlüt ÇAM

54 VAKIF KÜLTÜRÜNÜ OLUŞTURAN TEMEL
BİR DEĞER OLARAK MERHAMET
Dr. Fatma ÇAPCIOĞLU

70 MERHAMETİN KURUMLAŞMIŞ ŞEKLİ
İMARETLERE VAKIFLARIN KATKISI
Prof. Dr. YASİN YILMAZ

78 HAYIRSEVERLİĞİN ŞEFKAT KURUMU
OSMANLI İMARETLERİ
Dr. Gülcan AVŞİN GÜNEŞ

İÇİNDEKİLER

20

ŞEFKAT VE YARDIMLAŞMANIN SOMUTLAŞTIĞI
BİR MÜESSESE VAKIFLAR
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

84

MERHAMETLİ ÇOCUKLARLA
MUTLU YARINLARA
Dr. Öğr. Üyesi Emel GENÇ

88

MERHAMET VE ŞEFKAT BAĞLAMINDA
SARAYLI KADINLARIN VAKIFLARI
Dr. Semiha NURDAN

94

ŞEFKATTEN MARAZ DOĞURMAK
HAYIRSEVERLİĞİN KÖTÜLÜKLE İMTİHANI
Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ

110

VAKIF MEDENİYETİ PANDEMI SÜRECİ VE
MERHAMETİN TAŞIYICISI OLARAK AİLE
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

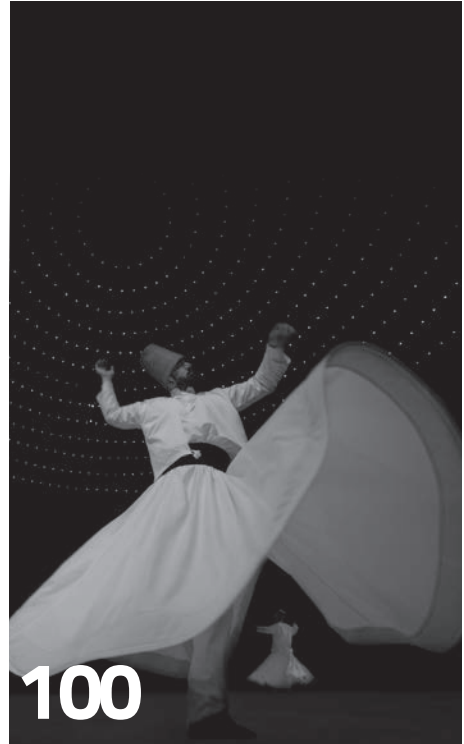
120

DIYANET-SEN
2. ULUŞLARARASI DİN VE TOPLUM
FOTOĞRAF YARIŞMASI AFİŞİ

62

İSLAM SİYASET
DÜŞÜNCESİNDE
MERHAMET
Doç. Dr. Nurullah YAZAR

100

ŞEFKAT-İ İSLAMİYE
Beyhan HACIÖMEROĞLU

“ Vakfiyelerinde eğitim şartı bulunan vakıfların amaçlarını gerçekleştirmek üzere, öncelikle İstanbul’da Bezm-i Âlem Vakıf Üniversitesi ile Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi kurularak ve tam iki yüzyıl sonra vakıfların yükseköğretim amacı Vakıflar Genel Müdürlüğüne gerçekleştirilmiştir. ”

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRÜ BURHAN ERSOY İLE RÖPORTAJ

— Sayın Burhan ERSOY, kendinizi tanıtır mısınız?

1958 Yılında Samsun'da doğdum. İlk, Orta ve Lise öğrenimini Amasya'da, Üniversite öğrenimimi Samsun'da tamamladım. Askerlik görevi 1982-1983 yılları arasında yedek subay olarak yaptım. Evli ve 2 çocuk babasıyım. Çalışma hayatıma 1976-1979 yıllarında Merzifon Zirai Donatım Kurumundan başlayarak sırasıyla; Samsun Zirai Donatım Kurumu Bölge Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara Eğitim Merkezi Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü, Merkez Atama Daire Başkanlığı Şube Müdürü, Devlet Bakanlığı Müşaviri, Başbakanlık Personel ve Prensipier Genel Müdürlüğü Şube Müdürü, Başbakanlık Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanı Vekili, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Karayolları, İller Bankası, TAU, Personelden sorumlu Müşavir

Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Daire Başkanlığı sonrasinda 2003 Yılında başladığım Vakıflar Genel Müdür Yardımcılığı görevimi Ocak 2020'den bu yana ise Genel Müdür olarak devam ettirmekteyim .

Memuriyetin her kademesinde görev yapmış ve özellikle Vakıflar Genel Müdürlüğü çatısı altında yoğun mesai harcamış biri olarak, Ata

yadigarı, her tarafı tarih kokan bu kurumda emanetçi olarak bulunmanın sorumluluğunu iliklerine kadar hissetmiş bir bireyim.

— Vakıflar Genel Müdürlüğü hakkında bilgi verir misiniz?

Vakıflar Genel Müdürlüğü Ülkemizin en köklü kurumlarından biridir. Köklerini Osmanlı döneminde Evkaf Hümayun Nezareti adıyla bugünkü anlamda bakanlık düzeyinde bir konumu bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü, 3 Mart 1924'te çıkan bir kanunla asli mantığına bağlı kalmak suretiyle Genel Müdürlük haline gelmiştir. Genel Müdürlüğümüz bugün 25 bölge müdürlüğü, Hayır Hizmetleri, Finans, Eğitim, Restorasyon alanlarındaki hizmetleri ile Ülkemizin birçok alandaki ihtiyacına karşılık vermektedir.

Bezm-i Alem ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitelerimiz ile Ecdadın Hayalini İki Yüzyıl Sonra Gerçekleştirdik...

Özellikle eğitim alanında üniversitelerimiz ülkemize ve dünyaya, eğitim ve vakıf kültürü anlamında yeni bir soluk, yeni bir heyecan katmaktadır. Üniversitelerimiz; Vakıf medeni-

yetini ve vakıf bilincini yaşayarak, gelecek nesillere aktaracak nice gençlerimizin mezun olacağı vakıf eğitim yuvalarıdır. Vakfiyelerinde eğitim şartı bulunan vakıfların amaçlarını gerçekleştirmek üzere, öncelikle İstanbul'da Bezm-i Âlem Vakıf Üniversitesi ile Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi kurulmuştur. Bezm-i Âlem Vakıf Gureba Hastanesi de, Tıp alanında eğitim veren üniversitemiz varlığını sürdürmeye, muhtaç vatandaşlarımıza sağlık hizmeti sunmaya devam etmektedir. Ayrıca geleceğin restoratörlerini, hat sanatı ustalarını yetiştirmek amacıyla Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi de yine Vakıflar Genel Müdürlüğüne İstanbul'da kurularak, eğitim vermeye başlamıştır. Böylece tam iki yüzyıl sonra vakıfların yükseköğretim amaçlı Vakıflar Genel Müdürlüğüne gerçekleştirilmiştir.

2002'den Bugüne 5400 eser ihya edildi ...

Osmanlı ve Selçuklu'dan günümüze kalan eserleri koruyan, yaşatan ve geleceğe aktarma gayreti içerisinde bulunan Genel Müdürlüğümüz tarihimizi korumaya ve yaşatmaya devam etmektedir. Bu kapsamda 17 yılda toplam 5400 Vakıf Kültür Varlığı restorasyon ve onarımı yapılarak ihya edildi. Bu eserlerin ihyası için ise toplamda 5,5 Milyar kaynak kullanıldı. İstanbul Fatih Sümbülefendi Külliyesinden, Molla Fenari Cami'ne Haseki Sultan Camiinden Amasya Beyazıt Külliyesine bir çok eserimiz geleceğe Vakıflar Genel Müdürlüğümüz eli ile taşındı, taşınıyor. Yine Osmanlı Coğrafyasında bulunan 19 çalışmamız tamamlanmış, 16 sınıf ise restorasyonu devam ediyor.

Örnek vermek gerekirse Bosna Hersek Başçarşı camii, Travnik Alaca Cami, Kosova Cakova Hadım Süleyman Ağa Kütüphanesi ihya ettiğimiz başlıca Ata yadigarlarımızdandır.

2020 Gururumuz Ayasofya Kebir Camii...

Dünya mimarlık tarihinin günümüze kadar ayakta kalmış en önemli anıtları arasında yer alan **Ayasofya-i Kebir Camii**; mimarisi, ihtişamı, büyüklüğü ve işlevselliği ile sanat dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. 916 yıl kilise olarak ibadete açık olan yapı, Fatih Sultan Mehmed'in 1453'te İstanbul'u fet-

hetmesiyle camiye çevrilmiştir. Fetihten hemen sonra yapı güçlendirilerek en iyi şekilde korunmuş ve Osmanlı Dönemi ilaveleri ile birlikte cami olarak varlığını sürdürmüştür. 16'ncı ve 17'nci yüzyıllarda, caminin içine mihraplar, minber, müezzin mahfilleri, vaaz kürsüsü ve maksureler eklenmiştir.

Yapının dışına farklı dönemlerde yaptırılan minareler, medrese, sıbyan mektebi, muvakkithane, şadırvan, sebiller, güneş saatleri, mütevelli heyeti odası ile **Ayasofya-i Kebir Camii**, Osmanlı Dönemi'nde kompleks bir yapıya dönüştürülmüştür.

1934 Yılında Müzeye dönüştürülen ve müze statüsünde hizmet veren Ayasofya 2020 Yılında Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın talimatları ve 10/07/2020 Tarih ve 2729 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile Ayasofya-i Kebir Camisi olarak Ebulfetih Sultan Mehmet Vakfı adına tescillenmiştir.

Başçarşı Camii (Hoca Durak Camii) Bosna Hersek/Saraybosna

— Hayır Hizmetlerinden bahsetmek gerekirse, hangi alanlardan, hangi şartlar ile yardımlar veriliyor.

Vakıflar Genel Müdürlüğümüz, bugün yöneticisi hayatta olmayan ve Medeni Kanun öncesinde kurulmuş vakıfların temsilcisi, yöneticisi durumundadır. Genel Müdürlüğümüz, yaklaşık 59 bin Osmanlı Vakfının temsilcisi olarak onların bugün de amaçları doğrultusunda yaşamaları için çalışıyor, vakıfların vakfiyelerinde yer alan hayır şartları doğrultusunda, muhtaç durumdaki vatandaşlarımıza aylık para yardımı yapılması, kuru gıda dağıtımı, vakıf eski eser onarımlarının gerçekleştirilmesi, eğitim burslarının verilmesi, dini hizmetler, aşevleri, sağlık hizmetleri, müze hizmetleri, eski eser kaçakçılığının önlenmesi gibi pek çok hizmeti gerçekleştiriyor. Bunun yanı sıra ihtiyaç sahibi vatandaşlarımıza yönelik verdiğimiz hizmetler ile Muhtaç aylığı alan kişi sayımız 2020 yılı itibariyle 4.571, Gıda hizmetlerinden faydalanan kişi sayısı 78 bin 780'dir. 2021 yılı itibariyle Kuru Gıda paketleri sa-

yımız 35 Bin'e çıkarıldı. Yine Bu kapsamda İhtiyaç sahibi ilköğretim ve lise düzeyi 15 bin çocuğumuza 9 ay 75 TL den yılda 10 milyon 125 bin, 600 yabancı uyruklu lisans öğrencisine 8 ay 600 TL den 2 milyon 880 bin, Türk vatandaşı 5400 lisans öğrencimize ise ayda 300 TL'den 8 ay süre ile toplam 12 milyon 960 bin TL'dir. Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak Atalarımızın mirasını hayır hizmetlerimiz ile de devam ettirerek adlarının yaşamasını, Dua kapılarının kapanmasına da vesile olmaya çalışıyoruz.

"Şefkat ve Merhamet"
Temamız Vakıflar
Genel Müdürlüğümüzün
Şiarı Düsturudur.

Genel Müdürlüğümüz, insanlığa çok çeşitli kültür ve medeniyet eserleri kazandıran, yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneğini teşkil eden vakıf kurumunu, toplumun geneline tanıtarak ve yayarak gelecek yüzyıllara bu mirası aktarabilmek amacıyla, her yıl Mayıs ayının ikinci

haftası tüm yurttan "Vakıf Haftası" olarak kutlanmaktadır.

Ülkemizde çok güçlü ve köklü bir mirası olan vakıf bilincini toplumda canlı tutmak, gelecek kuşaklara vakıf medeniyetini aktarabilmek amacıyla büyük atılımlar gerçekleştiren Genel Müdürlüğümüz her yıl vakıflar haftasını belirlenen tema ile ilan ederek, toplumumuzun her kesimine hitap eden yarışmalar, sergiler, sempozyumlar, çalışma grubu toplantıları, kardeş vakıf toplantıları gibi etkinlikler düzenleyerek toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneği olan vakıf bilincinin gelişmesine katkı sağlayacak çalışmalar yapmaktadır.

2021 yılı Vakıf Haftamız "Vakıf Medeniyetinde Şefkat ve Merhamet" temasıyla farklı ve her canlıya dokunan, Yardımlaşma duygusunu anlatacak ve yaşatacak etkinlikler ile kutlanacaktır. Vakıflar Genel Müdürlüğünün bir diğer misyonu duyguları da yaşatmaktır. Vakıf karşılıksız vermektir.

Ayasofya-i Kebir Camii

İSLAM MEDENİYETİNİN MERHAMET BOYUTU

 Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi

“ İslam medeniyeti, bütün birikimiyle yaklaşık 15 asırdır varlık sahnesinde yer tutup insanlığa çok büyük hizmetlerde bulunan bir kültür ve toplumlar mecmuasıdır. ”

 Fotoğraf: Cüneyt ÇELİK

İnsanlık tarihinde birçok büyük medeniyete şahitlik edilmiştir. Sümerler, Akadlar, Elamlar, Asurlar, Babiller gibi Mezopotamya medeniyetleri, İndus medeniyeti, Girit medeniyeti, Mısır medeniyeti, Miken medeniyeti, Maya medeniyeti, İnka medeniyeti, Roma medeniyeti, Helen medeniyeti bunlardan bir kısmıdır. Günümüzde ise kökleri uzun geçmişe dayanan medeniyetlerin varlığına şahitlik etmekteyiz. Çin medeniyeti, Japon medeniyeti, Hint medeniyeti, Batı medeniyeti, İslam medeniyeti, Afrika medeniyetleri, Slav medeniyeti gibi medeniyetler bu çerçevede zikredilebilir.

Adı geçen medeniyetler arasında İslam medeniyeti, bütün birikimiyle yaklaşık 15 asırdır varlık sahnesinde yer tutup insanlığa çok büyük hizmetlerde bulunan bir kültür ve toplumlar mecmuasıdır. Şüphesiz İslam medeniyetinin güçlü bir şekilde kurulması, büyümesi, güçlenmesi ve yüzyıllardır ayakta kalmasında bir medeniyetin medeniyet olması için gerekli niteliklere sahip olmanın yanında merhamet boyutunda bünyesinde barındırdığı hususiyet-

İslam medeniyetinin merhamet boyutunu anlamanın yolu da Hicret'i ve Yesrib'in Medine'ye dönüşmesini doğru anlamakla mümkündür. İslam medeniyetinin merhamet veçhesi, Mekke'de büyük bir işkence, boykot ve insanlık dışı muamelelere maruz kalan Mü'minlerin insanca ve Mümince yaşamalarını sağlayacak bir hamleyle, Hicret'le kendini gösterir.

lerin önemi büyüktür. İslam'ın insana verdiği değer ve buna bağlı olarak insana, bütün bir varlığa, bu bağlamda çevreye, hayvanlara, bitkilere merhametle yaklaşması, İslam medeniyetinin de doğal olarak en bariz niteliğinin merhamet olmasını intaç etmiştir. Müslümanlar tarihleri boyunca söz konusu merhamet ilkesiyle hareket etmiş; insanlara insan

oldukları için merhamet temelinde yaklaşmış ve insanca muamelede bulunmuşlardır. Hiç kuşku yoktur ki İslam medeniyetinin merhamet boyutunun anlaşılması için genel olarak medeniyetin bazı temel boyutlarına bakmak faydalı olacaktır.

Genel Olarak İnsan, Toplum, Kültür ve Medeniyet

Medeniyet, insanın toplumsal bir varlık oluşuyla yakından ilgili bir hale işaret eder. İnsan tabiatı gereği toplumsal bir varlıktır. İbn Haldun'un ifadesiyle insanların toplum halinde yaşamaları bir zarurettir, mecburiyettir. Toplum hali ise doğal olarak medeniyeti beraberinde getirir. Esasen her toplumun az veya çok, küçük veya büyük, zayıf veya güçlü medeniyet boyutu vardır. Fârâbî ve İbn Haldun'un medeniyet ve toplum yaklaşımlarında da konu bu şekilde ele alınır. Elbette birey, aile, kültür, toplum, din, ekonomi, eğitim, siyaset, hukuk, ahlak gibi alanlarda medeniyet birikimi güçlü olan medeniyetler büyük ve güçlü medeniyetlerdir ve tarihte özne olan, varlık gösteren, in-

Muradiye Külliyesi, Bursa

sanlığa büyük katkılar sunan medeniyetler de bunlardır.

Büyük medeniyetlerin oluşmasında amil olan bazı etkenlerin bulunduğunu unutmamak gerek. Bu etkenler aslında medeniyeti medeniyet yapan unsurlardır. Bir bütün olarak bakıldığında bunların, inanç, din, açıklık, zaman bilinciyle kendi zamanının kendi üretme, özgüven, eşyaya ve olaylara bakışta tutarlılık, varlığa bütünlüklü bakış, incelik, adalet, hak hukuka riayet, bütün insanlığa iyi ve adil davranma, sağlam şehir ve toplum inşa etme, zengin kültüre sahip olma, bilgi üretme, tefekkür, iyi ahlaka sahip olma, sağlam değer ve erdemlere sahip olma, çalışkanlık, üretkenlik, dinamizm, yüksek motivasyon ve heyecan, imar, iskan, sanat ve estetik boyutta güçlü olma, farklı medeniyetlerle ilişkiler kurma gibi temel etkenler olduğu söylenebilir. Bütün bu etken ve özellikleri donanımlı zengin kültür ve toplum varlığına sahip olma olarak özetlemek mümkündür.

İslam Dini, Müslümanlar ve Medeniyet

İslam medeniyeti, İslam dininin güçlü bir imanla hayata aktarılması sonucu kendini gösteren mücehhez bir toplum gerçekliği olarak vücut bulmuştur. İslam anlamında ed-din, İslam medeniyetinin kurucu ögesidir. Din, Müslümanlar ve gayrimüslimler için bir zihniyet dünyası, bir hayat tarzı, bir toplum evreni, bir kültür birikimi takdim eder. Müslümanlar dinlerinin buyruklarını içselleştirip toplumda nesnelleştirmek suretiyle bariz bir biçimde medeniyeti inşa etmişlerdir. Müslümanlar, dinlerini yaşayarak, hayatlarında tezahür ettirerek kendilerine özgü İslami renge boyalı şehir, toplum, devlet, ülke ve kültürler tesis etmişlerdir. Bu bağlamda Medine, Mekke, Kudüs, Bağdat, Semerkand, Gırnata, Kurtuba, Samarra, İsfahan, Tahran, İstanbul gibi medeniyet şehirleri zikre değerdir.

İslam medeniyet tasavvuru ve pratiğinde ahlak da çok hayati bir unsur olarak dikkati çeker. Güzel ahlak,

İslam dininin, şehrinini ve medeniyetinin en açık, en asli boyutlarından- dır. İslam medeniyetinin önemli ve asli bir boyutu da zaman noktasında kendini gösterir. Bu bağlamda İslam medeniyetinin vakit medeniyeti olduğu söylenebilir. İslam medeniyetinde Müslümanların zamanı tesis etmeleri, zamanın faili ve öznesi olmaları (Asr 103/1-3). Tefekkür, bilgi ve ilim de İslam medeniyetinde mühim unsurlardandır. Açıklık, üretim, dinamizm, edebiyat, sanat, estetik, incelik, hak, hukuk, paylaşma, kaynaşma, kardeşleşme, tahammül, farklılıkları kabul, insana değer verme ve merhamet gibi noktalar da İslam medeniyetinin olmazsa olmaz boyutları olarak öne çıkarlar.

Din, Medine ve Medeniyet

İslam medeniyeti, kavramsal olarak medeniyet kavramının zengin anlam içeriğini bünyesinde taşıması itibarıyla güçlü bir medeniyet tasavvuru ve pratiği ortaya koymayı başarabilmiş bir medeniyettir. Medeniyet ve medeniyetin temel parçası

olarak şehir, yani medine din ile aynı kökten, d-y-n sülasi (üçlü) fiilinden türetilmiştir. Bütün medeniyetlerde tabiatı gereği din başat bir yere sahiptir fakat İslam medeniyeti söz konusu olduğunda bizzat medeniyet kavramının etimolojik yapısı, formel ve anlamsal boyutu da dini ekseninin güçlü kılmaktadır.

Anlaşılmaktadır ki İslam medeniyeti söz konusu olduğunda din, medine ve medeniyet kelime ve terimleri birbirinden asla ayrılmaz bir bütünü meydana getirmektedirler. Şehir, medeniyetin kalbidir. Medeniyet şehirlerde ekilip filizlenir, büyür. Bu durumda şehir, yani medine olmadan medeniyet de olmaz. Dine gelince o da medinenin, şehrin kalbidir. Din yoksa şehir de medeniyet de yoktur. Belki bu tersinden de doğrudur: Medeniyet yoksa medine, medine yoksa din olmaz. Bu sebeple büyük şehirler, İlahi dinin merkezleridir. Peygamberler, görevlerini şehirlerde yerine getirmişlerdir. Şehirlerin peygamberlerin kalkış noktası olduğu söylenebilir. Düşünmenin, inceliğin,

duyarlılığın merkezi olarak şehir peygamberlerin tevhid dinini yayıp hayata hakim kılmaya ve medeniyet inşa etmeye çalıştıkları eksendir.

Denilebilir ki şehirler mecmuası olarak medeniyet, dinin inceliklerle yaşadığı bütünlüğü ifade eder; kimliği, kimliklenmeyi, yaşam tarzını, zengin anlamlandırmayı içerir. Bu çerçevede medeniyet, içinde kültürleri, grupları, toplumları, dinleri, inanç yapılarını barındıran, onlara hayat imkanı veren bütünsel bir ortaklaşa kolektif yapı durumudur. Medeniyet din ve medine odağında insanların yüksek bütünlüklü dünyalarının ifadesidir.

Hicret, Yesrib, Medine ve Medeniyet

İslam medeniyetinin medeniyet olması, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabının Mekke'den Yesrib'e Hicret etmeleriyle mümkün olmuştur. Bu nedenle Hicret, Müslümanların medeniyet kurmalarında dönüm noktasıdır. En son İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in liderliği ve rehberliğinde Hicret edilmiş ve Müslümanların Hicret'le yüreğine sığındıkları Yesrib Medine yapılmış; böylece İslam dininin hayata yansıtıldığı, kurumsallaştırıldığı, kültür ürettiği, kendi hayat düzenini kurduğu İslam medeniyeti inşa edilmeye başlanmıştır.

Hicret ile birlikte Yesrib'in Medine'ye dönüştürülmesi son derece anlamlıdır. İnkılapçı bir tutumla Hz. Peygamber, sembolik boyutta Yesrib adını Medine olarak değiştirmiş, bunun anlam dünyasını şehre yansıtmak suretiyle medeniyeti tesise başlamıştır. Bu nokta, İslam medeniyetini anlamak ve tahlil etmek için çok önemli hareket noktasıdır.

Eyüp Sultan Camii, kuş evi

Bugünün küresel ilişkiler girdabında bir tür daralma, hatta boğulma yaşayan insanlığı adaleti ve diğer insani yönleriyle ayağa kaldıracak olan, İslam merhamet medeniyetidir.

Merhamet Medeniyeti Olarak İslam Medeniyeti

İslam medeniyetinin merhamet boyutunu anlamanın yolu da Hicret'i ve Yesrib'in Medine'ye dönüşmesini doğru anlamakla mümkün-

İslam toplumda sadaka ve zekat hayati derecede önemlidir. Müslümanlar, toplumdaki ekonomik ve diğer addi dengesizlikleri ortadan kaldırmakla mükelleftirler.

dür. İslam medeniyetinin merhamet veçhesi, Mekke'de büyük bir işkence, boycot ve insanlık dışı muamelelere maruz kalan Mü'minlerin insanca ve Mümince yaşamalarını sağlayacak bir hamleyle, Hicret'le kendini gösterir. Hicret, yaşatmak, diriltmek için hayat köprüsüdür. Bundan daha büyük bir merhamet örneği nadir görülür. Hicret'i müteakip Yesrib'in adının Medine olması o şehrin imarı, bayındır kılınması, kültürlenmesi, kültür ve toplum yönünden mücehhez kılınması, velhasıl yeniden haya-

ta dönmesi demektir. Bu da canlı bir merhamet göstergesidir. Aynı şekilde Medine adının hayata ilk yansıması olarak Medineli Ensar'ın Mekke'li Muhacirlerle kardeşleşmeleri en büyük merhamet örneğidir.

İnsanlık tarihinde belki de bir anayasal düzenleme olarak ilk olan Medine Vesikası, Hicret'le birlikte Medine'de farklı inanç ve din mensuplarının bir arada yaşamasını garantiye alan İslami bir sözleşme olması itibarıyla en güzel ve en anlamlı merhamet pratiği örneklerindedir. Farklı inanç mensupları dışlanmamış, marjinalleştirilmemiş, ötekileştirilmemiştir. Çoğulcu bir yaklaşımla bütün toplum kesimleri aynı toplumsal evrende birlikte yaşamışlardır.

Şüphesiz İslam medeniyetinin merhamet medeniyeti olarak kendini insanlığa göstermesinin temelinde vahiy vardır. Kur'an'da merhametle ilgili ayetler ve her şeyden önce Allah'ı merhamet sahibi olarak tanıtan ve niteleyen ayetler, İslam medeniyetinin merhamet yönünü anlamada temel noktadır.

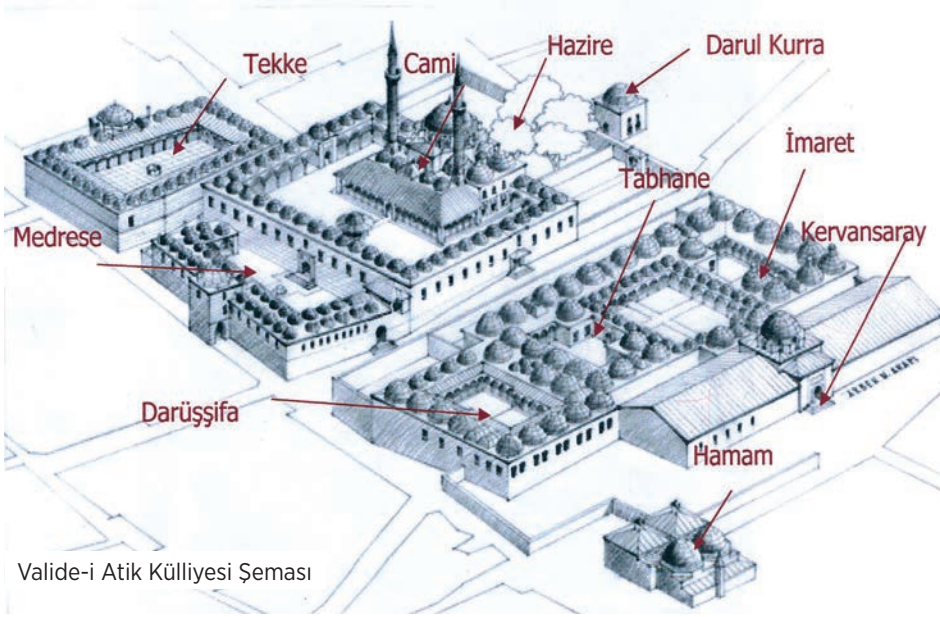
Hz. Peygamber'in alemlere rahmet, şefkat, sevgi olarak gönderildiğini ifade eden ayetler (Enbiya 21/107; Âl-i İmrân 3/159; et-Tevbe 9/128) de İslam medeniyetinin merhamet medeniyeti oluşunu en iyi açıklayan kaynaklardandır. Ayrıca Hz. Muhammed'in bir insan peygamber olarak inanan ve inanmayan insanlara merhamet temelinde yaklaşması İslam merhamet medeniyetinin inşasında çok önemlidir. Hz. Peygamber, sevgi ve merhamet timsali bir şahsiyet olması itibarıyla bütün insanlığa en güzel örnektir. Ayrıca İslam Peygamberi'nin insanlara sevgi ve merhametle yaklaşmayı salık veren ha-

disleri de bu noktada çok önemlidir. Müslümanları onun örnek alarak ve hadislerindeki mesajlara uyarak İslam medeniyetini merhamet temelinde sistemli bir şekilde inşa etmiş ve geliştirmişlerdir.

Bütün bunlar vahiy medeniyeti olan İslam medeniyetinin merhamete dayandığının açık ispatıdır. İslam medeniyetinde insanlara, hayvanlara, bitkilere, bir bütün olarak çevreye merhametle yaklaşmak farzdır ve Müslümanlar da böyle kabul ettikleri için merhametle yaklaşmışlardır. İslam'ın savaş hukukunda dahi merhamet esastır. Savaş'ta sadece savaş açanlarla, kendileriyle savaşanlarla savaşmak ve onlarla savaşırken de zulmetmemek emredilir. Savaşmayanlarla savaşmamak, savaşanların zayıflarına, kadınlarına, ağaçlarına ve çocuklarına, yaşlılarına dokunmamak, mallarına, şehirlerine zarar vermemek İslam'da şart ve farzdır.

İslam medeniyetinde merhamet dayalı olarak insanlara ve bütün çevreye kötülükle, olumsuzlukla bakmak değil, iyilikle, olumlulukla bakmak, herkese iyi davranmak esastır. Ailede anne babadan başlayarak bütün yaratılmışlara Allah'ın yarattıkları olmaları hasebiyle değer vermek ve onlara iyilikte bulunmak, İslam'da Müslümanların en önemli mükellefiyetlerindedir.

İslam medeniyetinin merhamet ve sevgi eksenli iyilik medeniyetinin bütün unsurlarını ailede, eğitimde, ekonomide, siyasette, hukukta, ahlakta, bütün hayat alanlarında, bütün toplumsal ve kültürel boyutlarda görmek mümkündür. Müslümanların maddi ve manevi birikimlerini toplumla paylaşmaları, insana ve

Valide-i Atik Külliyesi Şeması

çevreye değer vermeleri, infak müesseselerini geliştirmeleri, zekat müessesesi kurmaları, toplumda borç alıp vermeyi kolaylaştırmaları, yeşile ve çevreye önem vermeleri, vakıf müessesesiyle toplumun ailevi, ekonomik, eğitimsel, kültürel, siyasi eksiklik ve dengesizliklerinin giderilmesini sağlama çabaları, çevreye yönelik yaklaşımları, kuşlara, kedi ve köpeklere barınak yapmaları, hayvanlara sevgiyle yaklaşımları gibi hususlar, İslam medeniyetinin engin bir sevgi ve merhamet temelinde kurulup geliştiğini ve bugünlere geldiğini göstermektedir.

İslam Merhamet Medeniyetinde İnsana Verilen Değer

İslam merhamet medeniyeti her şeyden önce insan değer temelli bir medeniyettir. İslam'ın insana verdiği değer, Müslümanların kurduğu medeniyetin de insan merkezli olmasını sağlamıştır. İslam medeniyetinin kurucusu Müslümanlar, insana sırf insan olduğu için değer verirler. İslam'a göre insan insan olduğu için değer-

lidir. İnsan ruhu ve şekliyle güzel ve eşref-i Mahlukattır (Tîn 95/1-4; Teğâbûn 64/3; Sâd 38/75). Kur'an'a göre Allah insana özel bir değer verir, onu diğer varlıkların üzerinde bir değerle tanımlar (Hicr 15/29; Secde 32/9; Sâd 38/7; Bakara 2/30-31, 34; En'am 6/165; A'râf 7/69, 74; Yunus 10/ 14, 73; İsrâ 17/70; Neml 27/62; Fâtır 35/39; Sâd 38/26). İnsana sorumluluk yükelemesi ve emanet görevini ona havale etmesi (Ahzâb 33/72) de İslam dininde insana verilen değerlerin büyüklüğünü gösterir.

Görüldüğü gibi İslam insanı yaratılıştan değerli görmektedir. Bu insan ne kadar hata ve günaha düşerse düşsün, hangi fikir, görüş, inanç, din, kültür, dil, etnisite ve renkten olursa olsun insan olması hasebiyle değerlidir anlamına gelir.

Müslümanlar İslam medeniyetinin merhamet boyutunun bir gereği veya dayanağı olarak insana değer vermede insanlığa örnek olacak modeller ortaya koymuşlardır. İnsana verdikleri değerden dolayı hem insanlara hem de çevreye merhametle yaklaşmışlardır.

İslam Merhamet Medeniyetinde Paylaşma ve Kaynaşma

İslam medeniyetinin merhamet medeniyeti olduğunu gösteren en önemli noktalardan biri, Müslümanların içinde yaşadıkları toplumsal atmosferde paylaşmaya, diğergamlığa, dayanışmaya ve kaynaşmaya önem vermeleridir. Bu noktada en somut örneklerden biri infaktır. Müslümanlar ayetlerin, hadislerin ve sünnetin istediği şekilde toplumda zengin olanların gücü nispetinde imkanlarından bir kısmını başka insanlarla paylaşırlar.

İslam toplumunda sadaka ve zekat hayati derecede mühimdir. Müslümanlar, toplumdaki ekonomik ve diğer addi dengesizlikleri ortadan kaldırmakla mükelleftirler. Bundan dolayı infak ve dolayısıyla sadaka ve zekata dayalı etkileşim, İslam medeniyetinde oldukça önemlidir.

İslam medeniyetinin paylaşma ve kaynaşma boyutunun arka planında aslında İslam kardeşliği ve insan kardeşliği yer almaktadır. Müslümanların kardeşliğe önem vermeleri farzdır. İslam'da Cennete gitmenin yolu da kendisi için istediğini kardeşi için de istemektir. Medeniyetin kuşatıcılığına ve merhametine bağlı olarak da farklı din ve hayat tarzına sahip insanlara ve toplumlara da yardım etmek, onlara iyilik etmek, merhametle yaklaşmak esastır.

İslam Merhamet Medeniyetinde Vakıf

Vakıflar, İslam medeniyetinin merhamet boyutunun en ciddi ve en kurumsal göstergelerindedir. Vakıflar İslam medeniyet mekanlarında

Süleymaniye Külliyesi

Müslümanlar, dinlerini yaşayarak, hayatlarında tezahür ettirerek kendilerine özgü İslami renge boyalı şehir, toplum, devlet, ülke ve kültürler tesis etmişlerdir.

insanlara ve çevreye, mesela kuşlara ve diğer hayvanlara, bitkilere karşı merhamet duygusu ile ihdas edilmiş kurumlardır. Müslüman toplumlarında aileden tutun eğitime kadar toplum hayatının bütün alanlarında ve ayrıca kuşlara yuva yapmaya kadar çevreyle ilgili birçok hususta görev yapmak veya hizmette bulunmak üzere vakıflar kurulmuştur. Yoksullara yardım amaçlı vakıflar, eğitim

amaçlı vakıflar, yaralı kuşları korumak ve tedavi etmek için kurulan vakıflar, sağlık amaçlı vakıflar vd. hep vakıf planında İslam medeniyetinin merhamet eksenini anlatan güzel örneklerdir.

Gerek sağlık hizmetleri gerek din hizmetleri amacıyla olsun, gerek ekonomi hizmetleri gerek hukuk hizmetleri amacıyla olsun, gerek eğitim hizmetleri, gerek spor, sanat ve kültür hizmetleri amacıyla olsun, gerek ulaştırma ve şehircilik hizmetleri, gerekse hayvan hakları hizmetleri amacıyla olsun veya kurulsun, vakıflar, İslam toplumunda kuşkusuz Allah rızası için kurulan toplumsal sermaye kurumlarıdır. Allah rızası için kurulan ve hizmet veren vakıflar, Allah rızası temelinde toplumda hayatı hizmetlerde bulunur. Görüldüğü üzere vakıflar İslam merhamet medeniyetinin ayrılmaz unsurlarıdır.

Bir vakıf medeniyeti olan İslam'ın toplumsal düzeninde bir toplum ve

kamu hizmet kurumu olarak vakıf, Allah rızası için ekonomi, hukuk, sağlık, siyaset, eğitim ve din gibi birçok boyutta aile, çocuk, genç, yaşlı, erkek, kadın, zengin, fakir vd. insanların iyiliğine varlık gösterir, işlev ve hizmette bulunur.

Vakıfların toplumsal boyutlarına bakıldığında, toplumun planlı bir şekilde olumlu yönde değişiminde, maddi ve manevi olarak güçlenmesinde, sağlıklı ve başarılı bir şekilde hayatını idame ettirmede, bünyesinde hukuk ve adalet düzenini kurmasında, yüksek refah düzeyine erişmesinde, değerlerine sahip çıkmada, üretkenliğinde, maddi ve manevi kalkınmada, her türlü inanç, fikir ve kültür farklılığıyla birlikte birlik içinde bulunmada, güvene dayalı bir toplumsal ilişkiler sistemi tesisinde, insana ve insanlığa faydalı olma da önemli bir toplumsal sermaye kurumu olduğu anlaşılır. Vakıflar, toplumsal sermaye kurumu olarak bireyin ve toplumun değerini takdir etmekte, toplumun gelişmesi, mutluluk ve refahı için insan ve toplum kaynağına değer verilmesi gereğinden yola çıkarak toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli hizmetler vermek suretiyle söz konusu değeri vermektedir.

Yerel, ulusal ve küresel ölçekte yoksullara yardım etme; hastalara şifa ve tedavi merkezleri kurma; yolculara han ve misafirhane gibi konaklama yerleri yapma; öğrencilere okul, üniversite, ev ve yurtlar açma; kimsesiz, bakıma, korunmaya muhtaç çocuk ve yaşlılarla acizlere barınma ve beslenme imkanları sağlama; insanlara daha iyi şartlarda yaşama imkanı sağlayacak imar ve iskan

hizmetleri verme; insan hakları için mücadele etme; işsizlere istihdam alanı açma; borçluların borcunu kapatma gibi insana ve topluma değer veren, insanları, toplumsal değerleri sermaye olarak gören ve ona göre kıymetli bulan vakıflar, hiç şüphesiz toplumsal sermaye kurumlarıdır.

Vakıf müessesesi, bizatihi kendi varlığı itibarıyla de, kendisi bizzat güvene dayalı etkileşim ağının bünyesinde olduğu bir müessese olarak hem toplumsal sermaye unsurudur, hem de toplumsal sermaye kurumudur. Bu yönüyle vakıflar, hem kendisi toplumsal sermaye unsuru olmasının insanları motive ederek toplumda birlik ve güven ilişkileri tesis etmek suretiyle, hem de toplumun ihtiyaçlarının karşılanması yolundaki hizmetleriyle toplumsal sermayenin güçlü bir şekilde oluşmasına ve idamesine katkı sunmak suretiyle toplumsal sermaye kurumu olarak nitelendirilebilir.

Vakıflar, toplumsal sermaye kurumları olmakla toplumda maddi ve manevi kalkınmaya, ekonomik büyüme ve gelişmeye, toplumda birlik olma ruhu, duygusu ve pratiğinin güçlenmesine büyük katkı sağlayan merkezlerdir.

Toplumsal sermayede en önemli unsurlardan birinin din olduğu söylenebilir. Bir toplumsal sermaye kurumu olarak vakfın hizmetlerinin arkasında da din bulunmaktadır. İslam toplumlarında Allah rızası için insanlara çeşitli alan ve boyutlarda hizmet etmenin, toplumsal hayatın birlik içinde kaliteli olarak sürdürülmesi için gerekli hizmetleri yapmanın önemli araç kurumlarından biri olan vakıfların kurulmasında, her konuda insanlar arasında birlik ve

bütünleşmeyi, yardımlaşma ve paylaşmayı gerekli gören din, dinî emir, tavsiye ve yasaklar; bazı Kur'an ayetlerinin (Bkz. Bakara 2/92, 261, 273, 280; Âl-i İmran 3/2, 103; Nisâ 4/2; Tevbe 9/60 vd.) ve hadislerin (Bkz. Müslim, Kitâbu'l-Vasiyye 14; Ebû Dâvûd, Vasâya 14; Tirmizi, Ahkâm 36), son İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünneti ve Müslümanların tarihî birikimi temel etkindir. Dolayısıyla vakfın toplumsal sermaye kurumu olmasının en önemli unsuru belki de dindir. Din, insanların toplumsal hayatta sağlıklı bir şekilde yaşamaları ve mutlu olabilmeleri için gerekli olan yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleşmesinde çok önemli bir kurum olan vakıfların kuruluşunda temel etken olarak rol üstlenmektedir.

Din, birçok toplumsal boyut ve işlevi itibarıyla toplumsal sermayenin en güçlü ve etkili unsurlarından, hatta kaynaklarındandır. Mesela kimlik kazandırma, birleştirme, kaynaştırma, yardımlaşmaya sevk etme, güdüleme, güven ortamı oluşturma, organize etme, düzenleme, meşrûlaştırma gibi boyut ve işlevleriyle din, toplumsal sermayenin, toplumda güvene dayalı toplumsal ilişkiler ağının oluşmasında çok önemli işlevsellik arz eder (Bkz. Turan 2013).

Doğrudan dine dayanan veya temel dayanaklarından biri din olan, dinî amaç veya gayelerle kurulmuş olan bir toplumsal grup, yapı, organizasyon veya kurum, dinin söz konusu toplumsal sermaye özelliklerinden dolayı dinî toplumsal sermaye olarak tanımlanabilir. Buna göre din gayesiyle ortaya çıkan bir kurum, dinî toplumsal sermaye kurumu olarak adlandırılabilir. Bu durumda İslam

toplumunun çok önemli çimento unsurlarından biri olan vakıf, bir indirgemeye düşmeksizin ve dinin dışındaki unsurlarını göz ardı etmeksizin dinî toplumsal sermaye kurumu olarak görülebilir. Din gayesiyle kurulan ve hizmetlerini yürüten bir sivil toplum kuruluşu sıfatıyla vakıf, dine dayanan bir toplumsal sermaye kurumu veya dinî toplumsal sermaye kurumu olarak, insanlara çeşitli alanlarda yardım etmek ve örneğin zengin ile yoksul arasındaki ilişkilerde denge kurmak suretiyle dinin meşrûlaştırma boyutu ve işlevini devreye sokarak toplumda çeşitli statüden insan ve topluluklar arasındaki statü farklılıklarının, tabaka farklılıklarının getirdiği veya getirebileceği ayrıştırıcılığı, çatıştırmacılığı, eşitsizliği nötralize eder, engeller; birleştirici ve barıştırmacı boyuta dönüştürür. Böylece toplumsal bütünleşmeye ve barışa büyük bir katkıda bulunur.

Son tahlilde vakıfların İslam merhamet medeniyetinde etkili, gözle görülür boyutlarıyla kendini gösterdiği söylenebilir.

İslam Merhamet Medeniyetinde Farklı Din, İnanç, Kimlik ve Kültür Mensuplarına Yaklaşım

İslam medeniyetinin merhamet boyutunun tezahürlerini Müslümanların farklı medeniyetlere karşı yaklaşımında da görmek mümkündür. Müslümanlar farklı medeniyetlerin varlığını kabul eder ve onlara insanca yaklaşırlar.

Gerçekten de İslam medeniyetini ve ona bağlı şehirleri diğerlerinden ayırt etmeyi temin eden en dikkat çekici özellik, belki de farklı kimliklere mensup insanları, farklı kültür ve

toplum türlerini, farklı toplum sınıf ve katmanlarını, tüccar, sanatkâr ve eğitimcileri, farklı bilim insanlarını, şehrin bütün toplumsal aktörlerini İslami tahayyülde ve kimlik potasında bir arada tutabilme yeteneğinde bulunur.

İslam medeniyet filozofu Fârâbî, İslam mütefekkeri ve sosyoloğu İbn Haldun ve diğer birçok İslam alimi ve düşünürü gibi filozof ve sosyal bilimcilerin medeniyet yaklaşımlarında görülebileceği gibi İslam medeniyet tasavvuru; Hegel, Marx, Weber, Fukuyama ve Huntington örneklerinde görülebildiği gibi Batı medeniyetini eksene koyan, Batı dışı medeniyetleri yok sayan, en azından önemsiz veya ikincil adeden medeniyet anlayışlarından çok farklıdır. İslamiyetin insan, toplum ve evren yaklaşımına bakılırsa, dünyada daima özellik ve nitelikleri itibarıyla farklı ve çeşitli medeniyetlerin var olduğunun kabul edildiği, İslam'da bu medeniyetler arasında yakınlaşma, uyum, işbirliği, uzlaşma

ve barışın esas olduğu, bunların terzinin arızı olduğu anlaşılır.

İslam tarihine bir bütün halinde bakılırsa, İslam medeniyetinin merhamet boyutunda diğer medeniyet mensuplarına, farklı inanç ve din mensuplarına son derece insani bir tutumla yaklaşıldığı rahatlıkla görülebilir. Bunun en temel kaynağı hiç şüphesiz Kur'an ve Hz. Muhammed'in Sünnetidir. Bunun en somut misali de Hz. Peygamber'in Medine Vesikası olarak bilinen yasal ve hukuki metne dayalı uygulamasıdır. Bu uygulamayla Kur'an'da belirtilen ilkelere muvacehesinde farklı din mensuplarıyla bir arada yaşama tecrübesi ortaya konulmuştur. Daha sonraki zamanlar da Müslümanlar bu sünneti devam ettirmeye çalışmışlardır. Bunun en son örneklerinden birini ise Osmanlı millet sisteminde görmek mümkündür.

Kendi ana istikamet, nitelik ve unsurlarıyla İslam medeniyeti kendi dışındaki medeniyetleri fark eder,

görür ve kabul eder. Genel insanlık birikimi olarak medeniyetin ortak noktalarından yararlanır, fakat kendi temel unsurlarıyla kendine özgü medeniyetiyle kendi yoluna devam eder. Toplumsal hayatta tevhid temelinde birlik ve bütünleşmeye büyük önem verilen İslam medeniyetinde farklı inanç, din ve düşünceden insanlara çoğulcu perspektifle yaklaşmak ve onlarla barış içinde bir arada yaşama felsefesiyle hareket etmek esastır. İslam medeniyetinde Müslümanlar hem kendi medeniyeti içindeki farklılara hem de medeniyetler arası düzlemde var olan farklılıklara gerçekliği dikkate alarak yaklaşırlar.

Görüldüğü üzere farklı din, inanç, kültür, kimlik ve medeniyet mensuplarına İslam dininin ve Müslümanların merhamet ve insaniyet temelinde yaklaşması, İslam medeniyetinin merhamet boyutunun en önemli göstergelerinden biri olarak tezahür etmektedir.

İslam Merhamet Medeniyetinde Çevrenin Önemi

İslam medeniyetinin merhamet boyutunun göstergelerinden biri de İslam'ın ve Müslümanların çevreye verdiği önemde ve merhametle yaklaşımda yatar. Daha önce de yeri geldikçe göndermede bulunulduğu gibi Müslümanlar, yer ve göklerde bulunan bütün her şeye elden geldiğince adaletle ve merhametle yaklaşmaya ayrı bir önem vermişlerdir. İslam medeniyeti çevre medeniyetidir. Nitekim Müslümanlardaki imara, iskana, ağaçlandırmaya, yeşillendirmeye, estetiğe, hayvanlara yönelik sahiplenici, koruyucu ve güçlendirici yaklaşım veya tutum, bunu işaretler.

Beyazıt Külliyesi

Sonuç

Sonuç olarak İslam medeniyeti merhamet medeniyetidir. Denilebilir ki İslam medeniyetinin ayırt edici özelliklerinden biri merhamettir. Geçmişte çöken medeniyetlerin çöküş sebeplerini ve bugün yaşayan medeniyetlerden bir kısmının çöküş süreçlerini incelediğimizde çöküşte etkili faktörlerden birinin merhamet yoksunluğu olduğunu anlarsınız veya görürüz. Buna bağlı olarak o medeniyetlerde insana ekonomik değer atfedildiğini, insan olarak sevgi ve merhametle yaklaşılmadığını, hele hele farklı medeniyet mensuplarına öteki gözüyle bakılarak davranıldığını da görürüz.

Medeniyetlerin insanlara ve çevreye merhametle yaklaşımları ahlak ekseninde olmazsa olmaz bir boyut olduğu düşünülürse, merhametten uzaklaşma, medeniyete çok zarar vereceği de anlaşılır. Medeniyet ne kadar güçlü olursa olsun merhamet ve sevgi boyutu ortadan kalkarsa katılaşır ve çökmeye mahkum olur. Bugün Batı medeniyetinin durumu budur. İnsanları ötekileştiren, İslamofobiyi derinleştiren, ksenofobiyi yaygınlaştıran medeniyet, uzun yaşayamaz. Bu dünyaya insanlığı yeniden gösterecek medeniyet, bugünün dünyasında İslam medeniyetidir.

İslam medeniyet, iman, din, güzel ahlak, zaman, sabır, sebat, istikrar, yenilenme, değişim, dinamizm, üretkenlik, sanat, estetik, tefekkür, eleştiri, üretim, sanat, edebiyat, incelik, nezaket, tahammül, farklılıkları kabul etme, hak, hukuk, yenilenme, birlik, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma, barış ve cihad gibi boyutlarını merhamet ekseninde ortaya koyacak donanıma sahiptir. Yeter ki Müs-

lümanlar o yönde irade gösterebilirler.

Bugünün küresel ilişkiler girdabında bir tür daralma, hatta boğulma yaşayan insanlığı adaleti ve diğer insani yönleriyle ayağa kaldıracak olan, İslam merhamet medeniyetidir.

Yararlanılan Kaynaklar

Kur'an-ı Kerim.

- Abay, A. R. (2004). "Bir Sosyal Politika Olarak, Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri". *Sivil Toplum Dergisi*. 2/ 6, s. 77-92.
- Akbulut, İ. (2007). "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi". *Vakıflar Dergisi*. 30, s. 61-72.
- Aydın, V. (2003). "Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/1, s. 313-338.
- Berki, A. (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemîyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi*. Sayı: 6, s. 9-13.
- Bourdieu, P. (2010). "Sermaye Biçimleri". *Der. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal. Sosyal Sermaye*. İstanbul: Değişim, s. 45-75.
- Bourdieu, P. (1983). "Ökonomisches Kapital, Kulturelles Kapital, Soziales Kapital". *Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt Sonderband 2)*. Reinhard Kreckel (Ed.). Göttingen, s. 183-198.
- Coleman, J. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital". *American Journal of Sociology*. Ek. 94, s. 95-120.
- Dallmayr, F. (T.Y.). *Medeniyetler Çatışmasının Ötesinde. Medeniyetlerarası Diyalog: Uluslararası Sempozyum 18-20 Eylül 1998 Diyarbakır* (S. 69-76) içinde. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Elias, N. (1978). *The History of Manners, The Civilizing Process: Cilt 1*. New York: Pantheon Books.
- Erdoğan, Z. (1990). "Vakıfların Sosyal Fonksiyonları". *Fırat Üniv. Dergisi*. 4/1.
- Ertem, A. (1999). "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar". *Divan Dergisi*. Sayı: 6. İstanbul, S. 111-112.
- Fârâbî (1991). *Kitâbu'l-Mille. M. Mehdî (Tah.)*, (2.Bs.). Beyrut: Dârü'l-Meşrik.
- Fârâbî (1995a). *Arâu Ehli'l-Medîneti'l-Fâdıla*. A. B. Melham (Ed.). Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Fârâbî (1995b). *Es-Siyâsetü'l-Medeniyye*. A. B. Melham (Ed.). Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Fukuyama, F. (2001). "Social Capital, Civil Society and Development". *Third World Quarterly*. 22/1, S. 7-20.
- Fuller, G. E. (T.Y.). *Medeniyetler Çatışması. Medeniyetlerarası Diyalog: Uluslararası Sempozyum 18-20 Eylül 1998 Diyarbakır* (S. 61-68) içinde. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gökalp, Z. (1992). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri* I. R. Kardeş (Ed.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Gökbilgin, M. (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Hodgson, M. G. S. (1995). *İslâm'ın Serüveni* (Cilt 1). A. Eker ve Diğerleri (Çev.). İstanbul: İz Yayınları.
- Huntington, S. (1993). *The Clash of Civilizations? Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- İbn Haldun (1996). *Mukaddime*. D. El-Cüveydî (Tah.), (2.Bs.). Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriyye.
- Karaçavuş, A. (2015). *Temeddünden Medeniyete (Civilisation): Osmanlı'nın İnsani Toplum Ve Devlet Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Dene*. OTAM. 37, 87-180.
- Karlığa, B. (2019). *Medeniyet Bilinci*. İstanbul: Lale Organizasyon.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge.
- Korkut, C. Ve Bulut, M. (2017). "XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması". *Adam Akademi*. 7/2, S.167-194.
- Okumuş, E. (2009). *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun* (2. Bs.). İstanbul: İz Yayınları.
- Okumuş, E. (2011). *Zamanın Toplumsal Gerçekliği*. İstanbul: Ark Kitapları.
- Okumuş, E. (2012). *Toplumsal Değişme ve Din* (4. Bs.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Okumuş, E. (2018). *Bir Toplumsal Sermaye Kurumu Olarak Vakıf*. 1.Uluslararası Vakıf Kurumu Sempozyumu (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İstanbul 14-15 Temmuz 2018) Tebliğ Kitabı. Ed. Mehmet Bulut Vd. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Aralık, 92-102.
- Özdalga, E. (T.Y.). *Medeniyetlerin Sonu. Medeniyetlerarası Diyalog: Uluslararası Sempozyum 18-20 Eylül 1998 Diyarbakır* (S. 159-163) içinde. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Stauth, G. Ve Turner, B. S. (1995). *Nietzsche'in Dansı*. M. Küçük (Çev.). Ankara: Ark Yayınları.
- Şentürk, R. (2006). *Medeniyetler Sosyolojisi: Neden Çok Medeniyetli Bir Dünya Düzeni İçin Yeniden İbn Haldûn? İslâm Araştırmaları Dergisi*. 16, 89-121.
- Turan, S. (2013). "Sosyal Sermaye ve Din; Sosyal Sermayenin Grup İçi İşbirliği ve Eşgüdümüne Etkisi Üzerine". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2013/1, 12/23, S. 43-76.
- Wallerstein, I. (2000). *Medeniyet(Ler) Niçin Yeniden Gündemde? M. Yılmaz (Ed.)*, *Medeniyetler Çatışması* (3. Bs., S. 252-259) içinde. Ankara: Vadi Yayınları.
- Zaim, S. (1992). "Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açından Değerlendirilmesi". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. Sayı: 37-38, S. 1-18.

ŞEFKAT VE YARDIMLAŞMANIN SOMUTLAŞTIĞI BİR MÜESSESE VAKIFLAR

✍ Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Tarih Bölümü

Darüssağafa
1863
CEMİYET

Dârüssağafa, yetim çocukların eğitimlerini üstlenen ve onlara babalarının yokluğunu hissettirmemeye çalışan, onları şefkatle kucaklayan bir vakıftır.

Yardımlaşma, dayanışma, şefkatli olma, merhamet etme, iyilik yapma, hayır işleme gibi davranışlar, tarihin her devrinde; dinler, medeniyetler, devletler ve toplumlar nazarında hoş karşılanan, teşvik edilen ve yüceltilen değerlerdir. İnsanın tabiatında varolan ve yaratılıştan gelen bu tür davranış kalıpları; dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerin etkisi ile geçmişten günümüze, dünyanın farklı coğrafyalarındaki topluluklar içinde çeşitli şekillerde tezahür edebilir. İslamiyet dışındaki diğer dinlerde ve medeniyetlerde de farklı şekillerde uygula-

ma alanı bulan bu tür davranışlar; müslüman toplumlarda, Kur'an-ı Kerim'deki iyilik yapmayı ve yardımlaşmayı teşvik eden âyetler ve Hz. Muhammed (a.s) ile arkadaşlarının uygulamaları, yorumları ve teşvikleri ile İslam Medeniyeti içinde "Vakıf" adı ile müesseseleşmiş, somut bir varlığa dönüşmüştür. Vakıf müessesesinin menşeî üzerine, tarihî süreç içinde farklı tartışmalar olsa da yukarıda da belirtildiği üzere Allah'ın emirleri, İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in uygulamaları ve teşvikleri ile müesseseleşen İslâm Vakıfları; Emeviler, Abbasiler, Eyyûbiler,

Fatımiler, Memlukler, Karahanlılar, Selçuklular, Anadolu'daki Türk Beylikleri ve nihayet Osmanlılarla zirve noktasına ulaşmış, haklı olarak kendisinden "Vakıf Medeniyeti" olarak söz edilmesini sağlamıştır.

Dinî, sosyal ve hukukî bir müessese olan vakıflar, geçmişten günümüze İslâm ve İslâmî dönem Türk devlet ve topluluklarında oldukça önemli bir yere sahip olmuş; dinî, sosyal, ekonomik, eğitim, kültür, sağlık, ulaşım, bayındırlık, beledî vb. çok geniş bir alanda, günümüzde kamu tarafından yerine getirilen

Dârülaceze 1895 yılında bakacak kimseleri bulunmayan, bakıma muhtaç olanları barındırmak ve topluma kazandırmak için kurulan bir vakıftır.

Türk toplum hayatının dinamiklerinden biri olan vakfın temelinde, hemcinsine ve diğer canlılara duyulan sevgi, saygı, kardeşlik, fedakârlık, feragat, tahammül, sabır, minnet, müdâra ve hoşgörü gibi yüksek değerler yatmaktadır. Bu değerler, vakıfların 'vakıf ruhu'nu teşkil ettiği gibi, bu ruhun devam ettirilmesinde de büyük pay sahibidir

çoğu hizmetin yerine getirilmesine aracı olmuştur. Öyle ki, diğer Ortadoğu İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti de adalet ve güvenlik dışındaki kamu hizmetlerini genel olarak vakıflara bırakmış; bu durum ağırlıklı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Vakıflar, uygulama alanı buldukları Türk ve İslâm devletlerinde, özellikle de bu müessesesinin uygulamada zirveye ulaştığı Osmanlı Devleti'nde, bugünkü devlet ve toplum anlayışına göre kamu hizmeti niteliği taşıyan pek çok hizmet; yol, köprü, çeşme, su yolu, hastane, mektep, medrese, imaret, kütüphane, cami, mescit, han, kervansaray, tekke, zaviye, mezarlık gibi sosyo-kültürel, dinî ve iktisadî yapı, statü ve cinsiyet ayrımı olmaksızın zengin ya da az çok malı, mülkü olan hayırseverler tarafından yapılmış, hizmetleri ve devamlılıkları bunlar için kurulan vakıflar tarafından sağlanmıştı. İslâm hukukuna göre; bir vakfın kuruluşu, kişinin mülkiyetine sahip olduğu menkûl veya gayrimenkûl ya da her ikisinden oluşan mallarından bir kısmını veya tamamını, Allah'ın rızasını kazanmak ve ona yakın olmak (kurbet) niyetiyle, insan veya herhangi bir canlının ihtiyacını karşılamak üzere dinî, hayrî ve sosyal bir gaye için ebedî olarak tahsis etmesi ile gerçekleşmektedir. Bu tanımda da yer aldığı üzere; vakfedilen mal, vakfı kuranın (vâkıfın/vâkıfenin) mülkü olmaktan çıkar, alım-satım ve mülkiyete konu olabilecek her türlü tasarruftan vazgeçilerek, Allah'ın mülkü kabul edilir; kuruluş amacına uygun olarak insanların ya

da diğer canlıların hizmetine sunulur. Bir vakıf kurulurken burada asıl olan, mülkiyeti vakıf üzerinde olan malın; satılmamak, bağışlanmamak ve miras bırakılmamak üzere hayrî bir amaç için tasadduk edilmesidir. Hukukî olarak tescil edilen bir vakfın genel olarak iki tür mal varlığı bulunur: Bunlardan ilki; vakfın esas kuruluş amacını teşkil eden ve kendisinden karşılıksız faydalanılan hayır kurumlarıdır. Hayrât da denilen bu vakıf kurumları arasında cami, mescit, mektep, medrese, tekke, zaviye, imarethane, aşhane, misafirhane, hastahane, çeşme, su yolu, köprü, mezarlık gibi yapılar yer alır. İkincisi de; vakfın devamlılığını sağlamak ve sunulacak hizmetlerin masraflarını karşılamak üzere vakfedilen arazi, tarla, bağ, bahçe, bostan, dükkân, değirmen, han, hamam, bedesten gibi gayrimenkullerle, nakit para gibi menkul cinsinden mallar olup, bunlara da akâr (çoğulu akârât) denilir. Vakfa akâr yani gelir olan bu kaynaklar çeşitli usullerle kiraya verilerek ya da paralarda olduğu gibi nemalandırma suretiyle işletilerek, vakfın amacına yönelik hizmetler yerine getirilir. Bir vakfın gerek hayrât gerekse akârâtının kayıt altına alındığı hukukî metin yani vakıf senedi ise vakfiyedir. Vakfiyede hayrât ve akârât dışında ayrıca, vakfı kuran kişinin bilgileri, vakfın kurulma amacı, hizmet alanı, vakıftaki vazife sahipleri, onlarla ilgili şartlar ve vakfın kurulması ile ilgili hukukî prosedüre ait bilgiler yer alır.¹

İslâm devlet ve toplumlarında, başkalarına yardım etmek suretiyle toplum hayatında dayanışmayı

tesis etmek isteyen pek çok müslüman, Allah'ın rızasını kazanabilme ve O'na yakın olma (kurbiyyet) maksadıyla çeşitli vakıflar kurmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de müslümanları; yardımlaşmaya, sadaka vermeye, iyilik yapmaya ve hayırda yarışmaya teşvik eden âyetler vardır. Bu âyetlerden bazıları şunlardır: 'Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır. Öyleyse hayırlarda yarışın. Nerede olursanız olun, Allah sizin hepinizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir'.² 'Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Harcayacağınız hayırlı bir şey, ana-babaya, akrabaya, yetimlere, düşkünlere ve yolda kalmışa olmalıdır, işlediğiniz her hayrı Allah-ü Teâlâ bilir'.³ 'Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız'.⁴ 'Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten menederler ve hayırlarda yarışırlar. İşte bunlar iyi kimselerdendir'.⁵ Hz. Muhammed'in de iyiliği, yardımlaşmayı, sadakayı teşvik eden çeşitli hadisleri vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: 'Ademoğlu vefat edince ameli kesilir, ancak üç hususta müstesna: sadaka-i câriye, faydalı ilim ve kendine dua eden hayırlı evlat'.⁶ 'İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır; malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanandır. Allah yolunda harcananın en hayırlısı da insanların en çok ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılayandır'.⁷ 'Yarım hurma vererek bile olsa kendinizi cehennem ateşinden koruyun ve o dahi yoksa gönül alıcı bir söz söyleyin'.⁸ 'Kendiniz için istediğinizi kardeşiniz için

de istemedikçe kâmil mânâda iman etmiş olamazsınız'.⁹ 'İnsanların en hayırlısı insanlara en faydalı olandır'.¹⁰ Yukarıda mealleri verilen; iyilik, yardımlaşma, sadaka, infak, hayır gibi hususlara işaret eden âyetler ve hadisler, hiç şüphesiz İslâm toplumlarında vakıfların kurulmasında ve gelişmesinde motive edici unsurlar olmuşlardır. Bunun da en önemli göstergesi, bu âyetlerden ve hadislerden birine veya bir kaçına ya da başkalarına, vakıfların kuruluş senedi olan vakfiyelerin girizgâhında, kurulan vakfın amacına uygun olarak yer verilmesi veya atıf yapılmasıdır.

İnsanlar acaba neden vakıf kurma ihtiyacı hissetmişlerdir? Bir başka ifade ile insanı vakıf kurmaya sevkeden dünyevî ve uhrevî sâikler acaba nelerdi? Bu konuda Bahaeddin Yediyıldız, Osmanlı döneminde kurulan vakıfların vakfiyelerinden yola çıkarak bazı tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitlerin ışığında, vakıf kurucularının; 'iyi bir gelecek hazırlama', 'bu dünyada ve öbür dünyada mutluluğa ve refaha mâlik olma', 'mallarını arttırma ve onları dokunulmaz ve ebedî kılma', 'manevî olduğu kadar sosyal hiyerarşide en yüksek derecelere ulaşma', 'vücutlarının yok oluşundan sonra adlarını ölümsüz kılma', 'kıyamet günü için azık hazırlama', 'cehennem azaplarından kurtulma', 'cennetin nimetlerini elde etme', 'müm-

Dârüleytam'lar savaşlarda babaları şehit düşen çocukların her türlü bakım ve geçimini üstlenen vakıflardır.

kün olduğu ölçüde Allah'a yaklaşma (kurbiyyet) vasıtası kılma", 'Allah'ın lütfunu elde etme arzusu" gibi gerekçelerle vakıf kurdukları anlaşılıyor.¹¹ İslâm devlet ve toplumlarında merhamet, şefkat, sevgi gibi duyguların bir tezahürü olarak karşımıza çıkan vakıf, genel itibarıyla İlahî faziletlere dayalı bir müessese olarak kabul edilir; ancak buna rağmen, bu dünyada, çevresinde saygı ile anılacak bir mevkiye ulaşma, beğenilme, takdir edilme, kendisinden sonraya iyi bir ad bırakma, güç gösterisinde bulunma, yakınlarını himaye etme, elde ettiği servetin müsadere veya miras taksimi yoluyla bölünüp parçalanmadan emin bir şekilde evladına intikal etmesini sağlama gibi bir takım siyasî, ekonomik ve sosyal gerekçelerle de vakıflar kurulmuştur.¹² Tarihî seyri içinde vakıflar, her ne kadar kuruluş gerekçeleri ve amaçları, kurulduğu zamana, bölgeye ve kültürel çevreye göre farklılık gösterse de, genel itibarıyla; Hakk'tan geleni halka harcama ve

Gazanfer Ağa Medresesi, Sarayhanı İstanbul

halka hizmeti Hakk'a hizmet olarak görme düsturu içinde, hayırseverlik, alçak gönüllülük, dindarlık gibi motive edici unsurlarla, maddî varlığı sosyal hayata yansıtmanın ve toplum hizmetine sunmanın araçlarından biri olmuştur.

Vakıflar başlangıçta ferdî ihtiyaçları karşılamak üzere kurulurken, zamanla uygulama alanı bulduğu devletlerin ve toplumların sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarının ve gelişmişlik düzeylerinin de etkisiyle toplumsal bir harekete dönüşmüş, sosyal hayatın her alanında kendisine yer bulmuştur. Toplumun ihtiyaçlarından doğan vakıflar, İslam toplumlarında; "Vakfın efdâli nâsın kendüye eşedd ihtiyaç ile muhtaç ol-

Gazanfer Ağa Medresesinde dersleri konu alan bir gravür

duğu bir şeyi vakfetmektir..." şeklinde hukukî bir kaideye dönüşmüş ve ihtiyaçları ve sıkıntılarını gidermeyi kendine gaye edinmiştir. Bir nevi

Hakk'tan geleni Hakk adına halka ulaştırma olarak da görülen vakıflar; "vermek", "paylaşmak", "yardımlaşmak", "şefkat göstermek" "kendini ötekinin yerine koymak (empati yapmak)" olarak tanımlanmıştır. Yediyıldız'ın da belirttiği üzere vakıf; ben ve öteki arasındaki etkileşimi ve dayanışma ruhunu somut hâle getiren bir müessese olmuştur. Vakıf kurma teşebbüs ve düşüncesinin arkasında da ekseriyetle herhangi bir mecburiyet veya zorlama değil, insanlara, hatta bütün canlılara karşı ferdî sorumluluk hissi, vicdanî bir hizmet duygusu, bir başka ifadeyle iyilik, şefkat, merhamet, yardımlaşma ve dayanışma duygusu ile öteki'ni yani başka bir insanı veya bir canlıyı, maddî ve manevî bakımdan

huzura kavuşturma yolunda haz duyma, zevk alma, benzeri kültür değerlerini ve bu değerleri kendisine gaye edinmiş olan kişinin hür iradesi bulunmaktadır".¹³

Vakfın temelindeki felsefî esaslara değinen Bolayır da, yukarıda belirtilen vakıf kurma düşüncesinin arkasında yatan nedenleri teyit ederek, şu hususlara dikkati çekmiştir: "Türk toplum hayatının dinamiklerinden biri olan vakfın temelinde, hemcinsine ve diğer canlılara duyulan sevgi, saygı, kardeşlik, fedakârlık, feragat, tahammül, sabır, minnet, müdâra ve hoşgörü gibi yüksek değerler yatmaktadır. Bu değerler, vakıfların 'vakıf ruhu'nu teşkil ettiği gibi, bu ruhun devam ettirilmesinde de büyük pay sahibidir. ... Bu felsefe, başta insan olmak üzere, bütün olarak varlığa (hayvanlara, kültür ve tabiat varlıklarına) duyulan sevgi, saygı ve hoşgörüye dayalı fedakârlıklar gerektiren ve başkalarını mutlu ve mesut kılmakla kendi mutluluğunu ancak kazanabileceğine inanan ve bunu temin eden düşüncedir..... Bu felsefî anlayış, büyük milletimizin genel felsefesi olduğu gibi, vakfın da esas ruhudur".¹⁴ Bu yönüyle, bilhassa İslâmî dönem Türk devletlerinde kurulan vakıflar; şekli, türü ve kuruluş amacı, çoğunda birbirinden farklı olsa da, toplumda yardımlaşmaya ve sosyal barışa katkı sağlamışlardır. Zengin ile fakir arasındaki uçurum, üsttekilerle alttakiler arasındaki sınıf farkı, büyük oranda vakıflarla giderilmiştir. Bilhassa Osmanlı döneminde, toplum hayatında geniş bir faaliyet alanı bulan vakıflar; dinî hayatın içinde yer alan

müesseselerle, yardım sandıkları ve avarız vakıflarının da içinde yer aldığı sosyal teşkilatlarla, sosyo-kültürel entegrasyonu sağlama ve sosyal tabakalar arasındaki uçurumu ortadan kaldırma noktasında büyük rol oynamışlardır.

Türk tarihinin, Osmanlı ve öncesi döneminde, ülke topraklarının hemen hemen her bölgesinde, köyünden şehrine kadar geniş bir coğrafyada, sayıları on binli rakamlarla ifade edilen vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar aracılığıyla merhamet ve şefkat, duygu ve düşünceden fiiliyata dönüşmüş; yardımlaşma, dayanışma ve hayırda yarışma toplum içinde karşılık bulmuş, somut/müşahhas birer varlık haline gelmiş; kişinin, bencillikten kurtularak olgunlaşmasına, şahsiyet kazanmasına, ötekinin varlığını kabul edip, onunla empati kurmasına, yardımlaşma ve dayanışma içine girerek de dışlanmışlığı ve ötekileştirmeyi ortadan kaldırmaya katkı sağlamıştır.

Günümüzde büyük oranda hükümetler ve devletler tarafından toplumlara ve fertlere sunulan çoğu hizmet, geçmişte vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Tarihi süreç içerisinde İslam ülkelerinde, yukarıda da belirtildiği üzere adına hayrât da denilen; cami, mescid, medrese, dârülkurân, dârülhadis gibi dinî nitelikli ve eğitimle alâkalı kuruluşlar; zâviye, hankâh, ribât, tekke gibi sûfîler için barınma ve toplanma yerleri; imaret denilen fakirlere yemek dağıtılan mutfaklar; insanların öldükten sonra defnedildikleri mezarlıklar, türbeler; bîmâristan ve dârüşşifâ gibi sağlık kuruluşla-

rı; şehirlerde ve kırsal kesimlerde yapılan yollar, köprüler, kervansaraylar, sulama şebekeleri, kaleler, deniz fenerleri, kanalizasyonlar, su yolları, çeşmeler vb. yapılar vakıflar tarafından tesis edilmiştir. Bu vakıf hayrâtın sürekliliği de akâr denilen vakıf mallardan elde edilen gelirlerle sağlanmış; müslümanların namaz kılmaları için bütün İslâm dünyasında dinî, sosyal, hatta siyâsî merkezler durumunda olan sayısız cami ve mescid inşa edilmiş, donatılmış ve görevlilerine maaşları ödenmiştir. Bazı camilerde iftar vakti şerbet dağıtılmış, fakirlere ve talebelere iftar yemeği verilmiştir. İbadet işlevi dışında camiler, birer manevî etkileşim ve dinî bilginin öğretildiği merkezler olmuş ve buralarda insanların davranışlarına yön veren değerler öğretilmiştir.

Camilerin etrafından başlayarak ihtiyaç duyulan her yerde vakıf olarak teşkil edilen sıbyan mekteplerinde, medreselerde, dârülkurrâlarda ve dârülhadislerde örgün öğretim yapılmıştır. Yaygın eğitim ise tekke, dergâh gibi kurumlarda gerçekleştirilmiştir. Sıbyan mektepleri ilköğretim, dârülhadis, dârülkurrâ ve medreseler ise orta ve yüksek öğretim kurumları olarak faaliyetlerini sürdürmüşler; bilhassa medreseler, vakıflar sayesinde ilmî, idarî ve malî özerkliğe sahip birer müessese haline gelmişlerdir.¹⁵ Toplumsal bir takım rahatsızlıkları ortadan kaldırmak, önlemek ve sosyal barışı sağlamak için kimsesiz gariplere, fakirlere sahip çıkma, hastalıklarını tedavi etme düşüncesi ile Vakıf Gureba Hastane'leri; bakacak kimseleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, "Tarihte İlginç Vakıflar"

bulunmayan, bakıma muhtaç olanları barındırmak ve topluma kazandırmak için Dârülaceze'ler; yetim çocukların eğitimlerini üstlenen ve onlara babalarının yokluğunu hissettirmemeye çalışan, onları şefkatle kucaklayan Dârüşşafaka'lar; savaşlarda babaları şehit düşen çocukların her türlü bakım ve geçimini üstlenen Dârüleytam'lar; evlerinde yemek pişiremeyecek kadar fakir olanlar için imarethaneler, aşevleri; şehirlerarası yollarda rahat ve emniyet içinde seyahatler yapılınsı diye kervansaraylar, menzil hanları, ribatlar, zaviyeler; kuşların yıkanmaları için kuş havuzları ve barınmaları için kuş evleri gibi müesseseler vakıflar tarafından kurulmuş ve buralarda sunulan hizmetler yine vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür. Bütün bunlar, geçmişten bugüne Vakıf

Medeniyetinin birer ebedî nişanesi olmuşlardır.¹⁶

Osmanlı döneminde kurulan vakıflardaki çeşitliliği ve toplum içinde sundukları hizmetleri genel hatları ile göz önüne sermek, bir nebze de olsa bilgi sahibi olmak için vakfiyelerden yola çıkarak hazırlanan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan Tarihte İlginç Vakıflar¹⁷ başlıklı çalışmaya bir göz atmak yerinde olacaktır. Bu çalışmada yer alan vakıflardan bazılarının hizmet alanları şu şekildedir: Öğrencilere güzel yazı yazmayı öğretme, burs verme, piknik yaptıрма, giysi ve kırtasiye yardımı yapma, evlenen fakir kızlara çeyiz hazırlama, fakir bekarları ve köleleri evlendirme, ka-

dın sığınma evleri açma, dul ve fakir hanımların ihtiyaçlarını karşılama, yetimlere yazlık elbise alma, öksüz ve yetim çocuklara barınma imkanı sağlama, mahalle halkından ihtiyacı olanların vergilerini ödeme, âmâlara hizmet etme, hacılar için konaklama tesisi yapma, aşevi/imaret açma, helva dağıtma, meyve yedirme, pide dağıtma, fakirler için kurban kesme, namazgahta bayram yemekleri dağıtma, mübarek gecelerde mahkumlara ikramda bulunma, fukaraya odun, kömür alma, bayramlarda çocukları ve yoksulları sevindirme, çocukları sünnet ettirme, garipler için hastane kurma, hastalara ilaç hazırlama, bulaşıcı hastalıkları tedavi etme, yaşlı fakirlere ve hastalara evde bakım hizmeti sunma, ipekböcekçiliğini geliştirme, çiftçi-

lere tarım aletleri temin etme, tohum saklama, tarım alanlarını ıslah etme, hayvanlara mer'a açma, nehir kenarlarına ağaç dikme, nehirlerde ulaşımı sağlama, afet sonrası onarım ve bakım hizmeti sunma, işyeri ve zanaat mekanları açma, iflas eden tüccarlara yardım etme, şehit ve sahabe türbelerini tamir ettirme, deniz kazazedelerine yardım etme, orduya ve donanmaya lojistik destek sağlama, savaşa giden gazilere at temin etme, müslüman esirleri kurtarma, sokak hayvanları, köpekler, kediler, kuşlar için yiyecek temin etme, güvercin evi yaptırma, hasta ve yaralı leylekleri tedavi etme, halkın ve yolcuların hayvanlarını sulama, su kuyusu açma, çeşme yaptırma ve tamir ettirme, sıcak günlerde sebillere kar koyma, yaz günlerinde soğuk su dağıtma, kışın abdest alanlara sıcak su temin etme, halk için hamam ve çamaşırhane yaptırma, köprüleri tamir ettirme, göl temizleme, namazgah ve abdesthane yaptırma, camilerdeki saatleri tamir etme, müslim ve gayrimüslimlere için mezar yaptırma, yoksul ve kimsesizlerin cenazelerini kaldırma, cami ve minareleri aydınlatma, ilmî kitapları bağışlama, kitapları tamir etme, seyyah, derviş ve fakir-fukara için misafirhane ve hangâh inşa etme, yol güvenliliğini sağlama, şehirlerde, kasabalarda alt yapı hizmetlerini sunma, tarihi eserleri koruma gibi çok sayıda kamu hizmeti ve sosyal yardımlaşma faaliyeti vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Kuruluş ve hizmet gayelerinden sadece bir kısmı burada belirtilen vakıflar, tarihimizde sadece dinî alan

ve kurumlarla sınırlı kalmamış; sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle, bir çok kamu görevinin yerine getirilmesini sağlayan bir sosyal kurum hüviyeti kazanmış ve tarih boyunca bu özelliğini muhafaza etmiştir.

Elbette Osmanlı döneminde kurulan vakıflara verilebilecek örnekleri burada arttırmak mümkün; ancak, yukarıda sayılan hizmetler ve faaliyetler, en azından vakıfların toplum içinde üstlendikleri görevlere ışık tutması açısından yeterli olduğu kanaatindeyim.¹⁸

Vakıflar, yukarıda da değinildiği üzere temelinde, genelde hiçbir çıkar gözetilmeden Allah rızası için verilebilecek sevginin ve fedakarlık anlayışının somut birer örneğidir. Hem maddî hem de manevî fedakarlık olmadan vakıfların devamlılığını sağlamak pek mümkün değildir. Geçmişte, İslam devlet ve toplumlarında bir medeniyet hareketine dönüşen vakıflar, günümüzde de pek çok ülkede, geçmişte ortaya koydukları âbidevî eserlerle ve bıraktığı dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik mirasla yaşamaya devam etmektedir.

Dipnotlar

1. Vakıf tanımı ve uygulamaları için bk. Ahmet Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, TTK Yay., Ankara 1988; Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi, TTK Yay., Ankara 2003; Nazif Öztürk, Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, VGM Yay., Ankara 1983; aynı yazar, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, TDV Yay., Ankara 1995; Hüseyin Çınar - Miyase Koyuncu Kaya, Vakıflar Kaynakçası, VGM Yay., Ankara 2015; Yediyıldız, "Vakıf", İslam Ansiklopedisi (İA),

MEB Yay., c. XIII, İstanbul 1986, s.153-172; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c.42, s. 475-479; Yediyıldız, "Vakıf/Tarih", DİA, c.42, 2012, s. 479- 486; aynı yazar, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi", Osmanlı, 5, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.17-33.

2. Bakara, 2/148.
3. Bakara, 2/215.
4. Âl-i İmrân, 3/92.
5. Âl-i İmrân, 3/114.
6. Müslim, Vasiyye, 14.
7. Sahîh-i Buhârî, Hadis No: 1226.
8. Sahîh-i Buhârî, Edeb, 34; İbn Hişâm, Sîret, III, 30'dan nakleden: Elif Erdem - Hale Şahin - Rukiye Aydoğdu Demir, Hikmetin 40 Kapısı, 40 Hadis 40 Yorum, https://webdosya.diyanet.gov.tr/hadis/UserFiles/Document/hikmetin_40_kapisi_40hadis40yorum.pdf (erişim tarihi: 28.3.2021), s.116-119.
9. Sahîh-i Buhârî, İmân, 7.
10. Sahîh-i Buhârî, Mağâzî, 35.
11. Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s.12-13.
12. Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s.13-14; Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, s.20.
13. Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları", s. 17.
14. Süleyman Hayri Bolay, "Türk Vakıf Kurumunun Felsefî Temelleri ve Vakıf Medeniyetimiz", Medeniyet Tasavvuru - Düşünce ve Medeniyet Dergisi, Sayı 5/Aralık 2016, s.35-37.
15. Yediyıldız, "Vakıf/Tarih", s. 480.
16. Bolay, "Türk Vakıf Kurumunun Felsefî Temelleri", s.39-40.
17. Tarihte İlginç Vakıflar, Editör: Mehmet Fatih Müftüoğlu, VGM Yayınları, İstanbul 2012 (<https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/tarihteilgincvakiflar.pdf>) [Erişim tarihi 08.04.2021.] Aynı çerçevede yayınlanan bir başka için bkz. Mevlüt Çam - Rıdvan E. Akçatepe, İlginç Vakıflar, VGM Yay., Ankara 2020.
18. Sosyal yardımlaşma kurumu olarak vakıfların fonksiyonları için bk. Mehmet Bayyigit, "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar", SÜ, İlahiyat Fakültesi

MERHAMETTEN MEDENİYETE VAKIFLAR

✍ Dr. Nazif ÖZTÜRK
Araştırmacı/Yazar

Mihrişah Valide Sultan Sebili, Eyüp İstanbul

Giriş

‘Merhamet’ten Medeniyete Vakıflar” başlığı altında kaleme alınan bu yazıda iki hususun üzerinde durulacaktır. Bir tanesi ayrı medeniyetlere mensup filozof ve fikir adamlarının merhamet kavramı üzerindeki görüş farklılıklarını ortaya koymak; diğeri de merhametin vakıflar sayesinde ete kemiğe bürünerek toplum hayatında görünür hale geldiği tespitini yapmaktır. Bu yazı vakıflar için, her iki konu bakımından devamının gelmesi ümit edilen yeni bir açılmadır. Önümüzdeki zaman diliminde vakıfların tefekkür yönü ve idarî tarzının belirlenmesi konusunda yapılması tasavvur edilen disiplinler arası çalışmaya, filozof ve felsefecilerin dahil edilmesi temennisini dillendiren bir ilk ‘denemedir’ demek de mümkündür.

Yazının ilerleyen bölümlerinde, ‘Semavî Kaynaklarda ve İslâm Medeniyetinde’, ‘Garp Medeniyeti ve Batılı Düşünürlerde’ merhamet kavramı ana başlıkları altında merhamet duygusu ve düşüncesinin anlamı, kaynağı, adaletle olan ilişkisi ve Batılı filozofların görüşleri üzerinde yapılacak tespit, tahlil ve analizler halinde incelenecektir.

Bu yazının amacı Şark medeniyetinin sayısal mahiyette hizmet ve faaliyetlerini anlatmak değil; teferruata dalmadan vakıfların merhametten medeniyete nasıl uzandığı hususunu okuyucuya ihsas ettirmektir.

Çizilen bu çerçevede, vakıfların medeniyet menziline ulaşmasının macerası müşahede edilecek ve bu konularda bir senteze ulaşmaya çalışılacaktır.

Merhamet, başkalarının durumu karşısında duyulan şefkat hissi, acıma ve gönül yufkalığıdır. Merhamet, başkasının güçsüzlük, sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onun durumuna şefkat gösterme, onunla birlikte ıstırap çekmedir.

1. Semavî Kaynaklarda ve İslâm Medeniyetinde Merhamet Kavramı

1.1. Kavram Olarak Merhametin Anlamı

Etimolojik açıdan merhamet kelimesinin dilimize Arapçadan geçmiş bir kavram olduğu görülmektedir. Arapça ‘r-h-m’ kökünden gelen merhamet kelimesi, ‘bir şeye acımak, bağışlamak, cezasını affetmek, çok şefkatli olmak’ gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca ‘r-h-m’ fiili, aldığı harfi cerlere uygun olarak, ‘Allah’tan bağışlanma ve rahmet dilemek’ gibi anlamlara da gelmektedir.

Merhamet kelimesinin anlamını tam olarak ifade eden Türkçe bir sözcük bulunmamaktadır. Merhamet kelimesi kimi Türkçe lügatlerde; ‘acımak’, ‘esirgemek’ ve ‘bağışla-

mak’ kelimeleri ile ifade edilmiştir¹. Oysa bu her üç kelime de merhamet kavramının tam karşılığı değildir. TDK Türkçe Sözlükte, ‘Bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma’² olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımları biraz genişleterek ifade eden Kubbealtı Lügati ise, ‘Herhangi bir canlının acısını, kederini mutsuzluğunu yüreğinde hissedip üzüntü duyma ve ona karşı yardım hisleriyle merhamet etme’³ şeklinde açıklamıştır.

Ansiklopedilerde ‘acımak, şefkat göstermek’ anlamında mastar, ‘acıma duygusu, bu duygunun etkiyle yapılan iyilik, lütuf’ anlamında isim olarak kullanılan merhamet ve aynı kökten gelen ve aynı manadaki rahmet kelimeleri öncelikle Allah’ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanlarını ifade etmektedir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden sevgi ve şefkat/rahmet duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için ibretler vardır”

Beled suresinin 17.ayet

İslâmî kaynaklarda merhamet kavramı genellikle rahmet kelimesiyle ifade edilir. Ancak Türkçe’de merhamet hem Allah’a hem insanlara, rahmet ise özellikle Allah’a nispet edilerek kullanılır.

Hemen bütün tariflerinde acıma, yufka yüreklilik, ilgi ve şefkat, elem duyma gibi kavramlarla psikolojik yönüne vurgu yapılan merhamet; insanlar arasındaki duygu birliğinin, dayanışma ve paylaşmanın başta gelen amillerinden sayılmaktadır. Vakıfların ana amaçları arasında bulunan, ana babaya saygı ve itaat, çocuk sevgisi ve mahlukata şefkat, sıla-i rahim, yaşlılara, yoksullara, hastalara, sakatlara, yetimlere, kimsesizlere yardım etme gibi erdemli eylemlerin merhamet duygusunun yansımaları olduğu kabul edilmektedir.

Kaynaklarda merhamet/ rahmet kavramına, insanlara nispet edildiğinde duygusal bir anlam yüklenirken; Allah’a nispet edildiğinde, O’nun yarattıklarına in’am ve ihsanı, af ve

mağfireti olarak anlaşılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Esasen şefkat ve merhamet gibi duygular Allah’ın insanların içine koyduğu birer iyilik aracı olup, asıl amaç muhtaç ve çaresizlere yardım edip sıkıntılarını gidermektir⁴. Bu açıdan bakıldığında bir kimseye acıyan kişi, eğer bu acımanın verdiği elemden kendisini kurtarmak ve rahatlamak için ona yardım ederse İmam-ı Gaz-zâlî (1058-1111)’ye göre merhamette kemale ulaşmış sayılmaz; çünkü merhamette kemal, kişinin kendisini değil muhtaç ve çaresiz olanı rahata kavuşturmayı amaçlamasıdır⁵.

Acımak kelimesinin karşılığı, merhamet kelimesinin anlamını tam olarak ifade etmez. Çünkü merhamet; kuru bir acımak ve üzüntü duymak değil acıyı, üzüntüyü, musibeti, sıkıntıyı, derdi ve belayı giderip yerine sevinci, nimeti, sıhhati, devayı, ferahı ve rahatlığı getirmek, hayır ve iyilikte bulunmaktır. Dolayısıyla acımanın merhamet olabilmesi için duygu ve düşüncede kalmaması,

acıyan kimseye ikram ve ihsanda bulunulması, varsa hata ve kusurunun affedilip cezalandırma cihetine gidilmemesi gerekir.

Pek çok insan maalesef merhamet kavramı ile acımak kelimesinin karşılığını birbirine karıştırmaktadır. Acımak dediğimiz şey bir yukarıdan bakış, bir kibir ve lütüfkârlık barındırır içinde. Ben yukarıda bir konumdayım ve daha aşağıda var olan sana acıyorum. Hâlbuki merhamet böyle bir şey değildir. Nas’ta bize söylendiği üzere merhamet, onun gereğini yerine getirdiğimizde, zaten bizim şifa bulacağımız bir duygudur. Merhamet aslında ilahî özümüzün insanî ilişkilerdeki bir yansıması ve tecellisinden başka bir şey değildir.

Bu sebeplerle merhamet hissi ni acımak duygusundan ayırmamız gerekiyor. Merhamet bir başkasıyla beraber ıstırap çekebilmektir, merhamet bir başkasının sıkıntılarını hücrelerimizde yaşayabilmenin adıdır, onun ıstırabıyla bizim inleyebil-memiz demektir. İşte günümüzde

en çok bu diğerkâmlık ahlâkına ihtiyacımız var; çünkü adamsendeciliğin had safhaya vardığı, "gemisini kurtaranın kaptan" sayıldığı, "bana dokunmayan yılan bin yaşasın" felsefesinin maalesef yürürlükte olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Katliamların haddi hesabı yok, insanlar kolaylıkla birbirlerine kıyabiliyorlar. Böyle bir dünyada ötekinin iniltisini hissetmenin, ötekinin acısını hissetmenin, ötekinin ıstırabını hissetmenin ne kadar önemli olduğu ortada değil mi?⁶

Günümüzde "merhamet maraz doğurur" diye uydurma bir atasözü yaygınlaşmıştır. Merhamet denildiğinde sadece sıradan bir acıma duygusu anlaşılır olmuştur. Oysa merhamet bir yaratılış felsefesidir; ahlâkın ve adaletin kaynağıdır. Merhameti kaybettiğimiz zaman ahlâkı da adaleti de kaybediyoruz. Merhamet bu kadar geniş, bu kadar büyük bir mefhum ve bu kadar büyük bir kavramdır.

Merhamet, başkalarının durumu karşısında duyulan şefkat hissi, acıma ve gönül yufkalığıdır. Merhamet, başkasının güçsüzlük, sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onun durumuna şefkat gösterme, onunla birlikte ıstırap çekmedir. Merhamet bizi iyilik yapmaya, başkalarının durumuna ilgi göstermeye ve yardım yapmaya yönelten bir duygudur. Merhamet yaratıklardan hiçbirisine zülüm ve haksızlığı reva görmeyip, içlerinde zararlı olmayan güçsüzlerin zayıf hallerine acıyıp, imdat ve yardımlarına yönelmektir. Merhametin karşıt anlamları sertlik, acımasızlık, alaycılık, kıskançlık, soğukluk, ilgisizlik, yürek katılığı ve duyarsızlıktır⁷.

1.2. Merhametin Kaynağı

Merhametin kaynağı nedir ve bu niçin önemlidir? Merhamet acaba sadece insanî bir duygu mudur? Ya da insan dışı varlıklarda merhamet duygusuna rastlanır mı? Peki, bunları nasıl yorumlamak gerekir?

Hiç şüphesiz merhamet değerini en iyi şekilde anlamak ve anlamlandırmak için onun kaynağı hakkındaki bilgileri değerlendirmekte fayda bulunmaktadır.

Merhamet kavramı Kur'an'ın odak kavramlarından biridir. Merhametin asıl anlamı merhamet edilene ihsan etmeyi gerektiren kalp yumuşaklığıdır. Merhamet kelimesi bazen ihsandan soyutlanmış kalp yumuşaklığı anlamında kullanılır, bazen de kalp yumuşaklığından soyutlanmış ihsan anlamında kullanılır. Allah, "rahmet" kelimesi ile nitelendiği zaman bu kelime ile kalp yumuşaklığı değil ancak yalın ihsan kastedilir. Dolayısıyla Allah'ın rahmeti, kullarına lütfu, ihsanı, nimet vermesi ve onlara hayır ve iyilik ulaştırmasından ibarettir.

Merhamet kelimesi Kur'an'da metin olarak sadece Beled suresinin 17. ayetinde geçmektedir ve bu kelime insanların birbirlerine merhamet tavsiye etmeleri ile ilgilidir⁸. Kur'an'da içerisinde "rahmet" kelimesi geçen bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır: "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden sevgi ve şefkat/rahmet duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için ibretler vardır"⁹.

Kur'an-ı Kerim'de "rahmet" kelimesi yalın olarak 79 defa "rahmeti,

rahmetim, rahmetin, rahmetimiz" şeklinde terkip olarak 35 defa; rahmet ve merhamet kelimeleri ile aynı anlama gelen "ruhm" kelimesi ise sadece Kehf suresinin 81. ayetinde geçmektedir. "Merhamet etti, merhamet eder" şeklinde fiil formatında 23 defa, "merhamet et" şeklinde dua formatında 5 defa zikredilmektedir. "er-Rahman" ismi 57, "Rahîm" ismi 115, bu ismin çoğulu olan "ruhamâ" bir defa, "Râhim" isminin çoğulu olan "râhimîn" 6 defa, ism-i tafdil şekli olan "erham" 4 defa geçmektedir¹⁰.

Kur'an-ı Kerim'de 114 yerde geçen rahmet kelimesi doksan iki yerde zât-ı ilâhiyyeye nispet edilmiştir. Ayrıca 119 yerde fiil kalıbında, 57 yerde rahmân ve 114 yerde rahîm ismi şeklinde yine Allah'a izâfe edilmiştir. Cenâb-ı Hak dört ayette "erhamü'r-râhimîn", iki âyette "hayrür-râhimîn" olarak nitelendirilmiştir. Görüldüğü gibi rahmet ve merhamet kelimeleri, şefkat gösterip lütufta bulunma anlamında Kur'anî birer terimdir¹¹.

Kur'an-ı Kerim'de ilâhî rahmetin her şeyi kuşattığı, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti kendisine "farz kıldığı" (merhameti ilke edindiği) belirtilmiştir¹². Bir kutsî hadiste, "Benim rahmetim gazabımı aşmıştır" buyrulduğu gibi¹³. Buhârî ile Müslim'in rivayet ettiği bir başka hadiste¹⁴ Resûl-i Ekrem, Cenâb-ı Hakk'ın, rahmeti 100 parçaya ayırıp birini yüzüne yönelttiği, bu sayede bütün canlıların merhamet duygusu ve içgüdüleriyle davranışlar sergilediği, geride kalan doksan dokuz merhametini ise ahiret hayatına bıraktığı bildirilmiştir. Merhamet müminlerin temel özelliklerinden biridir. Bu

*Merhamet, başkasının iyiliğini istemek,
bizimle aynı haklara sahip olmayışından
acı duymak ve onları bu halden kurtarmayı
istemektir. İyiliği emreden vicdanın
yarattığı bu duygu bizi adalet yolunda
harekete geçirmektedir. Böylece merhamet
adaletin kaynağı olur. Adalet merhametin
akıl ölçüsüne girmiş sonucudur.
Merhametin sınırları yoktur.
Nureddin TOPÇU*

nedenle olmalı ki Kur'an müminlerin birbirlerine karşı merhametli olduklarını bildirmiştir. Peygamberimiz (s.a.s) merhameti teşvik etmiş, katı ve acımasız davranan insanları uyarmıştır. İslam'ın öngördüğü merhamet; bütün yaratıkları içine alacak kadar geniş kapsamlıdır. Çocuklar, kadınlar, yaşlılar, yetimler, kimsesizler, hastalar ve yoksullar başta olmak üzere tüm insanlara, hayvanlara, diğer canlılara merhametli davranmak mümin olmanın gereğidir. Bir kimsenin iyi bir insan olduğu; tatlı dili, güler yüzü, cömertliği ve herkese gösterdiği merhameti ile anlaşılır. İyi insanın iki alameti vardır, biri Allah'ın emirlerine riayet etmek, diğeri yaratıklarına şefkat ve merhamet göstermektir. Kaba, kırıcı ve sert davranan, sözlü şiddet uygulayan, öfkesine sahip çıkamayan, sempatik olamayan, empati kuramayan, kendisine yapılımasını istemediği davranışları çevresindekilere yapabilen insanlar; Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olan merhametli vâfından, ahlâkî niteliklerden ve olgunluktan uzaklaşmış kimselerdir.

Kur'an ve hadisten anlaşılacağı üzere merhametin Allah katında bir değer olduğu ve onun bir parçasının yeryüzündeki yaratılmışlara verildiği, bu sebeple insanların merhamet duyabildiği açıkça ifade edilmiştir. Bu sebeple merhametin kaynağının Allah olduğu anlaşılmaktadır. 'Şüphesiz merhamet duygusu Rahman'dan bir cüzdür'¹⁵ şeklindeki başka bir rivayette de yine merhametin ilâhî kökenli bir değer olduğu belirtilmiş ve insandaki merhametin, Allah'ın rahmet ve merhametinin bir tecellisi, bir yansıması olduğu belirtilmiştir.

Nurettin Topçu değer hükümlerinin kaynağının din olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan merhametin kaynağının da din olduğunu belirtmektedir. Pascal, merhametin insanın içinde olan bir duygu olmasının yanında, ilâhî düzene ait olduğunu da belirtmektedir¹⁶. Comte ise şöyle der; İnsanlık, bir erdem olarak, neredeyse merhametin eş anlamlısıdır. Tamamen merhametten yoksun olmak, insanlık dışı olmaktır¹⁷. Bir Alman sosyoloğu ise, 'Bir toplumun uygarlık seviyesi içindeki en zayıf

üyelere nasıl davrandığıyla ölçülür'¹⁸ demektedir.

Sonuç olarak tüm bu açıklamalar doğrultusunda merhametin ilâhî kökene dayandığı yani yaratan tarafından içimize yerleştirilen bir duygu ve kaynağının Allah olduğu anlaşılmaktadır.

1.3. Merhamet-Adalet İlişkisi

Adâlet, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde genellikle 'düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık' gibi anlamlarda kullanılmıştır¹⁹.

Eflâtun'dan beri devam eden ve İslâm ahlâkçılarınca bazı değişikliklerle benimsenen görüşe göre; insan nefsinin 'düşünme/bilgi' gücü, 'öfke' gücü ve 'şehvet' gücü olmak üzere üç temel gücünden üç fazilet doğar. Bunlar sırasıyla 'hikmet', 'şecaat' ve 'iffet'tir. Adâlet ise bu üç erdemli ilkenin gerçekleşmesiyle kazanılan ve hepsini içine alan dördüncü temel bir fazilettir²⁰.

İslâm düşünürlerine göre adaletin yakından ilgili olduğu diğer bir kavram da eşitliktir. Hatta İbn Miskeveyh, adaletle eşitliği eş anlamlı sayar²¹. Fârâbî'nin de belirttiği gibi²² adalet, kemal ve fazilet sayılan, bir kısmı kişinin kendisinden başkasını ilgilendirmeyen, bir kısmı da diğer insanlarla münasebetlere yansıyan niteliklerin ikinci grubuna girer. Bu sebeple adalet, servet ve imkânların paylaşılması, alışveriş gibi iradî muameleler ile zulüm ve haksızlığa konu olabilecek diğer uygulamalarda söz konusudur. Fârâbî

bu bakımdan adaleti ortak menfaatlerin paylaşılmasına ve bu payların korunmasına ilişkin olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır.

Aristoteles, eşitlik ve sosyal adaletin uygulanması bakımından köle-efendi ayırımına giderek köleleri sosyal adaletin dışında tutarken,²³ İslâm ahlâkçıları böyle bir ayırıma yanaşmamışlardır.

Adalet teriminin Kur'an ve hadislerdeki kullanılışından hareketle bazı tarifleri yapılmıştır. Meselâ Râgıb el-İsfahânî'nin, ihsan mefhumu ile mukayeseyi de ihtiva eden tarifi bunların en geniş kapsamlı olanıdır: 'Adalet, borcunu vermek, alacağını istemektir; görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır. İhsan ise borcundan daha fazlasını vermek, alacağından daha azına razı olmaktır'²⁴. Adalet genellikle, verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder. Bu denge bazı hallerde eşitlikle gerçekleşir; ancak adâlet eşitlik değil, dengedir²⁵.

Adalet, iyilik yapan kimseye iyilik yapmak, ama kötülük edene haksızlık etmemektir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermek adalet değildir. Aslında adalet, her şeyde korunması gereken ölçüdür. Bu tanımda adaletin değer yönüne ve etkisine dikkat çekilmiş ve aslında korunması gereken bir ölçü olduğu vurgulanmıştır. Rahmet ve merhamet, başta insanlar olmak üzere, bütün mahlûkatın iyiliğini isteyip onlara yardım ve ihsanda bulunma duygusudur. Bu duygu aynı zamanda adalet duygusunun da kaynaklarından birini oluşturur. Şöyle ki, adalet, birine layık olduğu bir hakkı; merhamet ise daha fazlasını vermektir.

Suçluya hak ettiği cezayı vermek adalet; onu zavallı telakki ederek affetmekse merhamettir. Bu sebeple rahmet ve merhamet göstermek, adaleti uygulamaktan daha zordur. Bu tanımda adaletin olması gerektiği, fakat merhametin ise daha zor bir tercihle adaletten daha üstün bir değer olduğu ifade edilmiş ve bunun zorluğuna dikkat çekilmiştir. Schopenhauer da adaletin temel duygusu olarak merhameti gösterir ve adaletin kaynağını ancak bu denli bir insanî duygudan alabileceğini belirtir. Burada da adaletin kaynağını oluşturan değer merhamet olduğu açıkça belirtilmiştir. Topçu'ya göre ise merhamet, başkasının iyiliğini istemek ve onun yardımına koşmaktır. Adaletin kaynağıdır, lakin onun sınırlarının ötesine geçer. Merhamet, ruhumuzda doğan içsel bir harekettir, adalet ise dışımızda kurulan düzendir. Bu bakımdan adalet öğrenilir, lakin merhametli doğulur. Merhametten kuvvetini alan adalet ne kadar genişlerse genişlesin hiçbir zaman merhameti ortadan kaldırmayacaktır. Ancak ikisi birlikte çalışmakla birbirini tamamlar. Adalet ve merhamet birbirinden ayrılmadan değerli ve anlamlı olmaktadır. Eğer biri eksik olursa diğeri tam anlamıyla yerine getirilmiş olmayacaktır. Kur'an'a baktığımız zaman, sevginin karşısında merhameti, disiplinin karşısında da adaleti görürüz. İnsanın iç dünyasındaki sevginin doğru gelişimi için adalet şarttır. Aksi halde sevgiden, merhametten uzak bir adalet anlayışının sadece bencilliği doğuracağı bir gerçektir. Topçu'ya göre merhamet, başkasının iyiliğini istemek, bizimle aynı haklara sahip olmayışından acı duymak ve onla-

*Cenâb-ı Hakk rahmeti
100 parçaya ayırıp birini
yeryüzüne yöneltti, bu
sayede bütün canlıların
merhamet duygusu ve
içgüdüleriyle davranışlar
sergiledi, geride kalan
doksan dokuz merhametini
ise ahiret hayatına bıraktı.*

(Buhârî - Müslim)

rı bu halden kurtarmayı istemektir. İyiliği emreden vicdanın yarattığı bu duygu bizi adalet yolunda harekete geçirmektedir. Böylece merhamet adaletin kaynağı olur. Adalet merhametin akıl ölçüsüne girmiş sonucudur. Merhametin sınırları yoktur. Bunun için Pascal, onun ilâhî düzene ait olduğunu söylemektedir. Burada Topçu adaletin merhametten kaynaklandığını vurgularken aynı zamanda adaletin olması ile merhametin geri planda kaldığına, adaletin gerçekleşmesi için gerekli şartlarla merhametin yetinmeyeceğine dikkat çekmekte, merhametin hem sınırının olmadığını hem de ilâhî düzene ait olduğunu ifade etmektedir. Merhamet içseldir, bireyseldir. Toplumun adalet isteği olur, lakin merhamet isteği olmaz. O bizde ilahî bir yaratıktır²⁶. Adalet değeri öncelikle toplumu oluşturan bir değer olarak toplumun isteğiyle varlığını devam ettirirken, merhamet toplumun olmadığı fakat insanın olduğu

her yerde bulunmaktadır. Çünkü merhamet insanın içinde olan ilahî bir duygudur. Merhamet duygusu bizi başkalarına yardıma zorlayan bir mecbûrîlik taşımaktadır. Ancak bu adalet duygusuna bağlı olan mecbûrîlik gibi değildir, vicdanda yaşanan mecbûrîliktir. Kime karşı adil olmam gerektiğini bilirim. Merhametimi kimin hakkında kullanmam gerektiğini bilmem. Bütün insanlara iyilik yapmaya mecbur tutulamam. Bir zenginın fakirlere yardım etmeyişi merhametsizliğindedir. Lakin bu adaletsizlik sayılmaz ve insan bunu yapmadığında sorumlu olmaz. Burada merhamet ile adalet arasındaki ilişkinin durumu belirtilerek, adaletin zorunlu olduğu ama merhametin zorunlu olmadığı, fakat adaletten daha yüce bir değer olduğu vurgulanmıştır.

Merhamet duygusu adaletin de kaynağı olmakla birlikte, onu da içine alacak kadar geniş ve sınırsızdır. Birisine hak ettiğini, lâıyk olduğunu vermek adalet, çok daha fazlasını vermek ise merhamettir. Bir kimse-nin yaptığı bir kötülük ya da işlediği bir suça karşılık hak ettiği cezayı vermekle adalet yerini bulmuş olur. Ama onun bir zavallı olarak kabul edilip affedilmesi ona merhamet etmektir ki, bu adaletin uygulanmasından daha zor ve daha erdemli bir davranıştır. Aynı zamanda sonucu da barış ve huzurun yaygınlaşmasına hizmet eder²⁷. Çünkü bize kötülük yapan birisine karşılık vermek ve intikam almak, düşmanlığı pekiştirirken, bundan vazgeçip, af ve merhametle davranma, o kişinin dostluğunu kazandırır.

2. Garp Medeniyetinde ve Batılı Düşünürlerde Merhamet Kavramı

Batı medeniyeti ve onu oluşturan temel değerler açısından merhamet/rahmet ve benzeri kavramlar üzerinde yeterince durulduğu, benimsendiği ve uygulandığı söylenemez. Ancak filozoflar, hür düşünceli insanlar oldukları için bazılarının bu kavramlardan bir kısmının üzerinde durma ihtiyacını hissettikleri görülmektedir. Merhamet kavramı, Batı'nın etik teorilerinde pek görülmez iken, politik felsefe alanında kendine daha çok yer bulur. Bunun en önemli nedeni merhamet kavramının adaletin sağlanmasında rol oynayabilecek bir unsur olarak düşünülmüş olmasıdır.

2.1. Aristoteles'te Merhamet Anlayışı ve Etkileri

Çoğu konularda olduğu gibi merhamet anlayışının felsefi açıdan ilk ele alınışı, Antik Yunan dönemine kadar uzanır. Aristoteles (M.Ö. 384-322) duygular hakkındaki düşüncelerini birçok kitabında ele almış, özellikle "Retorik" adlı eserinde duyguları tek tek incelemiştir. Bu duygular arasında merhamet kavramı da bulunmaktadır.

Aristoteles "Retorik" adlı eserinde merhamet anlayışını açıklarken en başta bizlere merhamet kavramının tanımını sunar. Bu tanıma göre merhamet; "yıkıcı veya acı verici bir kötülüğün, bunu hak etmemiş bir kişinin başına geldiğini gördüğümüzde, bizim ya da bir arkadaşımızın da başına gelebileceğini, dahası bunun çok yakında olabile-

ceğini beklediğimizde duyduğumuz acı hissi"²⁸olarak ifade edilir. Aristoteles'in bize sunmuş olduğu bu tanımdan merhamet için gerekli olan üç temel koşul olduğunu çıkarabiliriz. Bu üç koşullardan ilki merhamet için, kişinin bir başkasının başına acı verici veya yıkıcı bir kötülük geldiğini, ikincisi bu kötülüğün hak etmemiş bir kişinin başına geldiğini görmesi gerektiği, son olarak bahsi geçen kötülüğün yakın zamanda kendisinin ya da arkadaşının başına gelebileceğini beklediğinde bir acı hissini meydana gelmesi gerektiğidir.

Merhamet için gerekli olan üç koşulu inceledikten sonra Aristoteles, merhameti hissedecek olan kişinin ya da kişilerin zihin durumlarının nasıl olduğunu, kimlerin merhameti hissedip, kimlerin hissedemeyeceğini tartışmaya açar. Ona göre merhameti hissedemeyecek olanlar, "en kötüsü zaten başlarına gelmiş daha başka bir kötülük beklemeyen, tamamen yıkılmış kişiler"²⁹ ve "kendilerinin son derece şanslı kişiler olduklarını düşünenler"³⁰dir.

Merhameti hissedemeyecek olanların özelliklerini bu şekilde belirten Aristoteles aynı şekilde onu hissedebilecek olanları da belirlemiştir. Bunlar; "sağduyuları ya da deneyimleri yüzünden yaşlı kimseler, zayıf kimseler, özellikle de korkaklığa eğilimli olanlar, uzağı düşünebilecekleri için eğitilmiş kimseler ve ana babaları, çocukları ya da karıları yaşayan kimseler"³¹.

Aristoteles'in bu incelemelerinin kendinden yüzyıllar sonra gelecek olan filozofları da etkilediği görülmektedir. Çağımızda Aristoteles'ten etkilenen ve önemli bir Aristotel-

yen olarak kabul ettiğimiz Martha C. Nussbaum (1947-), duygular konusunda yazdığı eseri *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*'da sıkça Aristoteles'ten yararlanmış ve alıntılar yapmıştır. Bunca fikrî yakınlığa rağmen, Nussbaum, Aristoteles'in üçüncü koşulu yerine kendi "eudaimonistik/mutluluk-yargı" koşulunu önerir. Bu mutluluk yargı koşuluna göre bir kişinin merhamet duyması için, acı verici veya yıkıcı bir kötülüğe maruz kalan şahsın acısının kendi hayatının bir parçası haline geldiği ve söz konusu kötülüğün kendi mutluluğunu etkileyen bir kötülük olduğu yargısına varması gerekmektedir³².

Nussbaum bu koşulun Rousseau'nun *Emile*'sinde de vurgulandığını anlatır. Aristoteles ile bu konuda hemfikir olan Rousseau, kişinin kendi kırılmalığının ve zayıflığının farkındalığının (yani aynı kötülüğün kendi başına gelebileceği düşüncesinin) merhamet için gerekli olduğunu söyler. Nussbaum'un da belirttiği gibi Rousseau'ya göre böyle bir düşüncesi olmayan kişi, kendini abartılı bir şekilde üstün gören bir zalimliğe sahip olabilir. Rousseau'ya göre krallar yönettiklerine merhamet etmez, çünkü krallar asla yönettikleri gibi sıradan insan olabileceklerini düşünmezler, aynı şekilde zenginler fakir olabileceklerini düşünmezler, soylular bir gün soylu olmayabileceklerini düşünmezler. Rousseau'ya göre bu kişilerin merhamet edebilmeleri için diğer insanlarla aynı kötülüklerle maruz kalabileceklerini öğrenmeleri gerekir³³.

J.J.Rousseau,(1712-1778) "İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı"

adlı eserinde merhamet duygusunun insan için çok önemli görüldüğünü, amacının başka birinin acı çekmesini önlemek olduğunu ve "sana nasıl davranılmasını istersen sen de öyle davran" sözünün de merhamet sayesinde söylenebildiğini ifade etmiştir.

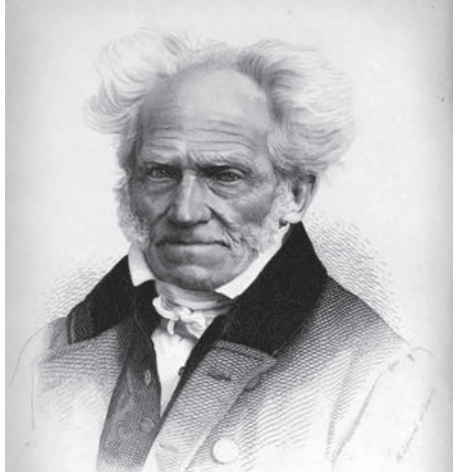
Rousseau ilk insanların bizlere göre vahşi ama merhamet duygusu sayesinde soylu olduklarını, bizde çok azalan bu duygu olmasaydı birbirleriyle geçinemeyeceklerini söylemiştir. Hobbes'un o insanlarda fark edemediği soylu merhamet duygusunu Rousseau farketmiş ve insanlar arasındaki eşitsizliğin ortaya çıkışında ve doğal durumdan uygar topluma geçişte kaybedilen bazı değerler içerisinde acıma duygusu ve merhametin de olduğunu belirtmiştir³⁴.

2.2. Şefkat ve Merhametin Filozofu Arthur Schopenhaver

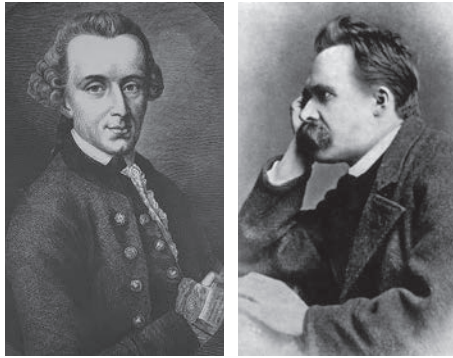
Arthur Schopenhaver (1788-1860), Batılı filozoflar arasında merhamet konusunda ayrı bir yere

Vakıf müessesesinin manevî dayanağı ve motivasyon gücü merhamet kavramıdır. Merhametten medeniyete yükselen bu müessese tarafından tesis edilen nev-i şahsına mahsus, Garp aleminde bir benzeri bulunmayan İslâm medeniyetinin eşsiz bir güzelliğidir.

sahiptir; bu sebeple de şefkat ve merhametin filozofu olarak anılmaktadır. Çünkü O, felsefesinin temelinde merhamet kavramını koymuştur. O'nun felsefesinde "irade (istenc)" ve "merhamet" kavramlarına sıklıkla yer verildiği görülmek-

Şefkat ve Merhametin Filozofu Arthur Schopenhaver merhametten kastı, kişinin başkalarının rahatını amaçlamasıdır. Ona göre; hayat, irrasyonel (akıldışı)dır ve felsefe insanı tatmin etmez. İnsanı insan yapan yegâne duygu merhamettir

Batının en büyük ahlakçı olarak kabul ettiği İmmanuel Kant, merhameti ahlâkî bir zaaf olarak tanımlamaktadır.

Nietzsche'ye göre merhamet hem merhamet edende hem de merhamet edilende yetersizlik ve zayıflığın bir tür onaylanması anlamına gelir. Her şeyden önce güç istencinde/iradesinde bir azalış anlamına gelmesindedir.

tedir. Felsefesi merhamet kavramına dayanan Schopenhauer'e göre insan davranışlarının üç temel itici gücü vardır: "kötülük" (kişinin başkalarının acı çekmesini amaçlaması), "bencillik" (kişinin kendi rahatını amaçlaması) ve "merhamet" (kişinin başkalarının rahatını amaçlaması). Schopenhaver'in merhametten kastı, kişinin başkalarının rahatını amaçlamasıdır. Ona göre; hayat, irrasyonel (akıldışı)dır ve felsefe insanı tatmin etmez. İnsanı insan yapan yegâne duygu merhamettir³⁵.

Schopenhaver, ahlâkı temellendirmek için; dindar bir aile ortamında yetişen İmmanuel Kant (1724-1804)'tan etkilenerek âlemi fenomen ve noumen olarak ikiye ayırmıştır. Fenomen âlemi, içinde yaşadığımız olaylar âlemi olup; burada tabiat kanunları geçerlidir. Noumen âlemi ise düşünülen/tasavvur edilen âlem olup; orada vicdanın, ahlâkın kanunları geçerlidir. İnsanı gerçek âleme ulaştıran ahlâkın konusu olan merhamettir. Schopenhaver, bütün insanlar için önemli olduğunu düşündüğü; merhamet kelimesini "insani erdem" kavramı ile eşdeğer görür³⁶.

Schopenhauer, Batı felsefi geleceğine paralel olmayan bir biçimde merhamete ahlâkî ve metafizik bir önem vermiştir. Schopenhauer'e göre, "ahlâk", kimsenin birbirine zarar vermediği ve herkesin birbirine olabildiğince yardım ettiği bir ilişki biçimidir; merhamet duygusudur. Başka bazı filozoflar da merhametli olmanın ahlâkî bir erdem olarak görülebileceğini vurgulamışlardır. Bu erdeme sahip olmak için merhametin doğasını anlamak gerekmektedir. Ahlâkî değerler merhametin bir

sonucu olarak gerçekleşebileceğine inanan Schopenhauer, sevgi ve şefkatin ahlâkî açıdan iyi karaktere sahip bireylerde bulunacağına inanmaktadır. Bu yüzden kişinin iradesini desteklemesi gerektiğini düşünür. Egoizm ve kötülük ayrıca kötü davranış ve kötü fikirlere de neden olur. Schopenhauer'e göre, egoizmi ve kötülüğü çözecek tek şey merhamettir. Merhamet, insanı gerçek adalete ve insan sevgisine götüren bir duygudur.

Schopenhauer insanı gerçek ahlâka ulaştıran merhametin, aynı zamanda adalete ve insan sevgisine de ulaştırdığını belirterek yasa ve sevginin, ahlâk ve adaletin gerektirdiği zorunluluklar olduğunu söylemiştir. Schopenhauer hak, insan sevgisi ve benzer diğer erdemlerin de merhametten kaynaklandığını belirtmektedir. Merhametin özündeki gücün hem başkalarına kötülük etmemizi engellediğini hem de onlara yardım etmemiz için bizi harekete geçirdiğini belirtmiştir. Etik düşüncenin var olmadığı yerde pek çok hata işlenebileceğinden merhametin vazgeçilmez bir unsur olduğunu vurgulamıştır.

Schopenhauer'e göre merhamet insanı gerçek adalete ve insan sevgisine götüren bir duygudur; insanın yaradılışında var olan, ırka, çağa ve farklı değerlere göre değişmeyen bir kavramdır. İnsanı gerçek ahlâka ulaştıran merhamettir.

Blaise Pascal (1623-1662), merhamet hissinin insanın içinde olan bir duygu olduğunu, aynı zamanda bu kavramın ilâhî bir kaynağının da bulunduğunu söylemektedir³⁷.

Comte-Sponville (1952-), merha-

metin; ahlâkî bir duygu ve insanlıkla eşdeğer bir erdem olduğu düşünce-sindedir³⁸.

Batının en büyük ahlakçı olarak kabul ettiği İmmanuel Kant ise, merhameti ahlâkî bir zaaf olarak tanımlamaktadır³⁹. Kant, ahlâk yasalarının titizlikle uygulanmasının iyi olarak kabul edilmesi durumunda bile, insanın kendi vicdanına dayanarak yol aldığına bazen daha iyi bir sonuca ulaşabildiğini söylemektedir. Buna karşılık Schopenhauer, Kant'ın aslında merhameti ahlâkla bağdaştıramadığını ve bir zayıflık olarak gördüğünü söyleyerek bu konuda Kant'a karşı çıkmıştır; merhamet kavramının ahlâkla açıkça bağıntılı olduğunu vurgulamıştır⁴⁰.

3. Merhamet Kavramı Hakkında Medeniyetler Arası Görüş Farklılıkları

3.1. Şark Medeniyetinde Merhamet

Yukarıda belirtildiği üzere merhamet kavramının mana ve mahiyeti hakkında Şark ve Garp medeniyeti mensubu filozoflar ve düşünürler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İslâm medeniyetinin merhamet anlayışına göre, merhamet kavramı Allah tarafından içimize yerleştirilen bir manevî duygudur. İlahî ve ulvî bir merkeze dayanmaktadır. İslâm, merhametin insanî bir erdem olduğunu, korunup gözetilmesi ve yardım edilmesi gereken kimsenin merhamet eden değil, merhamet edilen olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Geneli itibarıyla Batı medeniyeti ise bırakınız felakete uğrayan ve darda kalana bir

canlıya karşılıksız yardım etmeyi; ıstırap veren bir olayla karşılaştığında merhamet duymasını bile, aynı hadisenin kısa zamanda merhamet eden veya edecek olan kişinin kendi başına veya bir arkadaşının başına gelip gelmeyeceğine bağlamaktadır.

Merhamet kavramı Kur'an'ın odak kavramlarından biridir. Merhametin asıl anlamı merhamet edilene ihsan etmeyi gerektiren kalp yumuşaklığıdır. İslâm'ın öngördüğü merhamet; bütün yaratıkları içine alacak kadar geniş kapsamlıdır. Çocuklar, kadınlar, yaşlılar, yetimler, kimse-sizler, hastalar ve yoksullar başta olmak üzere tüm insanlara, hayvanlara, diğer canlılara merhametli davranmak mümin olmanın gereğidir. Bunlar ve daha fazlası asırlardır vakıfların en temel amaçları arasında yer alan konulardan bazılarıdır.

Bir kimsenin iyi bir insan olduğu; tatlı dili, güler yüzü, cömertliği ve herkese merhameti ile anlaşılır. İyi insanın iki alameti vardır, biri Allah'ın emirlerine riayet etmek, diğeri yaratıklarına şefkat ve merhamet göstermektir. Kaba, kırıcı ve sert davranan, sözlü şiddet uygulayan, öfkesine sahip çıkamayan, sempatik olamayan, empati kuramayan, kendisine yapılmasını istemediği davranışları çevresindekilere yapabilen insanlar; Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olan merhametli vasfından, ahlâkî niteliklerden ve olgunluktan uzaklaşmış kimselerdir.

3.2. Garp Medeniyetinde Merhamet

Garp Medeniyeti açısından merhamet kavramı üzerinde yaşanan

Aristoteles, eşitlik ve sosyal adaletin uygulanması bakımından köle-efendi ayırımına giderek köleleri sosyal adaletin dışında tutarken, İslâm ahlâkçıları böyle bir ayırma yanaşmamışlardır.

şaşırtıcı ve çelişkili olan husus, Batı felsefî geleneğinde kalan etik teoriler arasında pek yer almamasına karşılık, politik felsefe alanında kendisine daha çok yer bulmasıdır. Bunun en önemli nedeni dünyevî ve kişisel faydayı önde tutan Batılı filozoflar tarafından merhamet kavramının adaletin sağlanmasında rol oynayabilecek bir unsur olarak görülmüş olmasıdır⁴¹.

Adalet, iyilik yapan kimseye iyilik yapmak, ama kötülük edene haksızlık etmemektir. Adaletin kaynağı merhamettir. Rahmet ve merhamet, başta insanlar olmak üzere, bütün

mahlûkatın iyiliğini isteyip onlara yardım ve ihsanda bulunma duygusudur.

Aristoteles'in bize sunmuş olduğu tanımdan merhamet için gerekli olan üç temel koşul olduğunu yukarıda öğrenmiştik. Bu üç koşuldaki ilki merhamet için, kişinin bir başkasının başına acı verici veya yıkıcı bir kötülük geldiğini, ikincisi bu kötülüğün hak etmemiş bir kişinin başına geldiğini görmesi gerektiği, son olarak bahsi geçen kötülüğün yakın zamanda kendisinin ya da bir arkadaşının başına gelebileceğini beklediğinde merhamet hissinin meydana gelmesi gerektiğidir.

Batılı filozoflar ya merhamet kavramını yok saymışlar ya da hukuk tedvinine katkı sağlayacağı, kendisinin veya bir yakınının kısa sürede başına gelebilecek ve ıstırap veren/verecek bir olay karşısında merhamet duyulabileceği sonucuna varmışlardır. Schopenhauer, Pascal ve Comte'yi ayrı tutarak söylemek gerekirse, bir musibete maruz kalmış herhangi bir canlı karşısında merhamet duyulabilmesi için Aristoteles'in ileriye sürdüğü, Martha C. Nussbaum, J.J. Rousseau'nun nüans farklılıklarıyla katıldığı üç şartı dikkate aldığımızda, anlı-şanlı Batılı filozofların sadece ucu kendilerine veya yakınlarına dokunduğu takdirde merhamet duyabilecekleri anlaşılmaktadır.

Schopenhauer'e göre merhamet insanı gerçek adalete ve insan sevgisine götüren bir duygudur; insanın yaratılışında var olan, ırka, çağa ve farklı değerlere göre değişmeyen bir kavramdır. İnsanı gerçek ahlâka ulaştıran merhamettir. Blaise

Pascal, merhamet hissinin insanın içinde olan bir duygu olduğunu, aynı zamanda bu kavramın ilahî bir kaynağının da bulunduğunu söylemektedir⁴². Andre Comte-Sponville, merhametin; ahlâkî bir duygu ve insanlıkla eşdeğer bir erdem olduğu düşüncesindedir⁴³. Merhamet kavramına müspet manada yaklaşan bu filozofların tam tersine, Batının en büyük ahlakçısı olarak kabul edilen İmmanuel Kant ise merhameti, ahlâkî bir güç olarak değil, ahlâkın bir kaynağı olarak değil, ahlâkı bir zaaf olarak nitelendirmiştir. Bu düşüncesinin izahını yapmak için uzun araştırmalar yapmış ve sayfalarca yazılar yazmıştır.

3.3. Kimi Batılı Filozoflar Merhamet Kavramına Karşı Çıkmaktadır

İstisna tuttuğumuz düşünce ve fikir adamları hariç merhamet hissinin yok sayan Batılı filozofların yanında, bir de merhamet duygusuna karşı çıkanlar bulunmaktadır. Bunların başında Friedrich Nietzsche (1844-1900) gelmektedir. Nietzsche genelde Hıristiyanlığa özelde merhamete karşı bir tavır içindedir. Bencil olmayı önerdiği yazıları, merhamete karşı olan yazılarıyla bütünleşir. Nietzsche yaşam karşıtı tavırlardan ve yaşamı zayıflatan duygulardan söz ederken merhamete özel bir yer ayırır. Ahlâkı eleştirisinin en önemli taraflarından birisi ise acımaya karşı oluşudur.

Nietzsche'ye göre merhamet duygusu bizatihi acı çekmenin değerini düşürmektedir. Aslında merhamet duygusunun özünde acının kişiye ait olan yanını sıyrıp atma

eğilimi vardır. Merhamet hem merhamet edende hem de merhamet edilende yetersizlik ve zayıflığın bir tür onaylanması anlamına gelir. Merhametin bir başka yan anlamı da onun acıyı artırmasıdır. Nietzsche'nin merhamete karşı çıkmasının bir başka nedeni de onun her şeyden önce güç istencinde/iradesinde bir azalış anlamına gelmesindedir. Son olarak merhamet, intikam ve hatta zalimlikle ilişkilidir⁴⁴. Nietzsche, nasibi kıtların, hastalıklı olanların ve yaşama sırt çevirenlerin temel ihtiyacı olarak düşünür merhameti ve merhamet edilenin, kendisine merhamet duyunda bir acı duygusu bıraktığını, böylelikle bir rahatlık duygusuna ulaştığını ve tüm güçsüzlüğüne rağmen tek bir güç olarak merhamet edene acı verme gücüne ulaştığını yazar⁴⁵.

Bu kültürel düşünce, İslâm medeniyetinin merhamet duygusuna verdiği yüce değerın tam tersine bir anlayışı ortaya koymaktadır. Medeniyetler arasında meydana gelen bu görüş farklılığı, kodları ve sonuçları üzerinde uzun uzadıya durmayı gerektirecek kadar önemlidir.

4. Merhamet'ten Medeniyete: Vakıflar

Merhamet kavramı, vakıflar çatısı altında gerçekleştirilen nâ-mütenâhî toplumsal hizmetler sayesinde ete ve kemiğe bürünmüş, müesseseseleşmiş ve görünür hale gelmiştir. Vakıf müessesesinin manevî dayanağı ve motivasyon gücü merhamet kavramıdır. Beytü'l-mal-den/Hazineden sonra malın kendi kendini temsil ettiği ikinci tüzelkişilik vakıflardır. Servetin tabana ya-

yılması ve ülke millî hasılasının adil ve kalıcı bir şekilde paylaşılması ve paylaşılmasına imkân ve fırsat veren, bu yüce yürek mahsulü sistemin gönüllülük esasına göre, devlet hazinesinde istihkakı olan kesimlere hâcet-i asliye seviyesinde yapılan tevziatin üzerine refah payını artırmak için fert fert şahsî servetin bir bölümünün ayrılarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması, vakıflar sayesinde merhametten medeniyete yükselen bu müessese tarafından tesis edilen nev-i şahsına mahsus, Garp aleminde bir benzeri bulunmayan İslâm medeniyetinin eşsiz bir güzelliğidir.

Batılı düşünürler üzüntü verici olayların yaşanmasını ve ortaya koydukları kriterlere göre merhamet kavramının oluşmasını beklerken; Şark medeniyeti, beşeriyette, ekolojik çevrelerde ve hatta bütün canlılar arasında istenmeyen ve görenleri müteessir eden hadiselerin meydana gelmesini beklemeden, merhamet duymayı gerektirecek olayların yaşanmaması için vakıf müessesesi sayesinde, koruyucu hekimlik gibi önceden tedbir alınmasını hayata geçirmiştir.

Başlangıçta münferit amaçlar için kurularak toplum hizmetine omuz veren vakıflar, ülkelerin gelişip genişlemesi, ihtiyaçların çeşitlenmesi, "Allah güzeldir, güzelliği sever"⁴⁶ hadis-i şerif ve "yaptığın iş Allah'a layık olacak" kelâm-ı kibar ilkeleri doğrultusunda eser üreten kültür ve sanat alanında ibda sahibi sanatkarların ortaya koydukları sanat eserleri sayesinde estetik zevklerde kat edilen mesafe, vakıfların medeniyet seviyesini yükseltmiştir.

Prof. Dr. Ziya Kazıcı, 15-17 Nisan 2011 tarihleri arasında Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi" temasıyla tertip edilen sempozyumda "Vakıfların Dilinden Merhamet Eğitimi" başlığı altında, münferit kuruluş amaçlarına göre vakıfları tadat ederek uzunca bir tebliğ sunmuştur⁴⁷. Merhamet- vakıf ilişkileri hakkında bu doğrultuda bilgi edinmek isteyenler anılan makaleye bakabilirler. Biz kaleme aldığımız bu yazının sınırlarını daha fazla zorlamadan, vakıfların merhametten medeniyete uzanan serüveni hakkında dikkat çekmek üzere bazı hatırlatmalarda bulunmakla yetineceğiz.

İslâm ve Türk kültürünün oluşturduğu yönetim anlayışına göre, devletin görevi, adâleti sağlamak, tebaanın can ve mal emniyetini temin etmek ve insanlara dilediği gibi inanma ve kendini geliştirme fırsatı vermekten ibarettir. Bunların dışında kalan ve bir toplumun gelişmişlik ve refah düzeyini gösteren eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmet faaliyetlerini gerçekleştirmek görevi, sivil toplum kuruluşlarına bırakılmıştır.

Semavî ve örfî kültürün şekillendirdiği bu medeniyetin içinde yaşayan insan tipinin; dünyaya, mala ve hayata bakışının ipuçlarını, vakfiyelerin girişinde yer alan cümlelerde yakalamak mümkündür. Kuşkusuz vakıfların yönetim ve denetim şartlarını düzenleyen vakfiyelerin dibacelerinde fikrî bakımdan müthiş bir medeniyet tasavvuru yatmaktadır; fakat iş bununla da sınırlı değildir. Fizikî yön ve görsellik açısından da insanı sarsan bir estetik değere sa-

Osmanlı dönemi imarethanelerin hizmetlerini anlatan gravürler

Vakıf sektörünü kavramadan, Osmanlı Devleti'nin ne iktisadî, ne sosyal, ne de kültür hayatını tam olarak anlamak ve anlatmak mümkün değildir. Bir başka ifade ile her biri başlı başına bir değer ifade eden vakıf arşiv belgelerinin noksansız bir şekilde tahlilleri yapılmadan Türk Kültür hayatı, sosyal ve siyasî yaşayışı hakkında kaleme alınacak her yazı ve söylenecek her söz eksik kalmaya mahkûmdur.

hiptir. Özellikle söz sanatı/edebiyat, hatt/yazı, tezhip ve ciltçilik bakımından bünyesinde güzel sanatlar hazinesini saklamaktadır.

Vakfiyelerde müşahede edilen estetik değer, vâkıfın toplum içerisindeki konumu, sahip olduğu medeniyet tasavvuru ve yaşadığı dönemin kültürel hayatı ile doğru orantılıdır. Vakıfların temel prensipleri olan, hukukî statüye ve süreklilik kavramına sahip olma bakımından aralarında bir fark bulunmamakla beraber, güzelin ve güzelliğin doruk noktalarına hudut çizmek hakikaten mümkün değildir. Özel yeteneklerle yaratılmış kültür ve sanat adamlarının, ilmî kudreti ve söz söyleme gücüne göre vakfiyelerin estetik değeri, arzdan semaya kadar yükselen geniş bir sahada cevelan etmektedir. Büyütüp beslenen küheylanın koşu gücü, üzerindeki süvarinin biniş yeteneği, göğsünde taşıdığı yüreğin sevda yükünün ağırlığı, meftunu olduğu 'aşk-ı ilâhî'nin hararetiyle cürufundan arındırılıp altın sâfiye-

tinde kelimelerle yazılan cümlelere bir sınır çizmek, gerçekten mümkün değildir.

Verdiğimiz bu kısa bilgiler, başta padişah, sultan ve paşalar tarafından tesis edilen vakıfların vakfiyelerinin, İslâmî ilimlere vâkıf, kültür ve sanatta mahir ibda sahibi edip insanlar tarafından kaleme alındığını, dönemin önde gelen hattatları marifetiyle tebyiz edildiğini, ünlü müzehhiplerce tezhiplendiğini ve devletin ulaştığı medeniyet seviyesine delil gösterilecek derecede bir sanat şaheseri olarak mücellitler tarafından ciltlendiğini ortaya koymaktadır. Vakfiyelerin dibacelerinde yer alan cümleler karşısında, gerçekten insan kendisini manevî bir atmosferde hissediyor. Vakfiyeler aracılığı ile yüreklerimize sekine damlalarını akıtan rahmet ve merhamet bulutları arasından inerek, şimdi de söylenen sözlere kulak verelim:

İslâm ve Türk dünyasının şahsiyet ve kültürünün şekillenmesinde derin izleri bulunan inanç sisteminin; Şark Medeniyeti'ne mensup insanların dünyayı, devleti, makam ve ikbâli değerlendirme biçiminin; çok çeşitli sebeplerle zayıf düşmüş bireyi, güçlü çevrelere karşı koruma esasına dayanan 'halkı yaşat ki devlet yaşasın' felsefesine dayanan yönetim anlayışının başta geldiğini söylemek mümkündür⁴⁸.

Şark Medeniyeti, bütün tarafları ıslah eden bir anlayışı hayata hâkim kılmak ister. Bu medeniyet insanı merkeze alan, fakat hiçbir canlılığı, hatta çevreyi dışlamayan, ekolojik dengeleri gözeten; mevcut imkânların olabildiğince adil bir şekilde paylaşılmasını öngören,

yatay ve dikey hareketliliğe açık bir yaşam tarzıdır. Şehirciliği, mimariyi, güzel sanatların hiçbir kolunu dışlamaz. Musikiyi, hatt sanatını, tezhibi, oymayı vitrayı, ahşap ve taş işçiliğini bedî zevklerin vazgeçilmez unsurları arasında sayar. İmkânı olanın verme duygusunu ve çok çeşitli sebeplerle çalışıp kazanmaktan acze düşen kimselerin alma arzularını terbiye eder. Zengini saçıp savurmaktan, yoksulu da akli ve fizikî şartları yerinde olduğu halde çalışıp üretmeden sürekli bir şekilde başkalarının yardımıyla yaşamaktan meneder. Ruhların derinliklerine kadar nüfuz eden bu medeniyet anlayışının sonunda; gönlü, ihtiyaç içinde kıvranan bir yoksula yardım etmenin ve onu içinde bulunduğu dayanılmaz hayat şartlarından kurtarmanın hazzı ile dolan zengini, gecenin bir karanlığında 'sadaka taşı'na doğru yöneltir. Çoğu kez bir dinî yapının çevresinde bulunan ve üzeri oyulmuş sadaka taşının çukuruna, kimselere görünmeden kesesini boşaltır ve sessizce oradan uzaklaşır. İhtiyacı olmadığı halde yardım almanın helal ve meşru kabul edilmediği inanç ve idrakinde olan yoksul da yine sabahın alaca karanlığında aynı taşta yönelir ve sadece ihtiyacı kadar parayı alırdı.

Modernitenin insanları; yaşamı, rekabeti ve kişisel kazancı esas alan bir anlayışı hayatlarına hâkim kılmışlardır. Vakıf sisteminin insanları ise hizmet üzerine, merhamet üzerine bir medeniyet tasavvuru çizgisinde yürümüştür. Birincisinin ürünü, birçok benzerleri gibi simgesel olarak New York, Paris, Londra; ikincisinin kurduğu şehirler Orta Asya'dan

başlayıp Orta Avrupa'ya kadar uzanan Semerkant, Buhara, Bağdat, Şam, Halep, Konya, Bursa, İstanbul, Edirne, Üsküp ve Saray-Bosna'dır.

Vakıf medeniyetinin meydana getirdiği dış mekân ile günümüz mimarî anlayışının şekillendirdiği yapıları mukayese ettiğimizde; vakıf medeniyetinin ortaya koyduğu dış mekânın 'insan ölçeğinde, insan odaklı, mütevazı, kamu yararı, karşılıksız, tabiata saygılı ve paylaşımcı' olduğunu; günümüz yapılaşmasının ise 'insanı aşan, kapital odaklı, meydan okuyan, özelleşmiş, rant kaygısı peşinde koşan, bencil ve tabiatı zorlayan'⁴⁹ bir konum aldığını görürüz.

Medinetü'l-fâdılanın nirengi noktalarını oluşturan vakıf külliyele, doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan şehirlerdeki konumları itibarıyla asırların ötesinden günümüz insanına göz kırpmaktadır. Dinlerin ve medeniyetlerin bulunduğu mekân olan Şam'daki Emeviyye, Kudüs'deki Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-sahra külliyele, vakıfların himmeti sayesinde bugün ayakta. Semerkant'da Uluğ Bey'in Registan Külliyesi'nden⁵⁰ Edirne'deki Selimiye Külliyesi'ne ve oradan Saraybosna'daki Gazi Hüseyin Bey Külliyesi'ne⁵¹ kadar Türk ve İslâm dünyasının her tarafına, taş ve tuğlaya ruh üfleyerek yayılmıştır. Kaşgar'da Yakup Han, Bursa'da Yeşil, İstanbul'da Fatih veya Süleymaniye oluvermiştir⁵².

XI. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Türk Filozofu Fârâbî, 'insan tek başına bir medeniyet kurarak hayatını sürdüremez ve mükemmelleşemez. Yaratılışın gayesi olan mükemmelliğe, ancak birbiriyle yardımlaşan insanlar ulaşabilir. Üyeleri birbiri-

ne yardım eden toplum erdemli, mükemmel bir toplumdur. Ülkenin mutluluğunu sağlamak üzere şehirleri birbirine yardım eden milletler de erdemli ve mükemmel bir millettir'⁵³ der. Aynı şekilde erdemli, mükemmel ve evrensel devlet de bünyesinde barındırdığı bütün toplulukları mutluluğa erdirmeye üzere sahip olunan imkânları birbirleriyle paylaşmaya hazır bireyleri yetiştiren ve uygulamaya koyan devlettir. XVI. Yüzyıl Osmanlı düşünürü Kınalızâde Ali Çelebi, 'Farabî'nin tasarladığı bu erdemli toplum ve mutlu şehirlerin Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında gerçekleştiğini'⁵⁴ söyler. Yaşayan hocalarımızdan Prof. Dr. Bahaeddin Yediöldüz ise, 'vakıf külliyele, Müslüman Türklerin tabiat, insan ve Tanrı arasındaki ilişkiler üzerine yaptığı yorumun, vakıflar aracılığı ile tecessüm ettirilmiş şekli başka bir şey değildir. Hiç kuşkusuz bu, İslâm ve Türk dünyasını kuşatan bir medeniyet hareketidir'⁵⁵ der. 1573'te İstanbul'a gelen Du Fresne-Canaye'nin ifadesiyle bu vakıf külliyele; âdeta korular arasında kurulmuş İstanbul'un silüetini oluşturan mimarî manzumelerdir⁵⁶.

Vakıf sektörünü kavramadan, Osmanlı Devleti'nin ne iktisadî, ne sosyal, ne de kültür hayatını tam olarak anlamak ve anlatmak mümkün değildir. Bir başka ifade ile her biri başlı başına bir değer ifade eden vakıf arşiv belgelerinin noksatsız bir şekilde tahlilleri yapılmadan Türk Kültür hayatı, sosyal ve siyasî yaşamı hakkında kaleme alınacak her yazı ve söylenecek her söz eksik kalmaya mahkûmdur.

Girişte söylediğimiz gibi bu yazının amacı vakıfların hizmet ve faaliyetlerini anlatmak değildir. Medeniyet ve vakıf sevdalılarına işaret fişekleri yollamak amacıyla merhametten medeniyete uzanan güzergahın nirengi noktalarını işaretlemek ve kat edilen menzillerin bamteline dokunmak üzere vakıflar hakkında tuvale birkaç fırça darbesi vermektir.

Gönüllerinde sevda ateşi ve dizlerinde derman olanların yolları açık olsun!

Sonuç

Merhamet, Kur'an'ın odak kavramlarından biridir ve kaynağı dindir. Allah tarafından doğuştan beşeriye-
tin içine yerleştirilmiştir. Merhamet edilene ihsan etmeyi gerektiren kalp yumuşaklığıdır. Merhamet, başkasının iyiliğini istemek ve onun yardımına koşmaktır. Rahmet ve merhamet, başta insanlar olmak üzere, bütün mahlûkatın iyiliğini isteyip onlara yardım ve ihsan-

da bulunmaktadır. Merhamet bir yaratılış felsefesidir; ahlâkın ve adaletin kaynağıdır. Özü itibarıyla merhamet, insanlar ve diğer bütün canlılar için, dünyayı emin bir mekân kılmaktır.

Medeniyet kavramı hakkında, Şark ve Garp medeniyetlerine mensup filozof ve mütefekkirler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. İslâm medeniyetinin merhamet edile-
nin karşılıksız ve şartsız bir şekilde kolanıp gözetilmesini öngörmesi karşılığında, Batı medeniyeti mensupları merhamet edenin korunmasını öncelemektedir.

İslâm medeniyeti merhamet edilmeyi hak eden ve zor durumda kalan kimsenin ırkına, cinsiyetine, rengine bakılmadan acılarını dindirecek vakıf gibi saygın bir müesseseye sahipken, Batı medeniyeti kurumsallaşmış böyle sivil bir oluşumdan mahrumdur. Şark medeniyetinde eylem esas olduğu halde, Batı medeniyetinde merhamet kavramının felsefî tartışması yapılmaktadır. Merhamet kavramı, vakıflar çatısı altında gerçekleştirilen sayısız toplumsal hizmetler sayesinde ete ve kemiğe bürünmüş, müesseseleşmiş ve görünür hale gelmiştir. Vakıflar sayesinde merhametten medeniyete yükselen ve Garp aleminde bir benzeri bulunmayan nev-i şahsına mah-

sus bu müessese, gerçekten İslâm medeniyetinin eşsiz bir güzelliğidir.

Kaynakça

- Ahmet Çakmak, İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Adalet Değerinin Öğretimi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Akın, Şekure Handan, 'Merhamet Kavramı ve Schopenhauer'in Merhamet Yaklaşımının Değerlendirilerek Farklı Düşünürlerin Görüşleriyle Karşılaştırılması', Türkiye Biyoetik Dergisi, UOB. 2018, 5 (3).
- Aristoteles, Retorik, (Çev. M. H. Doğan), İstanbul, 2014), Yapı Kredi Yayınları (İlk basım 1995).
- Aristoteles, İlmü'l-Ahlâk (Terc. A. Lütfi es-Seyyid), Kahire 1322
- Ay, Volkan ' Nietzsche'de Merhamet Kavramının Yeniden Değerlendirilmesi', Beytulhikme: An International Journal of Philosophy ISSN: 2013-1303-8303/ Volume 3 Issue 1 June 2013.
- Birişik, Abdulhamit, 'Rahmet', TDV. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2007, C. 34.
- Buhari, 'Edeb', 13; Tirmizi, 'Birr', 16.
- Buhari, 'Edeb', 19; Müslim, 'Tevbe', 17-19.
- Buhârî, 'Bed'ü'l-halk', 1, 'Tevhîd', 55; Müslim, 'Tevbe', 14-16.
- Comte- Sponville, A., Büyük Erdemler Risalesi (Çev. I. Ergüden), İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2004.
- Çağrı, Mustafa, 'Adalet (Ahlâk)', TDV. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988, C. 1
- Çağrı, Mustafa, 'Merhamet', TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2004, C. 29.
- Danacı, Gizem, Martha C. Nussbaum'un Merhamet Anlayışı ve Eleştirisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE. Felsefe ABD. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Farabi, el-Medinetü'l-Fadıla (Çev. Ahmet Arslan) Ankara 1990.
- Gazzâlî, el- Maksudü'l- esnâ, Kahire 1322.
- Görmez, Mehmet, '2011 Yılı Kutlu Doğum Haftası Açılış Konuşması', Kutlu Doğum Haftası 'Hz.

Yıldırım Beyazıt Külliyesi

Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011, Ankara.

Hakim Müstedrek, I/26.

İbn Miskevayh, Teh İbü'l-a lâ .

Karagöz, İsmail, “Merhamet Kavramı Üzerine”, “2011 Yılı Kutlu Kutlu Doğum Haftası ‘Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011, Ankara

Karaman, Hayreddin, “Adalet (Fıkıh)”, TDV. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988, C. 1.

KK, VII/156; KK, XL/7; KK, VI/12, 54.

KK, XXX/21.

“Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı/merhameti öğütleyenlerden olmaktadır” (KK, XC/17).

Kayapınar, Y. Erdal, “Vakıf Medeniyetinde ve Günümüzde Dış Mekân Oluşumu”, Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyum Kitabı, Ankara 2013.

Kazıcı, Ziya, “Vakıfların Dilinden Merhamet Eğitimi”, 2011 Yılı Kutlu Doğum Haftası, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu, 15-17 Nisan 2011, Ankara.

Kozak, İ. Erol, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıflar, Sakarya/Adapazarı 1994.

Kubbealtı Lugati, Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Ed. İlhan Ayverdi), İstanbul 2005, C. 2.

Mehmet İbrahim, “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna Hersek'teki Son Durum”, X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1993.

Muallim Naci, Lugat-ı Naci, İstanbul 1978.

Müslim, İman, 147.

Öztürk, Hüseyin, Kınalızâde Ali çelebi'de Aile Ahlâkı, Ankara 1990.

Öztürk, Nazif, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, Osmanlı, Ankara 1999, C.5.

Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “adl”, “üsn” md.leri.

Rousseau JJ. İnsanlar arası eşitsizliğin kaynağında. Erişim: http://www.academia.edu/2650704/İnsanlar_arasındaki_eşitsizliğin_kaynağı_Jean_Jacques_Rousseau. Erişim tarihi: 9.5.2018.

Sayar, Kemal, “Açılış Konferansı”, Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011, Ankara.

Schopenhaver, Arthur, Merhamet, (Çev. Z. Kocatürk), İstanbul 2014, Dergâh Yayınları.

Topçu, N., Ahlak, Dergâh Yayınları İstanbul 2005.

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara 2011, B. 11.

Yavuz, Yıldırım, “Semerkand-Registan Külliyesi ve Onarımı”, X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1993.

Yediıldız, Bahaeddin-Öztürk, Nazif, “Oturulabilir Şehir ve Türk Vakıf Sistemi”, Habitat II İstanbul Buluşmasında Sunulan Tabliğ, İstanbul 1996.

Yediıldız, Bahaeddin, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi”, Osmanlı, Ankara 1999, C.5.

Dipnotlar

1. Muallim Naci, Lugat-ı Naci, İstanbul 1978, s. 748.
2. Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara 2011, B. 11, s.1657.
3. Kubbealtı Lugati, Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Ed. İlhan Ayverdi), İstanbul 2005, C. 2, s.2014.
4. Çağrıçı, Mustafa, “Merhamet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2004, C. 29, s. 184-185.
5. Gazzâlî, el- Maksadü'l- esnâ, Kahire 1322, s.38-40.
6. Sayar, Kemal, “Açılış Konferansı”, Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011, Ankara, s. (29-42), 30,
7. Görmez, Mehmet, “2011 Yılı Kutlu Doğum Haftası Açılış Konuşması”, Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011, Ankara, s. (16-23), 18.
8. “Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı/merhameti öğütleyenlerden olmaktadır” (KK, XC/17).
9. KK, XXX/21.
10. Karagöz, İsmail, “Merhamet Kavramı Üzerine”, “2011 Yılı Kutlu Kutlu Doğum Haftası ‘Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu (15-17 Nisan 2011, Ankara, s. 48-89.
11. Birışık, Abdulhamit, “Rahmet”, TDV. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2007, C. 34, s. 419.
12. KK, VII/156; KK, XL/7; KK, VI/12, 54.
13. Buhârî, “Bed’ü'l-halk”, 1, “Tevhîd”, 55; Müslim, “Tevbe”, 14-16.
14. Buhari, “Edeb”, 19; Müslim, “Tevbe”, 17-19.
15. Buhari, “Edeb”, 13; Tirmizi, “Birr”, 16.
16. Topçu, Nurettin, Ahlak, Dergâh Yayınları İstanbul 2005, s.95.
17. Comte- Sponville, A., Büyük Erdemler Risalesi (Çev. I. Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.147.
18. Sayar, Kemal, Agk. (Açılış Konferansı), s.35.
19. Çağrıçı, Mustafa, “Adalet (Ahlâk)”, TDV. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988, C. 1, s. 341-343.
20. İbn Miskevayh, Teh İbü'l-a lâ , s.128, 137, 141)
21. İbn Miskevayh, Age, s. 141-142.
22. Fârâbî, Medînetü'l-Fâzıla, Kahire, Matbaatü'n- Nil, s. 22)
23. Aristoteles, İlmü'l-Ahlâk (Terc. A. Lütfi es-Seyyid), Kahire, s. V, 6,6, 11.9).
24. Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “adl”, “hüsn” md.leri.
25. Karaman, Hayreddin, “Adalet (Fıkıh)”, TDV. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988, C. 1, s.343-344.
26. Topçu, Nurettin, Age, s.95.
27. Ahmet Çakmak, İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Adalet Değerinin Öğretimi, (Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi), Atatürk Üniv. Eğitim Bili. Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 17.
28. Aristoteles, Retorik, (Çev. M. H. Doğan), İstanbul, 2014), Yapı Kredi Yayınları (İlk basım 1995), s. 15.

29. Aristoteles, Age, s. 21.

30. Aristoteles, Age, s. 22.

31. Aristoteles, Age, s.25-30.

32. Danacı, Gizem, Martha C. Nussbaum'un Merhamet Anlayışı ve Eleştirisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE. Felsefe ABD. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 39-41.

33. Danacı, Gizem, Agt, s. 40.

34. Rousseau JJ. İnsanlar arası eşitsizliğin kaynağında. Erişim: http://www.academia.edu/2650704/İnsanlar_arasındaki_eşitsizliğin_kaynağı_Jean_Jacques_Rousseau. Erişim tarihi: 9.5.2018, s.129.

35. Akın, Şekure Handan, “Merhamet Kavramı ve Schopenhauer'in Merhamet Yaklaşımının Değerlendirilerek Farklı Düşünürlerin Görüşleriyle Karşılaştırılması”, Türkiye Biyoetik Dergisi, UOB. 2018, 5 (3), s.128.

36. Schopenhaver, Arthur, Merhamet, Çev. Z. Kocatürk, İstanbul 2014, Dergâh Yayınları, s.141-142.

37. Topçu, Nureddin, Age, s.95.

38. Comte- Sponville, A., Age, s. 147.

39. Görmez, Mehmet, Ag Açılış Konuşması, s. 21.

40. Akın, Şekure Handan, Agm, s. 129.

41. Danacı, Gizem, Age, s. İv.

42. Topçu, Nurettin, Age, s. 95.

43. Comte-Sponville, Andre, Age, s. 147.

44. Ay, Volkan “ Nietzsche'de Merhamet Kavramının Yeniden Değerlendirilmesi”, Beytulhikme: An International Journal of Philosophy ISSN: 2013-1303-8303/ Volume 3 Issue 1 June 2013, s.139, 191.

45. Akın, Şekure Handan, Agm, s. (126-131), 130.

46. Müslim, İman, 147; Hakim Müstedrek, I/26.

47. Kazıcı, Ziya, “Vakıfların Dilinden Merhamet Eğitimi”, 2011 Yılı Kutlu Doğum Haftası, “Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi” Sempozyumu, 15-17 Nisan 2011, Ankara, s.247-261.

48. Öztürk, Nazif, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, Osmanlı, Ank. 1999, C.5, s.37.

49. Kayapınar, Y. Erdal, “Vakıf Medeniyetinde ve Günümüzde Dış Mekân Oluşumu”, Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyum Kitabı, Ank. 2013, s.195.

50. Yavuz, Yıldırım, “Semerkand-Registan Külliyesi ve Onarımı”, X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1993, s.85-100.

51. Mehmet İbrahim, “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna Hersek'teki Son Durum”, X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1993, s.181-206.

52. Yediıldız, Bahaeddin, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi”, Osmanlı, Ankara 1999, C.5, s.25.

53. Farabi, el-Medinetü'l-Fadıla (Çev. Ahmet Arslan) Ankara 1990, s.69-70.

54. Öztürk, Hüseyin, Kınalızâde Ali çelebi'de Aile Ahlâkı, Ankara 1990, s.87-88.

55. Yediıldız, Bahaeddin-Öztürk, Nazif, “Oturulabilir Şehir ve Türk Vakıf Sistemi”, Habitat II İstanbul Buluşmasında Sunulan Tabliğ, İstanbul 1996.

56. Kozak, İ. Erol, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıflar, Sakarya/Adapazarı 1994, s.

ŞEFKAT VE MERHAMETİN VÜCUT BULMUŞ HALİ: VAKIFLAR

✍ Mevlüt ÇAM
VGM Kültür ve Tescil Daire Başkanı

Beyazarı Nasuh Paşa Hanı, 1613

Özet

Merhamet; yaratıcı tarafından fitrî olarak ihsan edilmiş bir bahış ve doğal bir histir. Merhamet insandaki gurur, kibir, bencillik ve sadece kendine muhabbet etmeyi ortadan kaldırır ve bütün cinslerine ve yaratılanlara muhabbeti geliştirir. Merhamet tabii bir his olduğu halde sahibini kanunlar, ahlak ve adetler gibi sonradan edinilmiş faziletlerden daha ziyade iyiliğe sevk eder.

Tabii bir his olmasının yanında ruhî bir his de olan merhamet, beşeriyetin kalbinde çakılı ulvi hislerin en yücesi ve bütün faziletlerin kaynağıdır. Zira hisli kalbe sahip olan insanlar genel itibarıyla de merhametli olurlar. Merhamet aynı zaman-

da kişisel menfaatlardan da ayrı bir histir.

Esasen merhamet ilâhi vasıflardan olup, asıl manası dünya ve ahiret için her türlü iyiliği kapsayan ve her nevi kötülükten beri ve hiçbir gün, ay, yıl, süre ve zamanla kısıtlanmasında imkânı olmayan yüce bir duygunun adıdır. Bu haliyle merhamet ne maddeten ne manen, ne doğrudan doğruya veya bir vesile ile sahibini hiçbir zaman bir kötülüğe götürecek bir haslet olmayıp, ulvi bir amaç için saf ve pak kalplerden doğan bir hâlet-i rûhiyedir.

Şefkat ise kelime manası olarak; korumak, esirgemek, bir kimseyin görüp gözetmek manasındadır. Şefkate mahiyeti itibarıyla yaratıcının

istediklerine bahşettiği tabii ve ruhî bir ihsandır. Bu sebeple Allah'a tazim ve yarattıklarına şefkat ve merhamet oldukça yüce ve değerli bir haslettir.

Gurur, kibir, ego, iktidar, hırs, güç, zulüm ve israfa sınır tanımayan günümüz dünyasına bakmamız, şefkat ve merhametin ne derece ulvi bir haslet ve ihsan olduğunu anlamak için yeterli olacaktır..

Bu sebeple geçmiş medeniyetlerimizin şekil ve ruh vererek meydana getirdiği, insan merkezli bir nizamın adı olan vakıf; aynı zamanda "hayırda yarışma" emri ilâhisinin gereği olarak dayanışma ve yardımlaşma ruhunun ortaya koyduğu muazzam bir müessese ve müesseseler bü-

tünü olup, dinimizin ve medeniyetimizde uygulandıkları doğru bir şekilde anlaşılabilir hale gelmesi büyük önem taşımaktadır.

Giriş

Emr-i ilahiye ve emr-i ilahiye en sade, yalın ve anlaşılır haliyle uygulamaya koyan, bu manada yaratıcı adına yaratılmışlara örneklik yapan Hz. Peygamber'in ilk uygulamaları neticesinde İslam medeniyetinde ortaya çıkan vakıf müessesesi, tarihi süreçte Eyyubi, Memluki, Selçuklu, Osmanlı ve diğer İslam medeniyetlerince uygulanması sayesinde, İslam Şehri, İslam Mimarisi, İslam

Osmanlı vakıf kurucularının hedefi vakfiyelerinde belirttikleri üzere “yaşanılabilir şehirler imar ederek, insanların gönlünü şenlendirmektir”; veya “aklı rahat gönlü dingin” nesiller yetiştirmektir”

Sanatı, İslam Estetiği kavramları ortaya çıkmıştır. Bu medeniyetlerin en köklülerinden birisi de Türk-İslam medeniyeti olarak tarihin en uzun

süren medeniyetlerinden birisi olan Osmanlı devletidir. Osmanlı ayrıca günümüze en yakın olan mazimizdir.

Vakıf; temelde bir iyilik, merhamet ve yardım uygulaması olmasının yanı sıra bir başka açıdan da imar, ihya ve medenilik harekâtıdır.

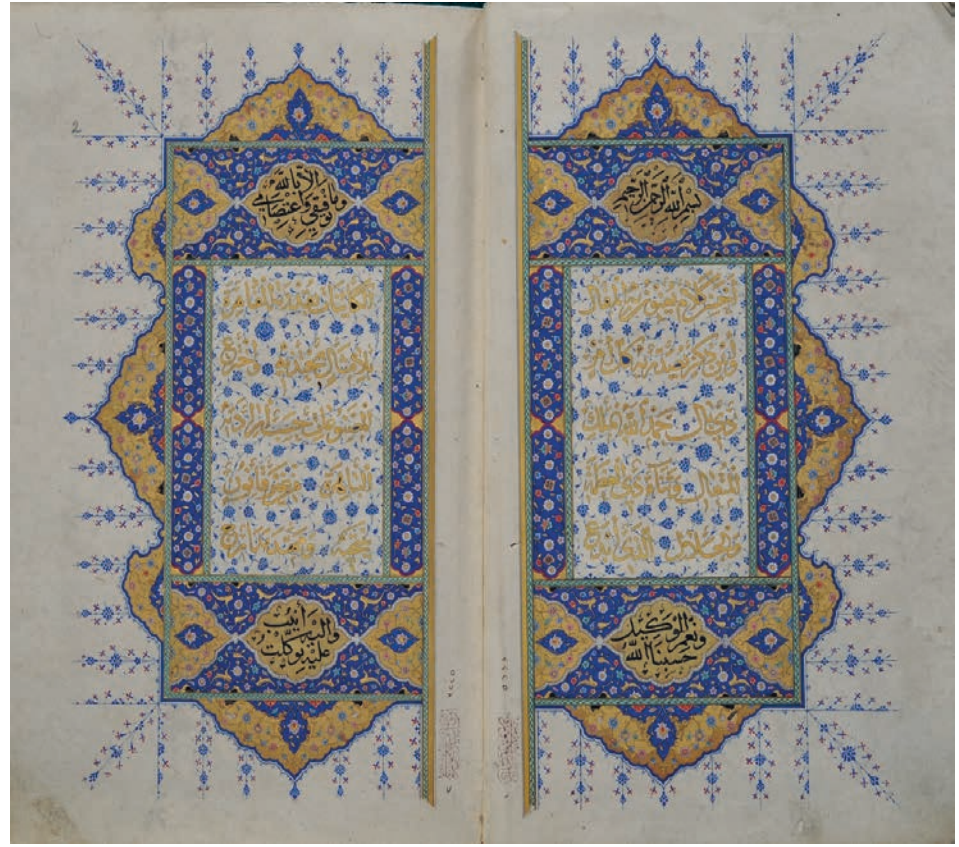
Vakıflar İslamın ana kaynaklarında yer alan, birr, tasadduk, sadaka, in'am, ihsan kavramlarında karşılığını bulan bir eylemdir.

Vakfiyelerde; sadaka-i cariye'nin en faziletlisi, en tamam olanı, en kemal bulmuş olanı ve getirisi kesintisiz devam edecek olanı, sevabı ve getirisi ölümle dahi sınırlı olmayı olarak tarif edilen vakıf uygulamasının ana esaslarını Allah'ın emirleri ile o emirlerin en mükemmel uygulayıcısı Hz.

Peygamberin tavsiyeleri ve uygulamaları oluşturur. Gerek yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'in emirlerinde, gerekse Kur'ân-ı Kerim'in yeryüzündeki en mükemmel uygulayıcısı Hz. Peygamberin emir ve tavsiyelerinde, müminlere "hayır işlerinde yarışma" emri ve tavsiye edilir. Hayır ve hayırlı işlerde yarışmanın en önemlisi ise, vakfiyelerde de belirtildiği üzere sadaka-i cariye'nin en faziletlisi, en mütemmimi ve getirisi baki olan ve dahi ölümlle sınırlı olmayan vakıf uygulamasıdır.

Genel olarak günümüze kadar ulaşan, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait vakfiye ve vakıf belgelerine göz attığımızda ictimai olarak vakfın iki hizmet alanı olduğunu görürüz. Bunlardan birincisi; insanın bedenine hizmet diğeri ise insanın ruhuna hizmettir. Osmanlıda fethedilen bir bölgede öncelikle vakıflar kurulur, kurulan vakıflar eliyle o yörenin şehirleşmesi ve insanların sağlıklı bir şekilde yaşatılması amacıyla temel ihtiyaçları olan, su, temizlik, yol, kaldırım, çarşı, hamam gibi yapıların bina ve inşa edilirdi. Zira Osmanlı vakıf kurucularının hedefi vakfiyelerinde belirttikleri üzere "yaşanılabilir şehirler imar ederek, insanların gönlünü şenlendirmektir"¹; veya "aklı rahat gönlü dingin" nesiller yetiştirmektir"². Dolayısıyla vakıf hizmet anlamında bir yönden medînelilik (şehirlilik) ve medenilik hareketidir.

Vakıfların hizmet açısında ifa ettiği diğeri ise, şefkat, merhamet ve iyilik müesseseleri olan hayrat müesseselerini bina ve inşa etmesidir. Vakıflar imar ve ihya ettiği şehirlerde hangi dine, ırka, mezhebe,

Haseki Hürrem Sultan Kudüs Vakfiyesi giriş sayfası

meşrebe ait olursa insanlara ve diğer canlılara hizmet etmeyi amaçlayan bir müessesedir.

Medeniliği ve medîneliliği teorikten pratiğe geçiren, dini, eğitim, kültürel, ticari, sağlık ve sosyal alanlarda yapılan eserlerle coğrafyayı medenî bir hale getiren vakıflar, yapmış oldukları eserlerle mimari, estetik ve zerafet bakımından devrin en eşsiz örneklerini inşa ettikleri gibi, sundukları hizmetler ve yapılar içerisinde bulunan birçoğu sanat şaheseri olan tezhib, ayet, hadis, beyit, dörtlüklerle ve kelam-ı kibarlarla da toplumun ruhuna hitap etmişlerdir.

Vakıflar başlangıçta ferdi ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ortaya çıkmışken daha sonraları, bu müesseseye ilgi gösteren milletlerin sosyo-kültürel yapısı, ihtiyaçları,

Vakfiyelerde; vakıflar sadaka-i cariye'nin en faziletlisi, en tamam olanı, en kemal bulmuş olanı ve getirisi kesintisiz devam edecek olanı, sevabı ve getirisi ölümlle dahi sınırlı olmayan şeklide tarif edilir.

Kılıç Ali Paşa Hamamı

eğilimleri ve zenginliklerine göre gelişerek hayatın her safhasında yerini almıştır. (Öztürk, 1995). Özellikle Osmanlı'lar da, hem ferdi hem de devleti ilgilendiren bir yaşam biçimi haline gelmiştir (Arsebük 1938). Bu sayede eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, bayındırlık, ulaşım ve güzel sanatlar gibi, toplumun insani hasletlerini geliştirerek, onu başarıya ulaştıracak bir sektörün kurucusu ve işleticisi olmuştur. (Köprülü, 1951, Yediyıldız, 1982).

Vakıflar farklı coğrafyalarda hüküm süren İslam Medeniyetleri yüzbinleri bulan vakıf eserlerle, yaşanılabilir erdemli şehirler oluşturdukları gibi, insanın gönlüne, ruhuna ve aklına dokunan uygulamalarla da İslam medeniyetinin ne olduğunu veya nasıl olması gerektiğini uygulamalarıyla ortaya koyan, iyilik yaparken, iyilik yapılan kişinin ırkı, dini, mezhebi ve meşrebi sorulmadan "yaratılanı severim, yaratanı otürü" düsturuyla hareket

etmiş ve etmeyede devam eden müesseselerdir.

Toplumun ve ferdin ihtiyaçlarından doğan vakıfların, her türlü sıkıntısında veya ihtiyacında toplumun yanında olması, sıkıntıları ortadan kaldırmak için çaba sarf etmesi, çözüm önerileri ortaya koyması da doğası gereğidir. Zira vakıf toplumun şiddetle ihtiyacı olan konularda ortaya çıkan ve o sıkıntıyı ortadan kaldıran gayreti ve amacı taşıyan bir kurumdur.

Merhamet ve Şefkat Bağlamında Vakıf Hayrat Yapılar ve sunulan hizmetler.

1 -Dini Hizmet Verilen Hayrat Yapılar

Vakıflar yoluyla vücuda gelen mescit, cami, tekke, zaviye, hangah, türbe, namazgah, musalla gibi hayrat eserler ile hayrat eserlerin müş-

temilatları olan ve bu eserlerin bünyelerinde bulunan avlu, şadırvan, çeşme, yunak, v.s gibi yapılar.

Yapılması mutlak olan beş vakit, namaz, Cuma Namazı, Teravih ve sair ibadetler haricinde din hizmeti verilen kurumlarda sunulan hizmetler:

a- Tekkelerde gerek dervişlere, miskinlere, garip, fakara ve yolculara sunulan yeme-içme ve konaklama hizmetleri, Ramazan ayı ve bayramı, kurban bayramı, mübarek gün ve gecelerde mevlit, hatim, aşır okunması ve zikir gibi faaliyetlerin akabinde ahaliye ve fukaraya yeme-içme, tatlı ikram edilmesi,

b- Tekkelerde yatılı olarak hastalara bakım hizmeti verilmesi,

c- Cami, mescit ve tekkelerde Ramazan aylarında ve mübarek gün ve gecelerde (Ramazan ve Kurban Bayramları, Regaib, Berat, Mevlit, Mirac, Kadir geceleri ve Muharrem ayının ilk günleri olan aşure günleri) yapılan kurban kesilerek ahaliye ikram edilmesi, Ramazan ayında fakir ve gurebaya çörek, pide ve sair ihtiyaçları için nakit para yardımı, hapishanede bulunan kimselere yemek ve tatlı ikram edilmesi, Ramazan ayında okunan mevlit, temcit ve kasidelerin akabinde iftar veya teravih sonrasında ahaliye ve fukaraya yemek, kahve, karpuz, şerbet, güzel koku, temiz su ikramları, Muharrem ayında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere bütün şehitlerin ruhları için aşure, kahve, su ve güzel koku ikram edilmesi dualar, kasideler ve Kur'an-ı kerim okunarak bu gecelerin değerlendirilmesi.

2- Eğitim Hizmetleri

Vakfiyelere göre eğitim hizmeti veren kuruluşlar; Medrese, Tıp Medresesi, Mektep, Sıbyan Mektebi, Muallimhane, Dârulkurrâ, Dârulhadîs, Dârulmuallimin, Dâruttalim, Kütüphâne. Medreseler genel olarak dini, beşeri/sosyal bilimler, hukuk ve fen bilimlerinin okutulduğu eğitim kurumlarıdır.

Tıp Medreseleri ise tıp, eczacılık ve ilaç üretimi gibi sağlık alanlarında hizmet veren kurumlardır. Bunlar genel bir tasnif olup, yine vakfiyelerde tamamen dini hizmet verilen mektep veya medreselere ya da adı darulkurra, darulhadis şeklinde zikredilip de hem dini hem beşeri ve hem de fen ilimlerin birlikte veya ayrı ayrı okutulmasının şart kılındığı kurumlara da rastlamak mümkündür. Mutat olarak yapılan eğitim hizmetleri haricinde vakıf şefkat ve merhametle ifa edilen eğitimle ilgili hizmetler;

a- Burs hizmeti; vakıf mektep, medrese ve diğer eğitim kurumlarında yatılı olarak veya gündüzlü olarak devam eden öğrencilere sunulan bir hizmet olup, çok sayıda vakıfta yer almaktadır. Burs oranları vakfın maddi gücüne ve gelirlerine göre farklılık arz etmekte bazı vakıflarda kişiye verilecek burs miktarı belirtilmekte bazı vakıflarda ise yatılıkalınan odaya göre ücret tayin edilmektedir.

b- Yurt hizmetleri; çok sayıda vakıfta talebeye yatılı olarak kalma imkanı verilmektedir.

c-Kırtasiye ve hat araç ve gereci yardımı (mürekkep, kalem, kağıt, hat meşk etmek için gerekli malzeme ve sair ihtiyaç).

d- Giyim yardımı (Hocaların, Asistanların/Yardımcıların ve Öğrencilerin Ramazan, Kurban bayramlarında veya öğretim dönemi başlangıcında baştan ayağa giydirilmesi)

e- Cilt ve tamir hizmetleri (Öğrencilere hizmet veren kütüphanelerde

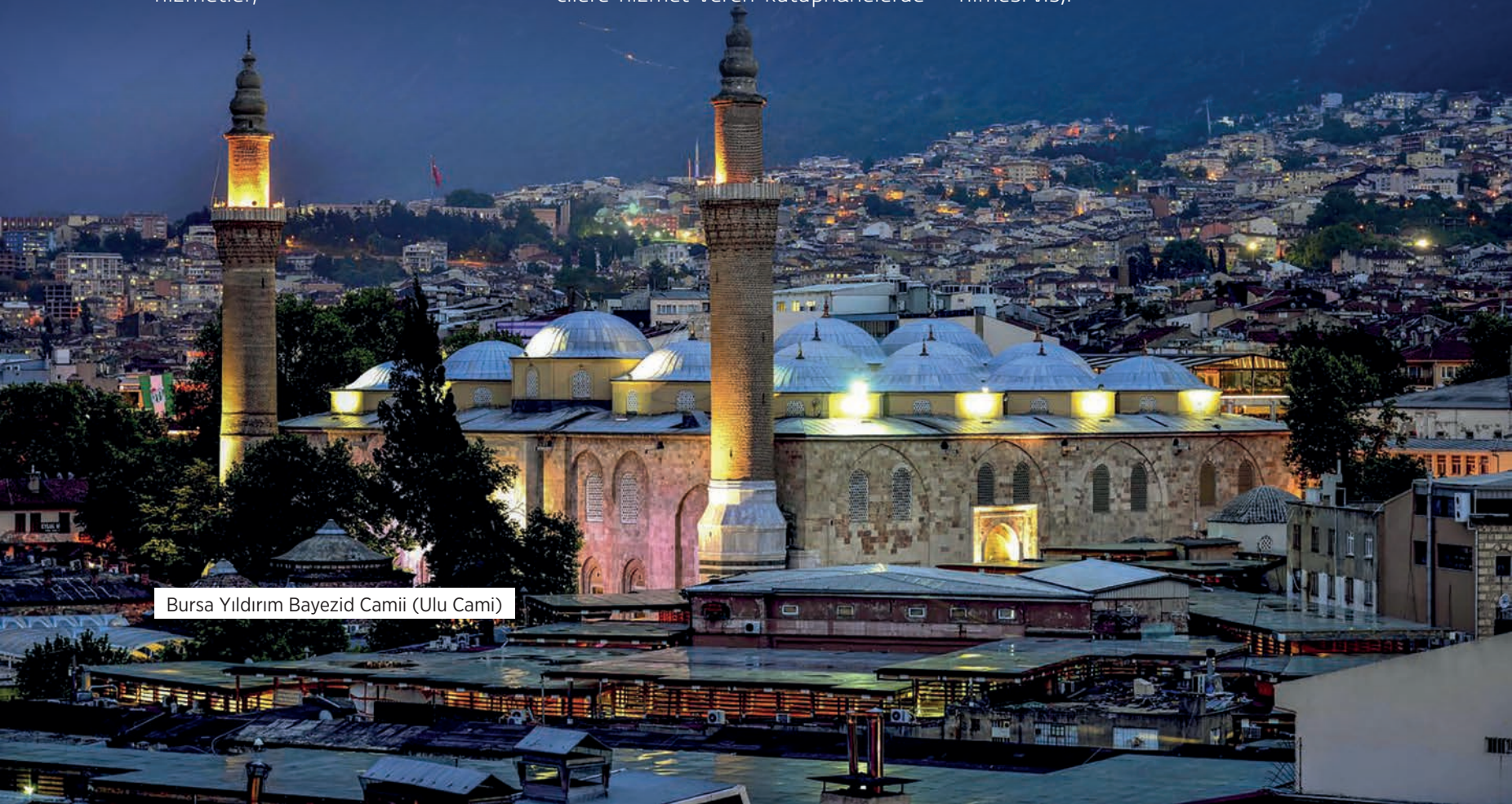
bulunan kitapların cilt ve bakım hizmetlerinin yapılması, kütüphanelerin her türlü döşeme, bakım-onarım ve sergi hizmetlerinin yerine getirilmesi).

f- Gıda hizmetleri (Yatılı veya gündüzlü öğrencilerin yeme-içme giderlerinin karşılanması ya da vakfa bağlı imaret ve aşevlerinde yeme-içme hizmetleri sunulması, mevsiminde talebeye kiraz, üzüm, karpuz v.s gibi mevsim meyveleri ve kuruyemişikramları).

g- Öğretmen ve Hocalara lojman imkânı sunulması

h- Müteferrik hizmetler (Öğrencilerin abdest alması için sıcak su ısıtılması, İstanbul'da denizyolunu kullanan öğrencilere kayak ücreti verilmesi, öğrencilere temiz su içirilmesi, Hoca ve öğrencilerin uygun mevsimde pikniğe götürülmesi, öğrencilere özel yemek (göğec) ikramı, çalışkan öğrencilere teşvikbursu verilmesi v.s).

Bursa Yıldırım Bayezid Camii (Ulu Cami)

3- Sosyal Hizmetler.

a- Konaklama ve yeme içme hizmetleri. (Selçuklu ve Osmanlı döneminde kurulmuş çok sayıda vakfiyede vakıf han, kervansaray, misafirhane, zaviye, imaret gibi yapılarda zengin, fakir, tüccar, miskin, yolcu, âyende ve revende (gelip geçen, bir şekilde yolu düşen) insanlara konaklama ve yeme-içme hizmetleri verildiği, verilen yemeklerin detaylı şekilde tarif edildiği vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde konaklama süresinin ilk üç gününde herhangi bir ücret alınmayacağı (hastalık, hava şartları gibi zaruret halleri dışında) ve diğer günlerde ücretsiz konaklamanın mütevellî veya mütevellinin yetkilendirdiği kişinin iznine tabi olacağı hüküm altına alınmaktadır. Ayrıca imaretlere hangi dine ve ırka mensup olursa olsun bütün insanların gelebileceği hüküm altına alınmaktadır. Ayrıca

vakfiyelerde, imaretlerde ve konaklama müesseselerinde günde sabah ve ikindi sonrası olmak üzere iki vakit yemek çıkarılacağı, imarete akşamdan sonra gelenlere ise peynir, ekmek, bal ve süt gibi yiyeceklerin ikram edileceği belirtilmektedir).

b- Özel hizmetler (Vakıflara bağlı imaretler veya hanların yanında "tabhane" denilen özel evler yapılar buralarda önemli devlet görevlileri ile özel bakım gerektiren hasta insanların bakımı yapılırdı).

c- İmaret, han, kervansaray, misafirhane, tabhane gibi vakıf eserlerinde görev yapan imaret şeyhi, kilerci, anbarcı, dövücü (buğday, pirinç v.s.), habbaz (ekmekçi), aşçı, bulaşıkçı, temizlikçi, zaviyedar, şerbetçi, kâtip, muhasebeci, hasta bakıcı gibi görevlilerin ücretlerinin ödenmesi) ve söz konusu eserlerin bakım-onarım, sergi, ışıklandırma ve ısıtma giderleri.

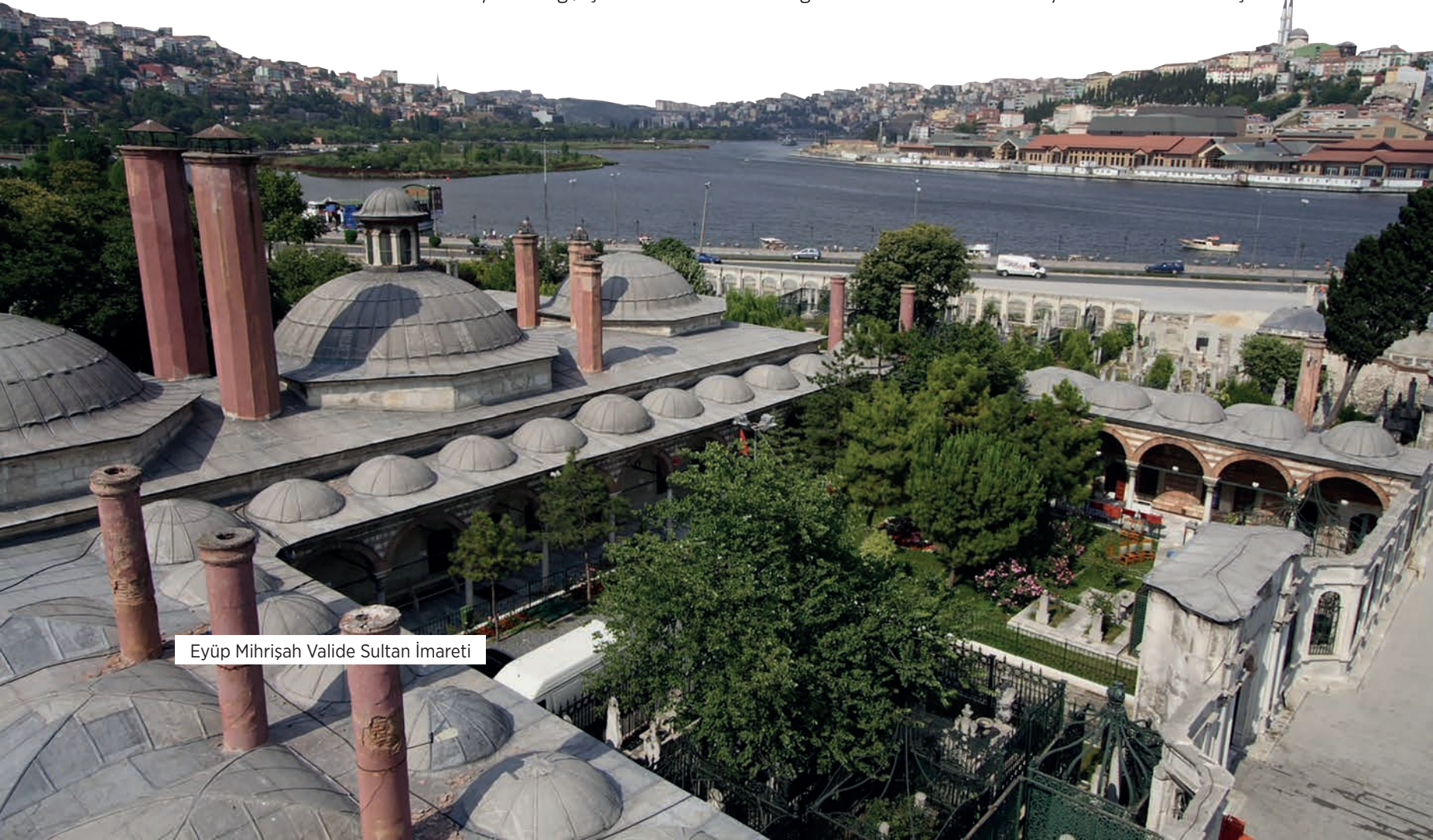
d- Subendi, su yolu, su kanalı, çeşme, şadırvan, sebil, su kuyusu, tulumba, karlık, buzluk, köprü (ahşap, kargir), kanal, lağım, su yolu, su bendi gibi yapıların bakım-onarım giderleri,

e- Dullarevi, Yetimhane gibi yapılar, söz konusu yapıların bakım-onarım ve görevli giderleri,

f- Kaldırım döşenmesi, yol yapılması, mezarlıkların bakım onarımları, lağım temizliği

g- Fakir genç kızlara çeyiz yardımı yapılması, bekar ve yetimlerin evlendirilmesi, evlenen kölelere yardım yapılması, dul kadınlara yiyecek, giysi ve sair yardım yapılması, vakfın bulunduğu mahalle ahalisinin ve fakirlerin pikniğe götürülmesi, Ramazan ayında, bayramında, kurban bayramı günlerinde ve mübarek gün ve gecelerde kurban kesilerek fakirlere et ikram edilmesi, Ramazan ayında fakir ailelere çörek

Eyüp Mihrişah Valide Sultan İmaretİ

ve pide parası verilmesi, yaşlı hammallara yardım edilmesi, deniz kazalarında vefat edenlerin ailelerine yardım yapılması, fakir ve gariplere kömür yardımı yapılması, Âmalara yardım, mahbuslara Ramazan ayı boyunca, kurban bayramı ve mübarek gün ve gecelerde tatlı ve yemek ikramı, cami veya vakıf eserler civarında dolaşan mecnun ve meczuplara mevsim meyveleri ikramı, fakirlerin kuyularının bakım-onarımları,

h- Kuru gıda ve sıcak yemek hizmetleri,

ı- Hayvanlara yiyecek verilmesi, güvercin kulesi yaptırılması v.s,

i- Müflis ve borçlu tüccarlardan hapisanede yatanların borçlarının ödenerek saliverilmesi,

j- Ahalinin dükkânlarının, bağ ve bahçelerinin korunması amacıyla sunulan güvenlik hizmetleri,

k- Şehit kabirlerinin düzenlenmesi ve şüheda ruhu için çeşme yapılması, fakir ve gariplere ikramlar.

l- Ağaç dikilmesi, çevre temizliği ve çevre düzenlenmesi.

m- Hanımlar için misafirhane yaptırılması ve yeme-içme imkanı sağlanması,

n- Borçlu ve mahbuslara yardım edilmesi,

o- Yetimhane yaptırılması ve yetimhanelerde verilen hizmetler,

ö- Mahalle ahalisinin vergilerinin ödenmesi, mahalledeki kamunun kullandığı yolların, misafirhanelerin, mezarlıkların, çeşmelerin, kaldırımların, su yolu ve lağımın bakım-onarım, görevli ve sair giderleri, cenaze teşhizatı hizmetleri,

p- Miskinler tekkelerinde bulaşıcı hastalık taşıyan kimselere yeme-içme ve barınma imkanı sağlanması,

r- Ahaliye ihtiyaçlarını görmeleri için kazan ve diğer eşyaların ödünç verilmesi,

s- Ramazan gecelerinde ve sair mübarek gecelerde cami cemaatine karpuz ve şerbet ikram edilmesi (mevsim şartlarına göre),

ş- Mahalle, sokak, çarşı gibi mahallerde temizlik hizmetleri,

t- Donanmaya yardım,

u- Gazilere mesken ve silah, at ve savaşla ilgili alet yardımı,

ü- Askere harçlık verilmesi,

v- Musiki hizmetleri,

y- Sefere çıkan askerler, padişahın adaleti, devletin bekası, ahalinin selameti için dua edilmesi,

z- Müslüman esirlerin kurtarılması,

4- Sağlık Hizmetleri

-a Sağlık hizmeti sunulan hastane, şifahane, bimaristan gibi yapıların bakım-onarım, ıslıklandırma, ısıtma ve hastane ve odalarının yatak, perde ve tefrişatı giderleri.

b- Hastaların yeme içme giderleri, durumuna göre özel (diyet) yemek pişirilmesi,

c- Hastaların ilaç ihtiyaçlarının karşılanması,

d- Ayakta tedavi gören hastalara ücretsiz ilaç verilmesi,

e- Fakir hastalara nafaka desteği verilmesi ve cenaze techizatı ve tekfin hizmetleri,

f- Hasta refakatçilerine veya yakınlarına giyecek ve yiyecek hizmeti verilmesi,

5- Haremeyn Hizmetleri.

a- Haremeyn'de (Mekke, Medine) bulunan (imaret, darüşşifa, misafirhane, ribat, çeşme, su kuyusu, kütüphane, mektep, medrese gibi) vakıf hayrat yapılan bakım-onarım, ıslıklandırma, tefrişat ve görevli giderleri,

b- Mekke'de bulunan Kâbe'nin örtü giderleri,

c- Haremeyn görevlileri, oradaki bir takım hizmetler ve fakirlere ikram için surre gönderilmesi,

d- Balkanlar ve Anadolu'dan hacca gidecekler için yol güzergâhlarında sunulan konaklama, yeme-içme, sağlık, yol güvenliği hizmetleri,

e- Haremeyn fukarası ve hacılara sunulan konaklama, yeme-içme, giysi yardımı, aynı ve nakdi yardımlar,

f- Hac yolunda hastalananlara bakım ve taşıma hizmetleri,

Osmanlı Türkçesi veya Arapça olarak yazılan ve vakıfların ana belgesi olan vakfiyelerdeki hayır şartlarına bir göz attığımızda yetim çocuklar başta olmak üzere, dul veya kimsesiz kadınların vakıf hizmetlerinden yararlanma konusunda öncelikli olduğunu görürüz. Bu husus toplumdaki sosyal dengesizlikleri ortadan kaldırdığı gibi, yardım alan kimselerin şahıslara karşı minnet altında kalmalarını da ortadan kaldıran bir uygulamadır. Ayrıca birçok vakfiyede hizmet sunulan topluma, kavli, fiili veya başka bir şekilde kötü muamele edilmesi men edilmekte hatta bu tür uygulamalara kalkışan

görevlilerin azledilmesi hüküm altına alınmaktadır.

Vakıfların sunduğu hizmetlerden dini, dili, rengi, etnisitesi ne olursa olsun fakir, zengin, avam, havas herkes yararlanırdı. Ancak İslam'ın ana kaynakları olan Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamberin emir ve tavsiyelerinde belirtilen kişi veya gruplara hizmet edilmesi daha bir önem taşımaktaydı.

Özellikle Tevbe suresi 60. ayette belirtilen sınıflar, "fakirler, miskinler (çalışamaz durumda olan, ihtiyarlar, yoksullar, kötürümler), memurlar, zekat toplayıcılar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlar, köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar, yolcular" ile yine Kur'an-ı Kerim'in yetimlerle ilgili emir ve tavsiyeleri, hadis-i şeriflerin yine aynı sınıfla ilgili tavsiyeleri ve Hz. Peygamberin uygulamaları esas alınarak yetimlere, dullara, kimsesizlere, güçsüzlere, hastalara ve mahpuslara vakıf hizmetlerinde öncelik tanındığını görmekteyiz.

Diğer bir husus ise vakfiyelerde vakıf kurucularının uygulanmasını istedikleri oldukça zarif ve latif şartların/hükümlerin bulunması, toplumun dini sade ve karmaşıklıktan uzak bir şekilde doğru algıladığı ve dikkate aldıkları gerçeğidir.

Malum olduğu üzere vakıf uygulaması en müessis halini Osmanlı döneminde almış olup, fakir, garip, zayıf, miskin, hasta, yolcu ve yetim insanların iâşe ve ibate ihtiyaçlarının karşılanması, yapılan ikramlarla gönüllerinin şenlendirilmesi, eğitim hizmetlerinin yerine getirilmesi vefat edenlerin cenaze techiz ve tekfin hizmetlerinin ifa edilmesi vakıfların görevi halini almıştır.

Osmanlıda fakir, miskin, yolcu, garip, derviş ve sair insanlara verilen en önemli hizmetlerden birisi can ve mal güvenliğinin temininde oldukça önemli olan vakıf imaretleri, aşevleri ve misafirhaneleridir. Osmanlı'da ilk imaret Sultan Orhan tarafından Bursa ve İznik'te kurulmuş olup, imarette fakir, miskin, kimsesiz, yolcu, garip, derviş, zayıf insanlara yemek, geceleme ve sair insani hizmetler verilmiş ve imaret civarındaki fakir, kimsesiz, miskin gariplerin evlerine yemekleri, ekmekleri gönderilmiştir. Bu uygulama, İznik'de Sultan Orhan, Sultan I. Bayezid, Murat Hüdavendigâr, Çelebi Sultan Mehmet'le Bursa, Edirne ve Merzifon'da, Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, I. Ahmet, III. Mustafa, I. Mahmut (Ayasofya İmaretini), Nurbanu Valide Sultan (Atik Valide Sultan), Mihrişah Valide Sultan, Gülnuş Emetullah Sultan imaretleriyle İstanbul'da, Lala Mustafa Paşa İmaretini ile Iğın'da, Çoban Mustafa Paşa Vakfı ile Gebze ve Eskişehir'de, Hüsrev Paşa Vakfı ile Bitlis ve Van'da, Behram Paşa Vakfı ve Yeğen Osman Paşa Vakıfları ile Halep ve Şam'da, Hürrem Sultan Vakfı ile Kudüs'te, İsa Bey ve Hüsrev Bey Vakıfları ile Saraybosna'da İshak Bey ve Mustafa Paşa Vakıfları ile Üsküp'te, Defterdar Abdusselam Çelebi Vakfı ile Belgrad'ta devam etmiştir. Tabii bunlar ilk etapta akla gelenler olup, Osmanlı coğrafyasının tamamında imaret, aşevi, misafirhane, bekar ve evli odaları, miskinler tekkesi gibi vakıf müesseselerinde fakir, miskin, kimsesiz, yaşlı, hasta, yolcu ve tüccarların yeme-içme, geceleme ihtiyaçları karşılandığı gibi, imaretlerin civarındaki veya fakir ve gariplerinde ihtiyaçları evlerine

götürülmüş, hasta olan insanlara ise tedavi hizmetleri verilmiştir.

Fakir, garip, kimsesiz, yolcu ve sair ihtiyacı olanlara yeme-içme, geceleme ve sair hizmetlerin verildiği en önemli vakıf müesseselerden birisi de tekkelerdir. Vakfiyeleri incelediğimizde tekkelerin mensup oldukları tasavvuf ekollerinin zikirlerinin eda edildiği bir merkezler olması yanında önemli sosyal hizmetleri de gerçekleştiren müesseseler olduğunu görmekteyiz.

Vakfiye ve vakıf belgeleri kadim geleneğimizin ve medeniyetimizin uygulamalarını en açık şekilde ortaya koyan belgelerdir. Vakıfların hizmetine şöyle bir göz atacak olursak vakıfları; kız çocuğuna çeyiz dizen bir anne-baba, yaşlı hamallara ellerini uzatan kuvvetli bir yardım eli, deniz kazalarında vefat eden kişilerin geride kalan ailelerinin hamisi, müflis tüccarların imdadı, cezaevindeki mahkûmlara yemek ve tatlı ikram eden bir anne eli, gazilere at ve savaş techizatı yardımı yapan bir askeri kuvvet, kaleler inşa ederek ahaliyi saldırılardan ve eşkiyanın tasalluttundan muhafaza eden bir güvenlik gücü, musiki olup camilerde, mescitlerde, tekkelerde terennüm edilen ulvi bir ses ve nefes, hasta insanların şifa merkezi, yaşlı, kimsesiz ve yetimlerin barınağı, bazen bir kuşun yuvası, kimsesiz-dul kadınlara özel çarşılar inşa eden bir yatırımcı, bir eğitim merkezi, öğrencilere su ısıtan naif bir el, müslim, gayri müslim, fakir, miskin, yolda kalmışlar ve yetimlere bir sığınak, esnaf, tüccar ve sanat erbabına kervansaraylar yapan ve sıkıntıda olduklarında kredi temin eden bir ahi teşkilatı, hâsılı medeniyetimizin izdüşümü olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı vakıfları tarafından kadınlara yönelik hizmetleri tam manasıyla ortaya koymak için binlerce vakfa ait vakfiyenin analiz edilmesi gerekmektedir. Zira vakfiyelerde yine kadınların temizliklerini rahat yapabilmeleri için çamaşırhane hizmetinin sunulduğunu, evlerinde veya bahçelerinde elde ettikleri ürünleri rahat satabilmeleri için kadın pazarları ihdas edildiği, tıp hizmetlerinde hastanelerde kadınların aktif şekilde görev aldıklarını, eğitim hizmetlerinde yine kadınların fazlaca istihdam edildiğini Osmanlı dönemi belgeleri ortaya koymaktadır.

Bütün bu örnekler bize şunu göstermektedir ki, Müslüman kimliği taşıyan insanların devlet adamı olsun değişik halk tabakalarından olsun ayet-i kerimede emredildiği şekliyle 'hayır işlerinde yarıştıklarının'³ bir göstergesidir. Vakıf kurucularının hiç birinin vakıf kurarak halk arasında şöhret olmak gibi bir amaç taşımadıklarını, sadece Allah'ın rızasını kazanmayı hedefledikleri yine vakfiyelerinden anlaşılmaktadır. Yine vakfiyelerden öğrendiğimiz kadarıyla Osmanlı döneminde binlerce kadının vakıf kurarak şehirlerin imarı, eğitim, sağlık, sosyal alanlarda vakıf eserler inşa ve ihya ederek ilmi, sosyal ve kültürel hayata katkıda buldukları gözlenmektedir.

Ayrıca günümüzde bile uygulanması önerilen ve sistem oluşturulmaya çalışılan ve koruyucu aile, yetimhane, dullar evi (kadın sığınma evleri) sistemleri gibi uygulamalarının Osmanlı Döneminde vakıflar eliyle oldukça başarılı bir şekilde yürütüldüğünü anlamaktayız.

Sonuç

İslamın dini ve dünyevî ahkâmı şu iki cümlede hülasa olunmuştur; Allah'ın emrine tazim etmek ve mahlûkâtına şefkat ve merhamet göstermek. İnsanlar Allah'ın birliğine, peygamberin hak olduğuna inanarak ve yaratıcının ve peygamberinin yapın dediklerini yapmak, yapmayın dediklerini yapmamakla mutlak güç ve kudret sahibine tazim görevlerini yerine getirmiş olurlar. Öte taraftan Cenâb-ı Hak bu aleme dâr-ı merhamet ve cihan-ı şefkat olmak üzere yaratmış ve üzerindeki mahlukata az çok şefkat ve merhamet hissi vermiştir.

Netice olarak örneklerini sunduğumuz genel hizmetlere bakarak vakıflara; şefkat ve merhametin vücut bulmuş hali diyebiliriz. Peygamberî bir geleneğin devamı olan vakıfların askeri, güvenlik ve diplomatika haricinde her alanda muhtelif hizmetler ifa ettiğini belgeler bize göstermektedir. Medeniyetimizin esası, medeniyet tasavvurumuzun icrası mesabesinde olan vakıfların hizmet alanlarından birisi de nefî ve rûhî eğitim veren vakıf müesseseleridir.

Vakıf müessesesi, şefkat, merhamet ve iyilik harekâtının tezahürü olmasının haricinde, faziletli, yaşanılabilir şehirler ihya, inşa eden bir medeniyet tasavvuru yüce nizamın da adıdır.

Zira genel olarak gelişen toplumlar, tarihi köklerine ve geçmişlerine sahip çıkan, geçmiş medeniyetlerindeki uygulamaları anlayan ve güncelleyen toplumlardır. Geçmiş medeniyetini horlayan unutmaya ve unutturmaya çalışan medeniyetlerin

pek de başarılı olmadıklarını görürüz.

Şâir Firdevsî de Şehnâme adlı eserinde, bir karıncanın bile hukûkunu koruyacak kadar hassas bir gönüle sahip olmanın lüzûmunu ne güzel ifâde eder:

میازار موری که دانه کشست

که جان دارد و جان شیرین خوشست

'Bir yem tânesi çeken karıncayı dahî incitme! Çünkü onun da canı vardır. Can ise, tatlı ve hoştur.'

Sözlerimizi Yunus Emre'nin bir dörtlüğü ile bitirelim;

Bir hastaya vardın ise,
Bir içim su verdin ise,
Yarın anda karşı gele,
Hak şarabın içmiş gibi.

Kaynakça

Arsebük, Esat, 1938, 'Medeni Hukuk I, Başlangıç ve Şahsın Hukuku', İstanbul, Tan Matbaası, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyat: 11/18.

Köprülü, Bülent, 1951, 'Tarihte Vakıflar', Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası VII, 3/4, Ankara, 479-519.

Öztürk, Nazif, (1995), 'Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi', Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları.

Yediyıldız, Bahaeddin, 1982, 'Kültür ve Yenileşme', Türk Kültürü Ankara XX/231, Ankara, 525-542.

Dipnotlar

- 1 VGMA D. 186, s.36, Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi
- 2 VGMA, D. 1388, s. 1. Kanuni Sultan Süleyman Vakfiyesi.
- 3 K. Kerim, 2/148

VAKIF KÜLTÜRÜNÜ OLUŞTURAN TEMEL BİR DEĞER OLARAK MERHAMET

✍ Dr. Fatma ÇAPCIOĞLU
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi

📷 Fotoğraf: Cüneyt ÇELİK

İnsanın benimsediği değerler ve sahip olduğu kültür onun diğer insanlarla ilişkilerini, onlarla birlikte yaşadığı çevreyi ve içinde bulunduğu toplumsal bir yapıyı oluşturur. Bu toplumsal yapı içinde çeşitli kurumları meydana getirir ve kendisi de tüm bu toplumsal hayat içinde varlığını devam ettirir. Değerlerini, kültürünü, tutumlarını ve davranış biçimlerini bir sonraki nesle aktarır. Tüm bu unsurlarla birlikte toplumsal yapı içindeki kurumlar da sonraki nesillere aktarılır. Bu kurumlar, insanın benimsediği değerlerin, tutumların, kültürün ve insan ilişkilerini belirleyen normların bir yansımasıdır. İnsan, benimsediği değerler ile hem fiziki çevresini hem de toplumsal çevresini şekillendirir. Yeni nesiller, insanın oluşturduğu bu çevre içinde

doğar, bu çevreyi oluşturan değerleri benimser, bu değerlerin oluşturduğu yapıyı devam ettirir.

Vakıf düşüncesini oluşturan dini ve ahlaki, ekonomik ve sosyal, siyasi pek çok etkenden söz edilebilir. Gerçekte böyle bir kurumu tek bir sebebe bağlayarak açıklamaya çalışmak doğru da değildir.¹ Bununla birlikte, insanın/toplumun sahip olduğu ve benimsediği değerlerin bu kurumların oluşmasındaki etkisini de belirlemek gerekir. İşte bu yazı, medeniyetimizin çok önemli bir kurumu olan vakıfların oluşmasında etkili olan değerlerden biri olarak "merhamet"i ele almakta, çeşitli örneklerle bu etkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır.

Vakıf kelime olarak "durmak, durdurmak, alıkoymak" anlamlarına ge-

Günümüzde pek çok insan bu hizmetleri devletin görevi olarak görmekte hatta bu konuda kendisinin sorumluluğunu bazen görmezden gelebilmektedir. Ancak vakıf kültürü, merhamet duygusunun bireyde sorumluluk hissiyle birleştiğinde tarihimizde nasıl bir medeniyet oluşturduğunu gözler önüne sermektedir.

lirken, terim olarak ‘bir malın sahibi tarafından dini, sosyal ve hayır maksadıyla ebediyen tahsis edilmesi’ şeklinde özetlenebilir.² Malın tahsis edilmesi ya da mülkiyetinin durdurulması, malın dondurulması demek

“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız”

(Âl-i İmrân 3/92)

değildir; herhangi bir kamu hizmetine ebediyen tahsisi demektir. Bu tahsiste bir durgunluk değil, hareket sözkonusudur.³ Vakıf kurumu, hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müesseseleridir. Bu kurumlar, Osmanlı öncesinde ortaya çıkmış, ancak vakıf hukuku Osmanlı döneminde olgunlaşmıştır.⁴ ‘Osmanlı döneminde cami, medrese, hastane, han, hamam, köprü, çeşme, su tesisi, imarethâne gibi kamusal nitelikli kurumların neredeyse tamamı, padişahlar ve diğer yönetici zümreler ile bunların yakınlarınca hayrat olarak yaptırılmış, bunların hizmetlerinde sürekliliği sağlamak üzere gelirlerini temin eden kervansaray,

bedesten, dükkân, bağ, bahçe gibi diğer mal ve mülkler de akar olarak vakfedilmiştir.”⁵ Bu anlamda Allah rızasını kazanma isteği ile kurulan vakıflar, halkın tüm/çeşitli ihtiyaçlarının karşılandığı sürdürülebilir bir toplum hizmeti uygulamasına dönüşmüştür.

‘Vakıf, ait olduğu toplumun sosyal bünyesi, kültürel yapısı ve değerlerinden doğmuştur. Başka bir ifade ile vakıf bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarının ve arzularının karşılanmasını sağlayan değerlerin hayata geçirilmesidir.’⁶ Bu noktada kültürel değerlerimiz, tarihi süreç içinde vakıf kurumlarına dönüşmüş, aslında vakıflar sayesinde pek çok kültürel değerimiz toplumsal yapı içinde so-

Drina Köprüsü (1577)
Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü
Bosna-Hersek

mutlaşmış ve uygulanabilir formlara dönüşmüştür.⁷

İnsanların sahip olduğu bir malı vakfetmesine iten, toplumda vakıf uygulamasının yaygınlaşmasını sağlayan temel değerler arasında yardımlaşma, dostluk, kardeşlik, iyilik yapma isteği gibi dinamikler sayılabilir. Bu değerlerin içselleştirilmesinde ise İslam dininin çeşitli emir ve teşviklerinin etkisi vardır. İslam'ın genel ilke ve değerlerini içselleştirmiş, iyilik ve merhameti bütün benliği ile benimsemiş insanların varlığı, vakıf kültürünü geliştiren önemli unsurlar arasındadır. Kur'an'da vakıf kurulmasına yönelik doğrudan bir emir bulunmamasına rağmen, Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tassaddukta bulunmayı, iyilik yapmada ve takvada yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok ayet, Müslüman toplumlarda vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur.⁸ "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcama-dıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız" (Âl-i İmrân 3/92) ayetinin manasını derinden hisseden Müslümanlar, sahip oldukları mallarındaki mülkiyet haklarından vazgeçmişler, bu mülkiyeti insanlara fayda sağlamak amacıyla Allah'ın mülkiyeti olarak tanımlamışlardır. Bu amaç ortadan kalkmadığı sürece de, bu malın başka bir mülkiyete geçmesini yine son-suza kadar durdurmuşlardır.

İnsanları en sevdiklerinden vazgeçmeye yönelten en önemli değerlerden biri merhamettir. "Sözlükte 'acımak, şefkat göstermek" anlamında mastar, 'acıma duygusu, bu

duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf" anlamında isim olarak kullanılan merhamet ve aynı manadaki rahmet kelimeleri öncelikle Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanlarını ifade etmekte, bunun yanında insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusunu belirtmektedir. İslâmî kaynaklarda merhamet kavramı genellikle rahmet kelimesiyle ifade edilir. Ancak Türkçe 'de merhamet hem Allah'a hem insanlara, rahmet ise özellikle Allah'a nispet edilerek kullanılır."⁹ Allah'ın herhangi bir ayırım yapmadan kainattaki tüm varlıkları yaratması ve bu varlıklara nimetler vermesi bu sıfatın bir yansımasıdır. Allah'ın Rahman ve Rahim sıfatlarının insan davranışlarına yansıması ise insanın merhametli olması ile açığa çıkmaktadır. Gerçek anlamda merhamet sıfatına sahip olan bir kişi, bu duyguyu beslediği canlının ihtiyacını karşılayabilmeli, böylece onu ahlaki bir değere dönüştürebilmelidir. Ancak bu şekli ile bir kişi merhamet sıfatına sahip olabilir. Merhamet duygusu, sahip olunan nimetlerden ihtiyaç sahibi kişilere isteyerek severek hiçbir karşılık bekleme-sizsin vermek, sahip olduklarını hür iradesiyle ve gönül rızasıyla paylaşmak anlamına gelir. Bir anne-babanın çocuğuna, bir öğretmen öğrencisine, bir insanın sokakta gördüğü yoksul birine ya da bir hayvana merhamet etmesi onun ihtiyacını görerek kendisindeki nimeti onunla isteyerek ve severek paylaşması demektir. Bu anlamda merhamet duygusunun kişide bir

değere dönüşmesi, ancak karşıdaki kişinin ihtiyacının karşılanmasına ve bunu severek ve isteyerek yapılmasına bağlıdır. Kısaca merhamet, bu duygunun hissedildiği canlıya emek vermek, karşıdakinin ihtiyacını görmek ve gidermek için kendindekini vermek demektir.

Yardıma ihtiyacı olan kimselerin ihtiyacı gidermek İslam dininin bir emirdir. Özellikle sadaka ve infak kavramları ile birlikte düşünülür. Her şeyin gelip geçici olduğu bir dünyada yapılan yardımlar da geçicidir. Aç bir kişinin doyurulması kısa süreli bir yardımdır. Kişi acıktığında bu ihtiyacı yeniden ortaya çıkacaktır. İhtiyaç ortaya yeniden çıktığında yapılan yardımın da geçerliliği bitmiş demektir. İnsanın sürekli devam eden bu ihtiyaçlarının kalıcı olarak giderilmesi demek, yardımın ve sadakanın da devamlı olması demektir. İslam dini bu noktada yardımların, sadakanın kalıcı hale gelmesine teşvik etmektedir. Bu, sadaka-i cariye kavramı ile ifade edilir. Vakıf kültürünün oluşmasını kişi öldükten sonra da devam eden sadaka/yardım kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim bir kişiye yapılacak verilecek bir mal, kısa süreliğine ve yine geçici olarak ihtiyacı karşılar. Vakıf ise geçici bir dünya malını ebedi bir hayat için devamlı sevap getirecek bir hayrata dönüştürmek demektir. Vakfedilen bir mal, kişinin merhametinin bir yansıması olarak insanların devam eden ihtiyaçlarını yüzlerce yıl gideren ebedi bir hayra dönüşmüş olur. Yeryüzünü daha mutlu huzurlu yaşatabilir bir dünya haline getirmenin, üstelik bunu sadece insan hayatıyla

Vakfedilen bir mal, kişinin merhametinin bir yansıması olarak insanların devam eden ihtiyaçlarını yüzlerce yıl gideren ebedi bir hayra dönüşmüş olur. Yeryüzünü daha mutlu huzurlu yaşanabilir bir dünya haline getirmenin, üstelik bunu sadece insan hayatıyla sınırlandırmadan yüzyıllar boyunca yapabilmenin yoludur.

sınırlandırmadan yüzyıllar boyunca yapabilmenin yoludur. Bu bir anlamda sürdürülebilirliği olan bir yardım ve merhamet hareketidir. Temeline iyilik ve hayrı koyan bu hareket, vakfeden kişi için bir yandan Allah'a yaklaşma, bir yandan da diğer insanlarla yakınlaşma vesilesidir. Çünkü halka hizmet hakka hizmet demektir.

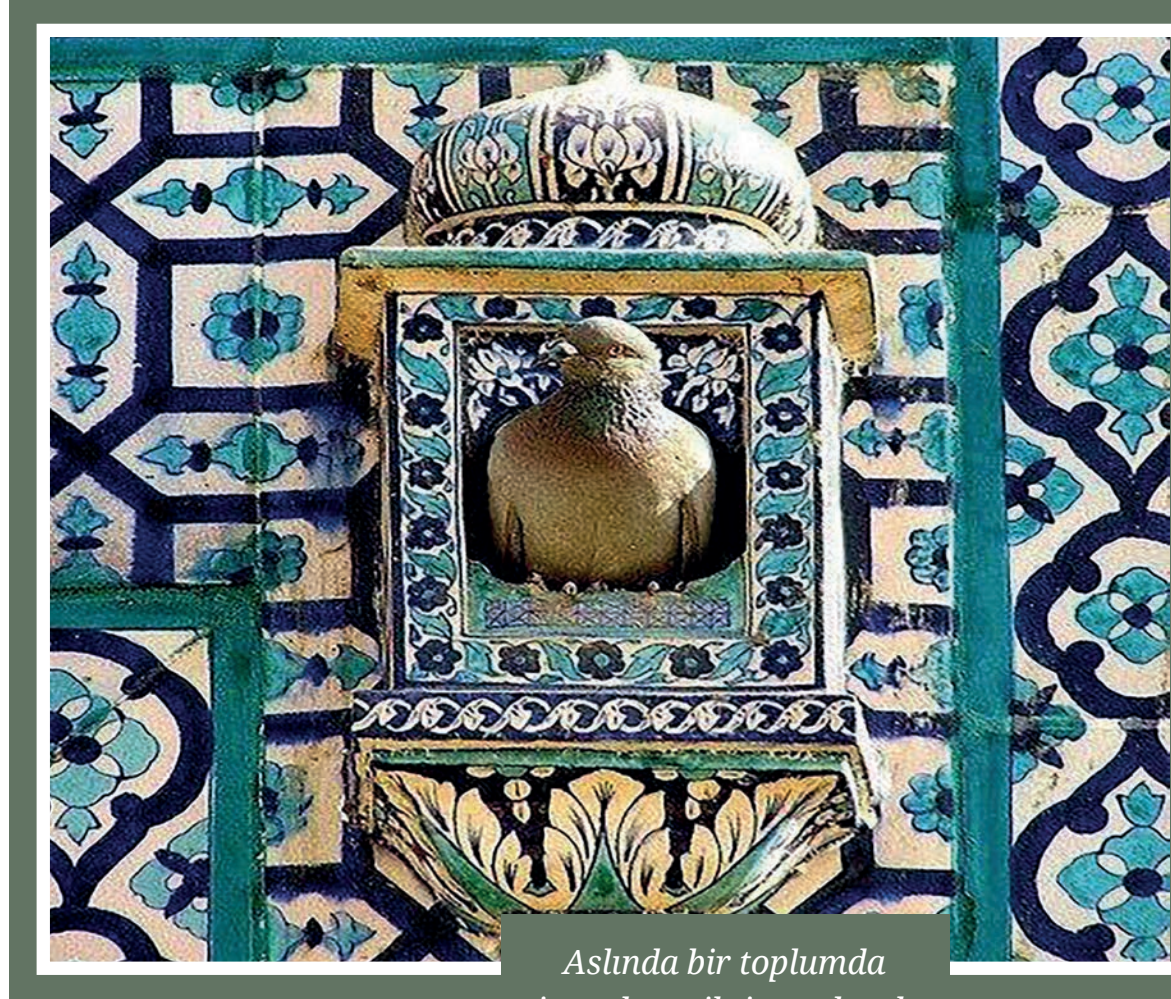
Vakıfların kuruluş amaçlarına baktığında toplumda farklı ihtiyaçlara sahip insanların bu ihtiyaçlarına yönelik özel vakıflar kurulduğu görülebilir. Fakire, yoksula, hastaya, yolda kalanlara, öğrencilere, evlenecek gençlere, şehit ve gazilere, sünnet olacak çocuklara, bakım ihtiyacı duyan yaşlı fakirlere vb hizmet sunan pek çok vakıf bulunmaktadır. Aslında bir toplumda insanların ihtiyaç olarak karşılaştığı neredeyse her alan, vakıfların sunduğu hizmette

bir karşılık bulmuştur denebilir. Günümüzde sosyal hizmet ya da kamu hizmeti olarak düşünülebilecek bu alanlara oldukça ilginç özel ihtiyaçlar da eklenebilir. Örneğin bu hizmetler arasında yol güvenliğini korumak, şehir estetiğini korumak, duvar yazılarını temizlemek, gölleri temizlemek, tarihi eserlerin iç tasarımı ve temizliğine özen göstermek, tarihi eserleri korumak, tarım alanlarını ve tohumları ıslah etmek gibi pek çok hizmet sayılabilir.¹⁰ Günümüzde pek çok insan bu hizmetleri devletin görevi olarak görmekte hatta bu konuda kendisinin sorumluluğunu bazen görmezden gelebilmektedir. Ancak vakıf kültürü, merhamet duygusunun bireyde sorumluluk hissiyle birleştiğinde tarihimizde nasıl bir medeniyet oluşturduğunu gözler önüne sermektedir. Vakıflar, "bu benim işim değil" demeyen, ihtiyacı farke-

Ulu Camii ve Darüşşifası
Divriği Sivas

den, bu ihtiyacın giderilebilmesi için ne yapılması gerektiğini düşünen; ama "bunu başkaları yapsın" diye beklemeyi değil, "ben ne yapabilirim" diyerek harekete geçmeyi tercih eden duyarlı bir bilincin eseridir. Yaz günlerinde sokaktaki insanların soğuk suya, kışın ise abdest alırken sıcak suya ihtiyaç duyacaklarını düşünen merhametli insanlar, yaptırmış oldukları vakıfların vakfiyelerine, insanların bu ihtiyaçlarının karşılanması için özel şartlar yazdırmışlardır. Örneğin Atullah Efendi bin Şemseddin, kendi adıyla 1571 yılında kurduğu vakfının su ile ilgili kısmına şu ifadeleri yazdırmıştır: "... ve keza cenab-ı Vakıf mezkur para ile... Sultan Beyazıd'ın su yoluna vasil olan küngüne sarf olunarak yine o menzilin hariminde bir sebil yapılmasına ve keza her sene dört ay sıcak günlerde buzlu veya karlı soğuk su için mahsulat-ı şeriyeden kafi derecede şerh edilüp buzlu veya karlı soğuk su ile vakıf paralarla alınan bardaklarla gelen geçen her susuza iştirilmesini sonra diğer aylarda yalnız su akıtılmasını... şart eyledi."¹¹ Bu ifadeleri ile vakfın paralarıyla yazın sıcak günlerde yoldan geçen tüm susamışlara soğuk su dağıtılmasını şart koşturmuştur. Yazın soğuk su dağıtan bu vakfa karşılık, Kocabeyzade Abdülhadi Efendi, kışın şadırvanda abdest alırken üşüyen insanların sıcak su ihtiyacını görmüş; Ankara'da 1721 tarihinde yaptırdığı vakfından harcanan para ile caminin uygun bir yerine kazan ve buradan şadırvana sıcak su akıtacak şekilde düzenek yaptırmıştır. Vakfiyesine ise kışın soğuk günlerde her daim vakfından temin

edilecek odun ile şadırvan suyunun ısıtılmasını şart koşturmuştur.¹² Bu vakıfların kuruluş amaçlarının yazılı olduğu vakfiyelerde, yazın sıcaktan hararetlenen ve susayan insana gösterilen merhamet duygusunu da, kışın üşüyerek abdest alan insana gösterilen merhamet duygusunu da görmek mümkündür.

Osmanlı döneminde kurulan vakıfların çeşitlerine ve hangi amaçlarla kurulduklarına bakıldığında merhamet duygusunun ve duyarlılığın insan, hayvan, canlı, cansız, toprak vb. farketmeden istisnasız her yere/herkese ulaşan boyutunu görebiliriz. Merhamet duygusunun çeşitli hayvanlardan, çevrenin temizlenmesine ve ıslah edilmesine kadar

Aslında bir toplumda insanların ihtiyaç olarak karşılaştığı neredeyse her alan, vakıfların sunduğu hizmette bir karşılık bulmuştur denebilir. Örneğin bu hizmetler arasında yol güvenliğini korumak, şehir estetiğini korumak, duvar yazılarını temizlemek, gölleri temizlemek, tarihi eserlerin iç tasarımı ve temizliğine özen göstermek, tarihi eserleri korumak, tarım alanlarını ve tohumları ıslah etmek gibi pek çok hizmet sayılabilir.

Hürrem Sultan Aşevi, Kudüs

yeryüzündeki tüm varlığa uzanan genişliğini görmek, bazı vakıf örneklerini incelemekle mümkündür. Aslında bu merhametin ve iyiliğin nasıl hayat bulduğunu görmek için sadece tarihteki vakfiyelere bakmak bile yeterli olabilir. Bu örneklerden biri, Hacı Mustafa oğlu Hacı Mustafa'nın 1778 yılında Rumeli hisarında kurduğu vakfın şartnamesindeki şu ifadedir: 've yine hisar-ı mezkurda külle yevmin otuzar akçalık nan-ı aziz işтира olunup küllaba (köpeklerle) eklettirile ve...'13 Yine Ödemişli İbrahim Ağa, İzmir'in Ödemiş ilçesinde kurduğu vakfın senedine ilave hizmet olarak Yeni Cami civarındaki leyleklerin beslenmesi ve korunması için senede beş yüz kuruş ayrılmasını şart koşmuştur. Vakfiyesinde şu ifadeler yazar: 'Yine Yeni Camii şerifi mezkurda mücavir kalan leyleklerin ekileri(yemeleri) için senevi yüz kuruş verile...'14 Sokak köpeklerinin ve leyleklerin yiyecek ihtiyaçlarını dahi düşünen ve sadece kendi hayatlarında değil kendilerinden sonra da bu ihtiyaçların giderilmesi için mallarını vakfeden bu insanlar, merhamet duygusunun

tüm canlıları kucaklayan boyutunu gözler önüne sermektedir.

Vakıf şartları Osmanlı'da hukuki olarak bağlayıcılığı olan ve kişinin vefatından sonra yüzyıllar geçse de değiştirilemez bir kanun olarak anlaşılmış ve uygulanmıştır. Bu konuda çok titiz davranılmış vakıfların belirlenen şartlara uygun hizmet edip etmediği, ne kadar geliri olduğu bunların vakfiyelerde belirlenen şekilde harcanıp harcanmadığı titizlikle takip edilmiştir. İşte bir kültürün oluşması yapılan birkaç güzel davranış ve uygulama ile gerçekleşmez sadece. Bunun oluşması için sürdürülebilir bir sistem kurmak gereklidir. Bu anlamda merhamet duygusunun çağları aşan nesiller boyu devam eden somutlaşmış hali vakıflardır.

Vakıflar insanların/canlıların belirli ihtiyaçlarının karşılanması esasına dayanır. Bir ihtiyacın nasıl karşılanacağına dair davranış kodlarını, kişinin benimsediği değerleri belirler. Merhametli olan bir insanın, toplumda kimlerin neye ihtiyacı olduğunu önce fark etmesi gerekir. Bu farkındalık ve duyarlılık onu hare-

kete geçirecek önemli bir başlangıç noktasıdır. Ancak bu farkındalık ya da hissiyat, davranışların oluşması, kişinin eyleme geçmesi için yeterli değildir. İnsanın, bu duygusunu nasıl eyleme dönüşebileceğine dair güzel örnekleri görmesi, bunların benzerlerini ya da daha iyilerini yapabilmek için kendi içinde istek duyması gerekir. Bu isteklilik kişinin sahip olduğu imkânlar ölçüsünde davranışlara dönüşür. İyilik yardımlaşma gibi değerlerin hayat bulmasını bu şekilde açıklamak mümkündür. Bunun yanında vakıfları, sadece insanların yaptıkları iyilik ve yardım hareketi olarak tanımlamak onun gerçekte oluşturduğu toplumsal iyilik hareketini görmemek anlamında da gelebilir. Zira bir medeniyetin oluşması ve ayakta kalması, onu oluşturan insanlarda bir kişiliğin ve kimliğin oluşması, değerlerin içselleştirilmesi ve bunların yeni nesillere aktarılması ile mümkündür.

İnsanların belli ihtiyaçlar için belli kurumlar ve toplumsal yapılar oluşturduğu, bunu ise benimsediği değerler çerçevesinde yaptığı bilinmektedir. Bunun yanında insanın

değerleri de içinde yaşadığı bu yapıdan ve çevreden etkilenecek yeniden şekillenmektedir. İşte vakıf medeniyeti, sadece bir insanın merhamet duygusuyla malını ihtiyaç sahiplerine vermesi hatta malı üzerindeki tüm hakkını bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla ebediyen durdurması anlamına gelmekle kalmamaktadır. Vakıf medeniyeti, kendinden sonra bu kültürü devam ettirecek yeni nesilleri de yetiştirecek olan çevreyi/ortamı da bireyler için oluşturmaktadır. Kendi ihtiyaçlarının yüzyıllar öncesinde yaşamış merhametli bir hayırsever tarafından giderildiğini gören, onun vakfının dağıttığı soğuk suyu yaz günü hararetlendiğinde içen, kışın vakfının kurduğu kazandan gelen sıcak su ile abdest alan nesiller, bu kültürü sonrakilere aktarmak için hem güzel örnekler görmekte hem de bu iyiliği ortaya çıkaran merhamet duygusunu bizzat hissetmektedirler. Vakıfların asıl başarısını, merhamet duygusunun bizzat yaşandığı/hissedildiği bu sosyal ortamı oluşturmada, kendi oluşturduğu bu kültürü sonraki nesillere aktarabilmesinde aramak gerekir.

Yararlanılan Kaynaklar:

- Ahmet Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", Vakıflar Dergisi, 1988, Sayı: XX, ss. 403-408.
- Hacı Mehmet Günay, "Vakıf" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif>
- M. Fuad Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmalar ve Vakıf Müessesesi, İstanbul 1983, Ötügen Yay
- Mustafa Çağrırcı, "Merhamet" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/merhamet>

Dipnotlar

- 1 M. Fuad Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmalar ve Vakıf Müessesesi, İstanbul 1983, Ötügen Yay. s.352
- 2 Hacı Mehmet Günay, "Vakıf" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif>
- 3 Ahmet Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.27
- 4 Oktay Taş- Mustafa Oğuz ve Cevat Ekici, "Türk Vakıf Kültürünün Devamlılığının Dayanağı: Muhasebe * Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2014, Sayı 7, ss.104 – 123, s. 104.
- 5 Bkz. <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/tarihte-vakiflar>
- 6 Seyfettin Erşahin, "Vakıf Düşüncesini Doğuran Temel Dinamikler Üzerine", İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, 2003, ss.322-335, s. 323.
- 7 Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", Vakıflar Dergisi, Sayı: XX, 1988, s. 404.

lam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/merhamet>

Oktay Taş- Mustafa Oğuz ve Cevat Ekici, "Türk Vakıf Kültürünün Devamlılığının Dayanağı: Muhasebe * Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2014, Sayı 7, ss.104 – 123.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2012, Tarihte İlginç Vakıflar, Ed. Mehmet Fatih Müftüoğlu, İstanbul, Erişim <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/tarihteilgincvakiflar.pdf>

Seyfettin Erşahin, "Vakıf Düşüncesini Doğuran Temel Dinamikler Üzerine", İslami Araştırmalar Dergisi, 2003, Cilt: 16, Sayı: 2, ss.322-335.

<https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/tarihte-vakiflar>

8 Hacı Mehmet Günay, "Vakıf" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif>

9 Mustafa Çağrırcı, "Merhamet" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/merhamet>

10 Vakıflar Genel Müdürlüğü, tarafından hazırlanan "Tarihte İlginç Vakıflar" adlı eser, bu ve bunun gibi pek çok vakıf hakkındaki bilgileri, yeni nesillere oldukça güzel bir üslupla anlatılmaktadır. Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tarihte İlginç Vakıflar, 2012, Ed. Mehmet Fatih Müftüoğlu, İstanbul, Erişim <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/tarihteilgincvakiflar.pdf>

11 <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/tarihteilgincvakiflar.pdf> s. 27

12 <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/tarihteilgincvakiflar.pdf> s. 51

13 <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/tarihteilgincvakiflar.pdf> s. 14

14 <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/tarihteilgincvakiflar.pdf> s. 93

İSLAM SİYASET DÜŞÜNÇESİNDE MERHAMET

 Doç. Dr. Nurullah YAZAR
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hiz. Ömer, Yönetmen: Hatem Ali

Halkına şefkatli davranmayan hiçbir yöneticiye Allah da kıyamet gününde şefkat göstermez.

Hadis-i Şerif

Giriş

Her insanın biricikliği bir noktada kendisini öne çıkarmasına sebep olur. Kendi istekleri, kendi düşünceleri, kendi zevkleri, kendi tercihleri vs. bu durum insanların birbirleriyle iletişimde anlaşmazlıklara ve fikir ayrılıklarına yol açar. Hangi görevi kim üstlenecek? Sorunlar nasıl çözülecek? Son kararı kim verecek? Kararlar nasıl alınacak? Karar alma sürecinde kimler bulunacak ve neler dikkate alınacak? Zikredilen bu ve benzeri sorulara cevap arama süreci, insanın kendi hayatını iyileştirmek ve "iyi toplum"u inşa etmek için giriştiği faaliyet olarak tanımlanan siyasetin "en üstün bilim" olmasının sebebidir.

İslam düşüncesinde siyaset, tüm zorluklarıyla birlikte, adalet, liyakat, meşveret gibi hasletlerle kişiyi hem bu dünyada övgüye mazhar kılan hem de ahirette en yüksek mertebeye çıkartan bir araçtır. Aslanan insanların hayatlarını huzur ve güven içerisinde mutlu bir şekilde idame etmesini ve dinî inançlarını özgürce yaşamalarını sağlamaktır. Bu bağlamda idareciye son derece büyük sorumluluklar yüklenmektedir. Yönetim işini uhdesine alan kişi toplumun belirlenen kriterlere uygun bir hayat sürmesini sağlayacak ortamı hazırlamak ve korumakla görevlidir. Bunu yaparken bir takım değerlere göre hareket etmelidir. İslam Medeniyeti'nde yönetim anlayışının esasları olarak kabul edilen bu değerler

Siyasetnameler iktidarı elinde bulunduran isimler için yazılır, hükümdarların sahip oldukları kudreti nasıl koruyup arttırabileceklerini ve devletin hangi uygulamalarla varlığını daha uzun süreli koruyacağını merkeze alan çalışmalardır.

*Kendi evindeki
zayıflara merhameti
olmayan kimselerin
bir vilayete vali olması
doğru ve uygun
değildir.*

Hz. Ömer

ana hatlarıyla adalet, istişare, liyakat, emanet ve meşruiyet olarak belirlenmiş ve adı geçenler başta olmak üzere idareyi ilgilendiren kavramlara dair geniş bir külliyyat kaleme alınmıştır. Bu külliyyatın bir türünü de siyasetnâmeler oluşturmaktadır.

İslam Medeniyeti içerisinde VIII. yüzyılın ortalarından itibaren yazılmaya başlanan siyasetnâmeler, yöneticilere iktidarlarını, dinî emir ve yasaklara uygun, kendilerine bu makamı bahşeden Allah'ın ve yönetimiyle görevlendirildiği halkın razı olacağı şekilde sürdürmeye yönelik pratik tavsiyeler veren siyasî, ahlakî ve dinî içerikli eserlerdir. Siyasetnâmeler olması gerekene odaklandıklarından büyük oranda kuramsal kitaplardır. İlaveten hâlihazırda iktidarı elinde bulunduran isimler için yazıldıklarından hükümdarların sahip oldukları kudreti nasıl koruyup arttırabileceklerini ve devletin hangi uygulamalarla varlığını daha uzun süreli koruyacağını merkeze alan çalışmalardır. Siyasetnâmeler, genel itibarıyla, hükümdarlara siyaset sanatının inceliklerine dair tavsiyeler içerirken, aynı zamanda deneyime dayalı devlet idaresi ile yöneticilerin görevlerinin tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesini amaçlamaları hasebiyle yazdıkları dönemin pratik ahlakını da yansıtır. Bu yönüyle de bir anlamda idareciler için kaleme alınmış el kitaplarına benzerler. Siyasetnâme türü eserlerin ana başlıkları arasında devlet yönetimi, yönetim esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar, yöneticide olması gereken vasıflar, devlet görevlilerinin tayininde dikkat edilmesi gereken özellikler sıralanabilir.

Bir siyasi yapının varlığından söz edildiğinde ilk akla gelen bu yapının sahip olduğu otoritenin sembolü olan hükümdar/yöneticidir. Hükümdarın hem kişisel özellikleri hem de sahip olduğu bilgi ve beceriler yönetimi sırasında çizeceği profili şekillendirecektir. Hükümdarların uygulamalarında karakterlerinden, inanışlarından veya geçmişlerinden izler görmek mümkündür.

Sahip olunan otoritenin kalıcı olması hükümdarın şahsında bazı özelliklerin olmasıyla yakından ilişkilidir. Böylelikle halk ile hükümdar arasındaki bağ kuvvetlenecektir. Hükümdarın hayat anlamlandırmasını erdemler üzerinden şekillendirmesi onun bu erdemleri yönetiminin bir parçası haline getirmesi, eylem ve ilişkilerini değerler üzerine kuruluması anlamına gelmektedir. Bu haseple, İslam siyaset düşüncesinde hükümdarın kişisel erdemlerinin üzerinde özellikle durulmuş ve ondan erdemli bir karaktere sahip olarak halkın mutluluğunu sağlaması beklenmiştir. Siyasetnâmelerde yöneticinin niteliklerinden bahsedilirken değinilen kavramlardan birisi de merhamettir.

İslam Düşüncesinde Merhamet

İslam düşüncesinde idareciler, dinin ahkâmını yerine getirerek halkın tamamını memnun etmeye çalışmalıdır. Şefkat ve merhamet, fitrî bir erdemdir ve hükümdarlık bu huyla ahlaklanmayı gerektirir. Çünkü merhamet, bütün yönetilenleri korumayı, fakirlere karşı şefkatli, zayıflara karşı merhametli ve cömert olmayı, tebaaya karşı zulüm ve eziyetleri

engellemeyi gerektirir. Bu konunun izahında kullanılan örnek şahsiyetlerden birisi de Hz. Ömer'dir. Rivayete göre Hz. Ömer, Şam'ın bazı şehirlerine vali tayin etmek için bir adamla görüştüğü sırada yanlarına gelen küçük bir çocuğu kucağına alıp öper. Bunu gören adam, şaşkınlığını ifade ederek kendisinin üç çocuğu olduğunu ve hiçbirini kucağına alıp öpmediğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer 'Ey Adam! Sen madem ki evladına acımaz ve şefkat göstermezmişsin, diğer insanlara da merhamet ve şefkatin yoktur.' diyerek, bu şahsı vali tayin etmekten vazgeçer. Ardından da 'Kendi evindeki zayıflara merhameti olmayan kimselerin bir vilayete vali olması doğru ve uygun değildir.' sözünü ilave eder.

Nizâmülmülk iyi bir hükümdarın özellikleri arasında Allah'ın yarattık-

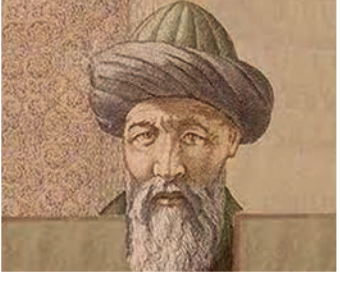
larına karşı şefkat ve merhameti de zikreder. Nizâmülmülk, merhamet ve affetmeye dair tavsiyeleri çeşitli hikâyeler üzerinden anlatır. Nizâmülmülk'e göre acziyet içerisindeki bir Müslümanı esirgeyen, onun elinden tutan kimseye Allah nice sevaplar yazar ve nice dereceler ihsan eder.

Hükümdar bizzat kendisi adil olursa aynı zamanda esirgeyici de olur. Hükümdar merhametli olursa ordusu da tıpkı onun gibi olur. Çünkü insanlar hükümdarlarının dini üzeredir. Eğer hükümdar tebaasını zulüm ve baskı ile yönetmeye başlarsa emniyetsizlik ortaya çıkar. Zulüm maddî refahı getirirse bile, eğer beraberinde güvensizlik de gelirse bu durum halk için uygun değildir. Aksine, gelirler düşük olsa bile, halk kendini güvende hissederse bu durum halk

*Nizâmülmülk
iyi bir hükümdarın
özellikleri arasında
Allah'ın yarattıklarına
karşı şefkat ve
merhameti de
zikreder.
Hükümdar merhametli
olursa ordusu da
tıpkı onun gibi olur.
Çünkü insanlar
hükümdarlarının
dini üzeredir*

Nizammülk Türbesi

için daha uygundur. Hükümdarın merhametli olması yönünde tavsiyelerde bulunan isimlerden birisi de Yusuf Has Hâcib'tir. Ona göre hükümdar merhametli olmalı ve iyilikten ayrılmamalıdır. Ancak merhametli olmak zayıf karakterli olmak demek değildir. Halk içerisinde devlet aleyhine gerçekleştirilen eylemlere karşı zamanında tedbir alınmalıdır. Devleti yaşatacak unsurlardan birisi hükümdarın alçakgönüllü ve merhametli olmasıdır. Hükümdar duygularını kontrol altında tutup suçluları affedebilmelidir. Bu tavrı onu yüceltecektir. Bununla birlikte hükümdarın büyüklük taslaması, gurur ve kibir sergilemesi halk nezdinde saygınlığını azaltacak, itibarını zedeleyecektir.

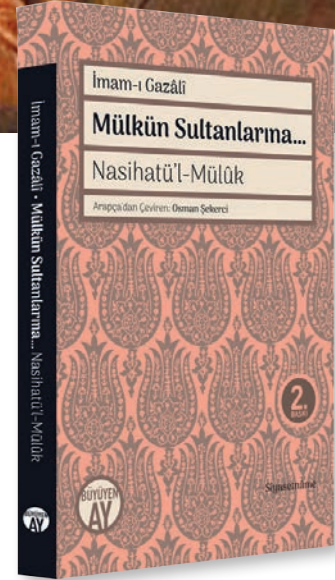
Gazzâlî'ye göre merhamet, fıkıh, edep, Allah korkusu, emanet, doğruluk, hayâ, güzel ahlak, vefa, sabır,

hilm ve hoşgörü ile birlikte başarılı bir hükümdarın temel özellikleri arasındadır. Gazzâlî insanı fitrat itibarıyla yaratılıştan merhametli ve insafı olanlar ile merhamet ve insafı sonradan kazananlar olarak ikiye ayırmıştır. Bu tasnifte güçlü olan grubun kendi çıkar, menfaat, heva ve hevesleri doğrultusunda diğer gruba giren insanlar üzerinde tahakküm kurması mümkündür. Bu noktadan hareketle halkın işlerinin düzenlenmesi, haksızlığın önlenmesi, güven ve huzurun sağlanması için hükümdarın varlığı zorunludur. İnançları, arzuları ve hayat anlamlandırmalarıyla hepsi ayrı bir dünya olan insanları bir fikir etrafında toplayabilecek güce ve kudrete sahip olan şey, kendisine itaat edilen bir hükümdarın varlığıdır.

Gazzâlî'ye göre hükümdar, tebaasına muamelesinde kendisini

Hükümdarın merhametli olması yönünde tavsiyelerde bulunan Yusuf Has Hâcib'e göre, devleti yaşatacak unsurlardan birisi hükümdarın alçakgönüllü ve merhametli olmasıdır.

onların yerine koymalıdır. Eğer o, yönetilen olsaydı nasıl bir idareci idareye, kendisi de o şekilde hükmetmelidir. Hükümdar, halkı arasında ayırım yapmadan hepsinin mutlu-

luğunu hedeflemelidir. Hükümdar halk ile ilişkisini düzenlemeli, halkına karşı merhametle yaklaşmalı, adil olmalı ve eylem-söylem birliğine sahip olmalıdır. Hükümdar halkının karşı karşıya kaldığı sorunlara vakit kaybetmeden çözüm bulmaya çalışmalıdır. Bu şekilde halk nezdinde itibarı artar. Aksi halde halk arasında memnuniyetsizlik ortaya çıkar. Bu da hükümdarın üstlendiği görevi yerine getiremediği anlamına gelir.

Gazzâlî merhamet ile adaleti ilişkilendirmiştir. Adaletin tesisinde hükümdar kadar devlet kademelerinde görevlendirilen isimlerin de tutum ve davranışları önem arz etmektedir. Hükümdar, yardımcılarının fiillerinden de sorumlu olduğunun bilinciyle hareket etmeli ve devlet işlerinde görevlendireceği isimleri ona göre seçmelidir. Hükümdar halk arasında zengin-fakir, güçlü-zayıf ayrımı yapmadan herkesin üzerine

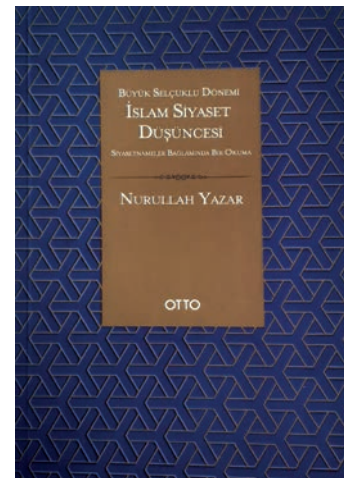
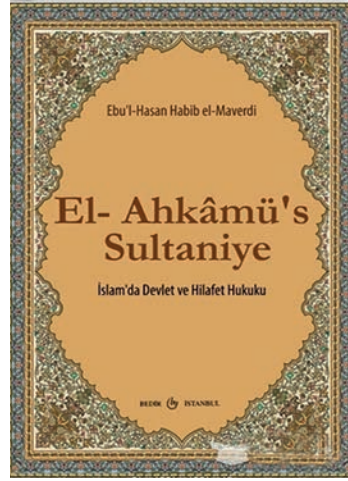
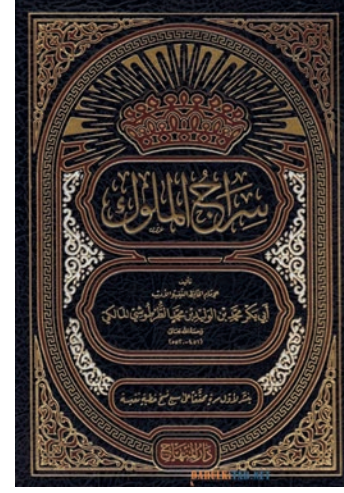
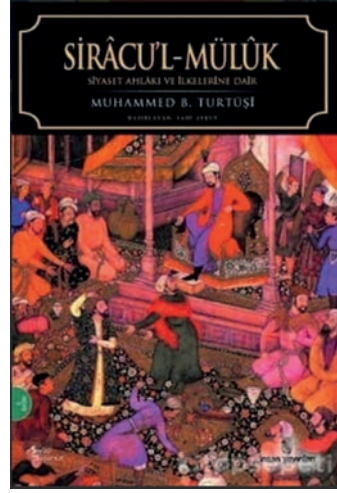
hassasiyetle eğilen, merhamet ve vicdan sahibi, devletin şerefini korumayı önceleyen isimleri idareci olarak görevlendirmelidir.

Gazzâlî merhametin öneminden bahsederken, hadis olarak rivayet ettiği, 'Halkına şefkatli davranmayan hiçbir yöneticiye Allah da kıyamet gününde şefkat göstermez. Allah'ım halkına karşı iyi ve dostça davranan her yöneticiye sen de iyi ve dostça davran! Halkına şiddet gösteren her yöneticiye sen de şiddet göster! Yöneticilik ve komutanlık, hakkını verenler için iki iyilik, hakkını vermeyenler için ise iki kötülüktür.', 'Müslümanlara şefkat göstermeyen onlardan değildir.' ve 'Ümmetimin en iyileri sizi seven ve sizin de kendilerini sevdiklerinizdir. Ümmetimin en kötülerini ise, sizi öfkeliendiren ve sizin de kendilerini öfkeliendirdikleriniz, size lanet eden ve sizin de kendilerine lanet ettiklerinizdir.' ifadelerini örnek verir.

Gazzâlî'ye göre merhamet, fıkıh, edep, Allah korkusu, emanet, doğruluk, hayâ, güzel ahlak, vefa, sabır, hilm ve hoşgörü ile birlikte başarılı bir hükümdarın temel özellikleri arasındadır.

Mâverdî'ye göre hükümdar, Allah tarafından kendisine emanet edilen halkın emniyetini sağlamalı, ihtiyaçlarını gidermeli, hatalarını affetmeli, yanlışlarını düzeltmeli, namuslarını korumalı, merhamet ile muamele etmelidir.

Mâverdî de yönetimde adaletin önemini vurgularken adaletin, hak ile batılın birbirinden ayrılması olduğunu ifade etmiştir. Ona göre devletin uzun ömürlü olması ancak halka karşı adil davranılmasıyla gerçekleşir. Çünkü hükümdar adalet ve merhameti benimsemez ise kaos ve buhran ortaya çıkar. Hükümdar, Allah tarafından kendisine emanet edilen halkın emniyetini sağlamalı, ihtiyaçlarını gidermeli, hatalarını affetmeli, yanlışlarını düzeltmeli, namuslarını korumalı, merhamet ile muamele etmelidir.

Mâverdî dine, bireyleri ahlakî yönden olgunlaştıran bir özellik yüklediğinden onu toplumsal birliktelik ve siyasi istikrar için zorunlu görmektedir. Aynı şekilde siyasi istikrar

dinin özünü kaybetmeden, bir diğer ifadeyle tahrif edilmeden kalabilmesi için son derece önemlidir. Kolektif çıkarların, bireysel çıkarların önüne geçirilmesinin yolu insanları yüce değerler etrafında toplamaktır. Bu yüce değerler dinden alınır, Allah'ın yeryüzünde seçtiği hükümdar da bu değerlerin koruyuculuğunu yapar.

Mâverdî'ye göre işini en iyi yapan hükümdar, zamanında dini inanışların özgürce yaşandığı hükümdardır. Bu görüşünün sebebi insanların kötülük yapmasına engel olabilecek yegâne otoritenin din olduğunu düşünmesidir. Ona göre din, samimiyettir ve insan ilişkilerini merhamet duygusu üzerine kurgular. Hükümdara düşen iyilikleri çağrıştıran ilkelerin yaşanacağı ortamı oluşturmaktır.

Sonuç

Siyasetnâmeler incelendiğinde ideal bir devlet yönetiminin her yönüyle kusursuz bir hükümdar ve mükemmel bir toplum birleşiminden ortaya çıktığı öngörülür. Bu bağlamda diğer değerlerle birlikte merhamet de bir hükümdarda olması gereken özellikler arasında zikredilmiştir.

Hız Muhammed, "Merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez." buyurmaktadır. Bu hadisin ne anlama geldiği düşünüldüğünde merhameti insanlara karşı insan-insan ilişkisi bağlamında, hayvanlara veya diğer canlılara karşı insan-diğer canlılar ilişkisi bağlamında ve de doğaya da insan-doğa ilişkisi bağlamında güzel ve hoş davranmak, haklarını vermek olarak değerlendirilebilir.

Yeryüzünde Allah'ın halifesi olan insanoğlunu yönetmek, Allah'ın düzenini korumak ve dünyaya değer katmakla görevli olan hükümdar için de yaratılanı yaratandan ötürü sevmek temel yönetim ilkelerinden birisidir. Bu bağlamda hükümdarın yeryüzünün bizatihi kendisine ve üzerindeki tüm canlılara karşı merhametle davranması gerekir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2004, s. 1-22.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyasetnâme", DİA, İstanbul, 2009, XXXVII, 304-306.
- Alkan, Halûk, "Gazzâlî'de Otorite Kavramı", İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi, 1995, cilt: III, sayı: 2, s. 117-126.
- Arslan, Mahmut, "Kutadgu Bilig'deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi", Sosyoloji Konferansları, S. 21, 1986, s. 23-49.

- Black, Antony, Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi, çev. Sevdâ Çalışkan-Hamit Çalışkan, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Crone, Patricia, Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasal Düşünce, çev. Hakan Köni, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çağrı, Mustafa, "Mâverdî'de Siyaset Ahlakı", İslâmiyât, VI (2003), sayı 1, ss. 71-92.
- Çifçi, Osman Zahid, Mavridî'ye Göre Din-Devlet İlişkisi, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2012.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, Nasihatü'l-Mülûk, ba mukaddime, tashih ve haşiye: Celâleddin Hümâî, Çaphane-i Meclis, Tahran, hş. 1315-17.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, İtikadda Orta Yol, neşir ve tercüme Osman Demir, Klasik Yayınları, İstanbul, 2018.
- Heywood, Andrew, Siyaset, çev. B. Berat Özipek vd., Adres Yayınları, Ankara, 2013.
- Lambton, A.K.S., State and Government in Medieval Islam, RoutledgeCurzon, Oxon, 2006.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, Teshilü'n-Nazar ve Ta'cilü'z-Zafer fî Ahlâki'l-Melik ve Siyaseti'l-mülk, thk. Rıdvan Seyyid, Dârü'l-Ulumi'l-Arabiyye, Beyrut, 1987.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, Nasihatü'l-mülûk, thk. Hıdır Muhammed Hıdır, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt, 1983/1403.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Basrî, el-Ahkâmü's-sultaniyye ve'l-vilayatü'd-diniyye, thk. Ahmed Mübarek Bağdadi, Dâru İbn Kuteybe, Kuveyt, 1989, trc. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Nizamü'l-mülk, Ebu Ali Kivamüddin Hasan b. Ali b. İshak et-Tusî, Siyasetnâme, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Şeyzeri, Ebü'n-Necîp Celâleddin, Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk, Arapçadan çev. Nahîfî Mehmed Emin Efendi, haz. Ensar Köse, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2013.
- Yazar, Nurullah, Büyük Selçuklular Dönemi İslam Siyaset Düşüncesi -Siyasetnâmeler Bağlamında Bir Okuma-, Otto Yayınları, Ankara, 2020.
- Yazar, Nurullah, "İslam Medeniyetinde Yönetim Sanatı", İslam Medeniyeti Tarihi El Kitabı, Ed. Eyüp BAŞ, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.
- Yazar, Nurullah, "Devlet Adamlarına Örneklik Teşkil Etmesi Yönüyle Siyasetnâmelerde Hz. Ömer", Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, 2-3 Kasım 2017 Sivas/Türkiye.
- Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, çev. Aşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

*Yeryüzünde
Allah'ın halifesi
olan hükümdarın
yeryüzünün
düzenini korumak
ve dünyaya değer
katmakla
bizatihi kendisine
ve üzerindeki
tüm canlılara
karşı merhametle
davranması gerekir.*

MERHAMETİN KURUMLAŞMIŞ ŞEKLİ İMARETLERE VAKIFLARIN KATKISI

Prof. Dr. Yasin YILMAZ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. İslami İlimler Fak.
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Süleymaniye Külliyesi imareti Darüzziyafe Kapısı

Giriş

İslam Dini, insanî değerlerin olmadığı, sosyal adaletin tesis edilmediği, güçlünün zayıfı ezdiği, kadınların dışlandığı, kız çocuklarının diri diri gömüldüğü ve Allah'ın yarattığı en şerefli varlık olan insanın pazarlarda açık artırmalarla köle olarak satıldığı bir çevrede ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı merhamet Peygamberi olarak bilinen Hz. Muhammed de, sistemini fakirlere, miskinlere, kimsesizlere, güçsüzlere, kölelere ve çaresizlere kucak açmak ve onların sıkıntılarını gidermek üzerine kurmuş, içinde yaşadığı toplumda birçok insanî değere ve kavrama anlam katarak, maddî ve manevî olarak yaşamın kalitesini yükseltmeye çalışmıştır. Bu kavramlardan birisi de merhamettir. Merhamet; bir bireyin başka bir bireyin yaşadığı travmayı ve ağrıyı derinden fark etmesi sonucunda duyulan acıma ve üzüntü hissidir. Merhamet, Allah'ın yarattığı insan, hayvan, bitki ve hatta çevrenin korumasını isteyerek, onlara yardım edilmesi arzusunun fertlerde meydana getirdiği

hissiyatın ortaya çıkışıdır.¹ Karşılıklı sevgi, şefkat ve yardımlaşma duygularını telkin etmektedir.²

İslam'ın öngördüğü Hz. Muhammed'in uygulamada öncü olduğu merhamet, sadece insanları değil, bütün canlı varlıkları kapsayacak geniş bir niteliğe sahiptir. Bu kavramın kapsam alanına anne, baba, çocuklar, kadınlar, yaşlılar, yetimler, kimsesizler, hastalar başta olmak üzere hayvanlar ve hatta bitkiler dahi alınmıştır. Yüce Allah Kur'an'ı Kerim'de çok sayıda ayette kendisinin kullarına karşı merhametli olduğunu belirtmiştir.³ Hz. Muhammed'de Allah'ın merhametli olduğunu insanlara aktarırken kendisi de bu hasletin insan ve diğer varlıklar için çok önemli olduğunu birçok hadisinde vurgulamıştır. Onun bu konudaki en dikkat çekici sözü, "Küçüklerine merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir."⁴ cümlesidir. Hz. Peygamber'in bunun dışında merhametin ferdî, ahlakî ve toplumsal önemine değindiği, söz konusu hususta hem şahsî hem de

Kur'an-ı Kerim'in Müslümanları iyiliğe ulaşmak Allah'ın rızasını kazanmak için hayırda ve iyilikte yarışmaya, onları Allah yolunda mallarını infak etmeye ve bunu da vakıf yoluyla gerçekleştirmeye yöneltmiştir.

sosyal hayatımızı yönlendiren çok sayıda tavsiyeleri bulunmaktadır.⁵

Vakıf Kurumu

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de yardımlaşma, dayanışma ve merhametin pek az olduğu tüketim çılgınlığının olabildiğince arttığı, insafı, sorumlu, ölçülü ve mutedil bir hayat tarzının ötelendiği bir çağda yaşıyoruz. Tüketimde sorumluluk, kanaat, ölçü, denge ve paylaşma gibi erdemleri kaybeden modern çağın insanı kendisini sahip olduğu meta ile özdeşleştirmiş, varlığını ve mutluluğunu tüketime bağlamıştır. Bunun sonucunda da vicdanî duyguların ve merhametin kaybolduğu "ben tok olduktan sonra başkası acından ölse bana ne!" anlayışının hâkim olduğu bir dünyada ayrımcılık, sömürgecilik, gelir adaletsizliği, emeğe saygısızlık ve istismarın kısılcacında olan insanlığın, "karşılıksız yardımlaşmayı ve merhameti" hedef edinen kurumlara

ne derece ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır.⁶ Vakıf kurumu, bunlar arasında çok önemli bir yere sahiptir.

Vakıflar, "ihtiyaç halinde olanlara yardım ederek manevi haz duyma hissini" ve "merhamet" kavramının fiili olarak hayat bulduğu kurumlardan birisidir. Çünkü insanın yaratılışında mevcut olan merhametiyle, zor durumda kalan birisinin imdadına koşarak vicdanî sorumluluk hissetmesi kişiyi manevi olarak rahatlatmaktadır. İslam toplumlarında bu his dinî inanç ile birleşince güzel sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.⁷ Bu amaçla İslam Medeniyetinin en önemli sosyal kurumlarından olan vakıflar, Allah'ın rızasını kazanmayı esas alarak sevgi ve merhametle sadece insanı değil, yerdeki karıncadan, gökteki kuşa kadar yeryüzündeki bütün canlıları ve bunların yaşadığı çevreyi gözeterek hizmetini çok geniş alanlara yaymıştır. Bu durumda merhamet deyince vakıflar, vakıflar

deyince de sevgi, şefkat ve merhamet akla gelmektedir. Çünkü hizmetini hayatın bütün alanlarına kadar uzatan vakıflar, insandaki merhamet duygusunun dışı vurumudur. Bu-

Süleymaniye Külliyesi dinî, sosyal ve kültürel hizmetlerin birlikte verildiği, geniş bir alana yayılan ve içinde cami, medreseler, dâru'l-hadis, dâru'l-kurrâ, tıp medresesi, dâru's-şifâ, sıbyan mektebi, kütüphane, hamam, talebe hücreleri, çeşme ve imaret gibi tesislerden oluşan binalar topluluğudur.

nun sonucunda vakıflar, şefkat ve merhamet merkezli olarak hastalara ücretsiz ilaç yaparak evinde bakım hizmeti sunmaktan, sokak hayvanlarına ekmek vermekten, kızlara çeyiz hazırlamaktan, kadınlara sığınma evleri yapmaktan, hayvanlara mera açmaktan, fakirlerin vergisini ödemeye kadar çok çeşitli nitelikte hizmetleri amaç edinerek kurulmuştur.⁸ Bu bağlamda vakfın merkezinde, merhamet duygusunun öznesi olan insan başta olmak üzere, bütün canlılara faydalı olmak esastır. Hatta bu anlayışın iyice yerleşmesi için çalışan İslam âlimleri "tek bir kişinin faydasına" ya da insanlığın yararına olmayan "kabir ve türbelere kandil yakılması" için kurulan vakıfları kurulmasını hoş görmemişlerdir.⁹

Kur'an-ı Kerim'in Müslümanları iyiliğe ulaşmak Allah'ın rızasını kazanmak¹⁰ için hayırda ve iyilikte yarışmaya,¹¹ onları Allah yolunda mallarını infak etmeye ve bunu da vakıf yoluyla gerçekleştirmeye yöneltmiştir. Neticede rızaya bağlı ve paylaşımı iyi bilen muhtaç, mağdur insanların imdadına koşan ve "komşusu aç iken kendisi tok olan bizden değildir"¹² anlayışını ilke edinen bir medeniyet doğmuştur.¹³ İslam Medeniyetinde ilk yıllardan itibaren başlayan büyük bir yardımlaşma projesi olarak ortaya çıkan vakıf anlayışı ilerleyen asırlarda büyüyerek devam etmiştir. Dolayısıyla İslam medeniyetinin önemli bir kurumu olan vakıflar, gerçekleştirdiği hizmetlerle hem insanların ihtiyaçlarını gidererek onların mutlu olmasını hem de İslam devletlerinde sosyal bünyede istikrar ve huzuru sağlamada yardımcı olmuştur.

İslam Medeniyetinde başta Hz. Peygamber olmak üzere birçok sahâbi, merhamet duygusuyla, hem Allah'ın rızasını kazanmak hem de muhtaç olanların ihtiyacını gidermek amacıyla mallarını vakfetmişlerdir. İlerleyen asırlarda İslam devletlerinde bir gelenek haline gelen vakıf yoluyla yardımlaşma Osmanlıda zirveye çıktığı gibi İslam tarihinde vakfın hukukî, insanî, sosyal ve kültürel olarak bütün yönleriyle kurumsallaşması da yine bu dönemde olmuştur.

On binlerce vakfın kurulduğu ve hizmetlerinin hayatın her alanına yayıldığı bu dönemde, dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak yapılacak hizmetlerin nitelik ve niceliği, vâkıfların yazdırdığı vakfiyelerde belirtilmiştir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde vakıflar, gerçekleştirdiği hizmetlerle özellikle bireyin ihtiyaçlarını karşılamayı temel ilke edinmiştir. Öyle ki, bu vakıf medeniyetinde vakıfların çok yönlü hizmeti, "vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakif mallarından yer içer, vakıf kitaplarından okur, vakıf bir mektepte hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü."¹⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

Osmanlılarda vakfın önemi çok iyi bilindiği için başta padişahlar olmak üzere, hanedan üyeleri, sadrazamlar, vezirler ve diğer yüksek seviyeli devlet adamları, vakıflar kurup, ihtiyaç halindeki insanlara yardım ederek manevi hazza ulaşmayı hedeflemişlerdir. Kurdukları vakıflarla bireyin ihtiyaçlarını giderme dışında, inşa ettirdikleri dinî, sosyal ve kültürel müesseselerde de insan merkezli hizmetlerin ya-

pılmasına ve bunların devam etmesine katkıda bulunmuşlardır.

Süleymaniye İmaretı

Sosyal vasfı itibarıyla kurulan vakıfların destek verdiği ve merhamet duygusunun ağır bastığı kurumlardan birisi de imaretlerdir. İmaretler insanın en temel ihtiyacı olan beslenme ihtiyacının karşılandığı mekânlardır. Osmanlı belgelerinde imarethane olarak da geçen kavram kelime olarak "imar edilmiş, inşa edilmiş" demek olup cami, mescid, medrese, tabhâne, dârü'l-it'âm, dârü's-şifâ, aşevi, kervansaray, muvakkithane, türbe gibi birimlerin tamamı için tanımlandığı gibi bu binalardan biri olan aşhane için de kullanılmıştır. Ancak bazı kayraklarda bu kavram doğrudan doğruya "aşevi" anlamında geçmekte, bundan dolayı da Hazerfen Hüseyin Efendi, Fatih Külliyesi'nin inşasını anlatırken cami, medrese, tetimme, türbe, mektep, daru's-şifa, tımarhane, tabhane ve tabhanenin imarete giden bir kapısı olduğunu belirtmektedir. Daha sonra imarete gece gündüz burada pişen yemeğin fukaraya, gurebaya ve talebeye verildiğini yazmaktadır.¹⁵ Kanuni Vakfiyesinde de "câmi-i pür-envarı İslâm-şîârün civarında refiü'l-kibâb, vâsiu'l-cenâb, mümehhedü'l-bün-yân, müessesü'l-erkân bir imaret-i âmire-i adîmü'l-misal ve dârü'z-ziyafe-i cennet-minvâl... olup ve kilâr-ı bereket-âsârında asnâf-ı havayic-i idâm ve levazim-i bî-encâm mahfûzu mazbût ve me'kel-i dârü'n-naîm meşâkilinde hân-i bî-nefâdi mütekessirü'l-elvân ve'l-a'dâd mebzul ü mebsût, et'ime-i mütenevvia havassu avâma kâfi vü kâfil ve âmme-i ena-

ma âmm ü şamil ve kâffe-i fukara vü gurebâ mütenâvil....."¹⁶ denilerek imaretin doğrudan yemek verilen yer olduğuna işaret etmektedir.

İmaretler müstakil küçük aşevleri olarak daha çok misafir ve fukaraya yemek dağıtma hizmeti vermesi yanında Fatih ve Süleymaniye Külliyelerinde olduğu gibi bir külliye bünyesinde de bulunmaktadır. Vakıfların gelirlerinden imaretlerde çalışan görevlilerin ücretleri ödendiği gibi, vâkıfların vakfiyelerinde koyduğu şartlara göre vakıf çalışanlarına, mektep/medrese talebelerine, tekke/zaviye dervişlerine, yörenin fakirlerine, yolculara, hapishanede bulunan mahkûmlara sabah çorbası, öğle ve akşam yemekleri dağıtılması için gerekli erzakın masrafları da karşılanmıştır. Osmanlıda söz konusu hizmet o kadar yaygınlaşmıştı ki, bir Batılı, 18. yüzyılda sadece İstanbul'da otuz binden fazla insanın yemek ihtiyacının imaretlerden karşılandığını ifade etmektedir.¹⁷ Bu duruma örnek olması hasebiyle Süleymaniye

Külliyesi içerisinde bulunan imaretin sosyal yönünü ortaya koymaya çalışılacaktır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın külliyesi inşa ettirmedeki temel amacının öncelikle, İslam dininin bizatihi insanları hayır yapmaya ve bu yolda yarışmaya çağırmasıyla şekillenen cemiyete hizmet verme, hayır işleme ve bunun sonucu olarak Allah'ın verdiği nimete şükretme düşüncesi ve böylece Hakkın rızasını kazanma arzusu olduğunu belirmemiz gerekmektedir.¹⁸ Süleymaniye Külliyesi dinî, sosyal ve kültürel hizmetlerin birlikte verildiği, geniş bir alana yayılan ve içinde cami, medreseler, dâru'l-hadis, dâru'l-kurrâ, tıp medresesi, dâru'ş-şifâ, sıbyan mektebi, kütüphane, hamam, talebe hücreleri, çeşme ve imaret gibi tesislerden oluşan binalar topluluğudur.¹⁹ Külliye dinî ve kültürel hizmetlerin yanında imaret ve dâru'ş-şifada sosyal hizmetler de yapılıyordu. Süleymaniye Külliyesi bünyesinde bulunan imaret uzun yıllar Kanuni Vakfiyesinde

belirtilen şartlar doğrultusunda hizmetini ifade ederken, 1914 yılında Evkâf-ı İslamiye Müzesi, Cumhuriyet döneminde 1983'e kadar Türk İslam Eserleri Müzesi,²⁰ 1990'lı yıllarda özel bir şirket tarafından dâru'z-ziyafe adıyla lokanta iken, son olarak İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü'ne tahsis edilmiştir.

Süleymaniye Külliyesi'nin mali yönünü karşılayan Kanuni Vakıfları için hazırlanan vakfiyede, vâkıf tarafından imarete çalışanların ücretleri belirlendiği gibi, imaretin nasıl çalışacağı, ne kadar ve nasıl yemek dağıtılacağı, dağıtılacak yemeklerin çeşidi ve niteliği de bütün ayrıntılarıyla yazılmıştır.²¹ Öte yandan imaretlerde iki öğün yemek çıkarılmış ve Ramazan aylarında iki öğün birleştirilerek sadece iftar yemeği verilmiştir. Cuma ve kandil gecelerinde ise daha güzel yemekler çıkarılması ve tatlı verilmesi vakfiyenin imaretle ilgili şartlarında belirtilmiştir.²²

Süleymaniye Külliyesi bünyesinde bulunan imareten kimlerin istifade

Süleymaniye Külliyesi imarethanesinden görünüm

de edeceği Kanuni Sultan Süleyman tarafından vakfiyede belirlenmiştir. Vakfiyedeki bilgilere göre imareten öncelikle misafirler, külliyedeki görevliler ve öğrenciler istifade edebilecektir. Bunların dışında, müderrisler, danışmentler, muîdler, bevâplar, evkâf kâtibi, vekilharç, kilerci, tabhâne imamı ve müezzini, aşçılar, ekmekçiler, tabak taşıyanlar, kazan ve çanak yıkayıcılar, çerağcılar, ahırcılar, kapıcılar, nöbetçi yeniçeriler, câmi görevlilerinden imâmlar, müezzinler, muvakkit, bekçi, hâfız-ı kütüpler, perdeciler, kayyımlar, na'thânlar, mektep muallimi, mutemetler, türbedâr, noktacı, dolapçı, kurşuncu, dâru'ş-şifâda görevli hekimler ve yardımcıları, hastalar, çamaşırcılar gibi külliye görevlileri ile talebenin günlük yemek ihtiyacı da buradan karşılanmıştır. Ayrıca misafir ve fakirlerin de buradan istifade ettiği göz önüne alınırsa ne denli önemli bir sosyal yardım kurumu olduğu daha iyi anlaşılır.

Süleymaniye Külliyesi'ndeki imaret, matbah ve me'kel'den oluşu-

yordu. Birinci bölümde yemekler pişiriliyor, ikinci bölümde ise yemekler yeniyordu. İmarete alınan gıda maddeleri, diğer malzemeler ve pişirilen yemeklerin çeşit ve nitelikleri vakfiyede belirtilen şartlara göre belirleniyordu. Kanuni Vakfiyesinde ekmekle ilgili 'Her gün İstanbul keyli²³ ile otuz keyl-ki her keyli yirmi ukiyye²⁴ ve her ukiyye dört yüz dirhemdür, gayet a'lâ halis un etmeği ola ve her etmek ba'de't-tabh yüz dirhem ola.'²⁵ denilerek, imaret için her gün 500 kg halis undan 320 gram ağırlığında ekmek yapılması şartı getirilmiştir.

Öte yandan et için 've zikr olunan ukiyye-i mübeyyene ile her gün üç yüz yirmi ukiyye koyun eti bişe ve her ukiyye çiğ iken beş kıt'a kılına'²⁶ ifadesiyle imarete her gün 420 kg etin pişirilmesi şart koşulmuştur. İmarete pişirilecek çorba ile ilgili olarak 've her gün şorba için yedi keyl ve iki şinik²⁷ pirinç ola ki, her keyl ukiyye-i mezbûre ile on ukiyyedür ve yedi keyl ki, un keyl iledür, gayet eyü döğülmüş buğday şorba olup bir kile ve iki şinik

milh ve üç şinik nohud ve kırk dirhem fulful ve on beş dirhem mastaki ve on beş ukiyye piyaz ve yüz dirhem kemmûn sarf oluna'²⁸ denilmiştir. Diğer yandan 've zikr olunan pirinç şorbasına bi-hasebî'l-mevâsim yoğurt ve isfenah ve koruk ve kabak ve cezer ve madenûs kader-i hacetce sarf oluna'²⁹ denilerek çorbanın daha lezzetli olması için mevsimine göre ilave edilecek maddeler de belirtilmiştir. Vakfiyede belirlenen şarta göre her gün imarete, 181 kg pirinç, 31 kg tuz, 9 kg nohut, 120 gram biber, 45 gram sakız, 19 kg soğan ve 300 gram kimyonla çorba yapılması emredilmiştir.

Bunların dışında fırın ve mutfağa verilecek odun miktarı,³⁰ Cuma, kandil ve Ramazan geceleri ile Bayram günlerinde hangi yemeklerin pişirileceği,³¹ imarete gelen misafirlere neler ikram edileceği ve bineklerine verilecek yemlere³² kadar birçok durumun nitelik ve niceliği Kanuni Vakfiyesinde ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Vâkıf Kanuni Sultan Süleyman, yukarıdaki

belirtilen hizmetler ve hizmetliler için ne kadar harcama yapılacağını, vakfiyede şarta bağlamıştır. Kanuni vakıflarıyla ilgili bir muhasebe defterine göre imaretin kileri için yıllık olarak 971.378 akçe ödendiği ifade edilmiştir.³³ Diğer yandan Şeyh, Vekil-i Harç, Kilâr Kâtibi, Kilârcı unvanlarına sahip görevliler imaretin yönetim işlerini,³⁴ aşpûz, habbâz, nakîp, kâseşûy, kâsekeş mutfak hizmetlerini³⁵ ve çok sayıda elaman da imaretin ile bağlı birimlerin yardımcı hizmetlerini yürütmüşlerdir.³⁶

Sonuç

Doğrudan insanın vicdani yönünü ifade eden merhamet, gücü, kuvveti ve ekonomik imkânları olan bir kişinin, zor durumda kalan başka bir ferdin ya da varlığın yaşadığı maddi ve manevi sıkıntıyı derinden fark etmesi sonucunda duyulan acıma ve üzüntü hissidir. Bu duygunun en fazla hissedildiği gruplardan birisi de yoksullardır. Dünya tarihinde kimi zaman sermaye sahiplerinin adaletsiz ve haksız paylaşımlarıyla, yoksulluğun sürekli insanlığın bir problemi olarak devam etmesi, merhamet duygusunu hareket geçirmiştir.

Sosyal bünyesi güçlü olmayan toplumlarda haksız ve adaletsiz paylaşımlardan dolayı sosyal düzeni temelden sarsacak kadar tehlikeli boyutlara ulaşan sosyal krizler ve patlamalar meydana gelmiş/gelmektedir. Bundan dolayı milletler tarih boyunca bu problemi çözmek ve üstesinden gelmek için dini, siyasi ve ekonomik alanlarda büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu problemlerin çözümünde İslam toplumlarında ilk dönemlerinden itibaren dinin de teşvikiyle, sivil toplum

kuruluşları devreye girmiş ve sosyal dayanışmayı sağlamak için azami gayret göstermişlerdir. Sivil toplum kuruluşları arasında en önemlisi de İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an'ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadislerinin teşvikiyle ortaya çıkan, sosyal hayatın güçlendirilmesinde, zenginlerle fakirler arasında uçurumun azaltılmasında katalizör görevi yapan vakıflar olmuştur.

İslam tarihinde topluma ahlak, fazilet, karşılıklı merhamet ve yardımlaşma anlayışını aşıl原因an vakıflar, Osmanlı döneminde dinî ve hukukî açıdan gelişerek hem bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasında hem de toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında aktif görev icra etmişlerdir. Çünkü vakıflar, bireylerin ve devletin elindeki zenginliklerin adil bir şekilde paylaşımıyla şefkat, merhamet ve yardımlaşmanın kurumsallaştığı yerler olmuştur. Böylece vakıflar, toplum katmanları arasında sosyal adaletin sağlanması, siyasi krizlerin önlenmesi, ekonomik istikrarın korunması ve toplumda sosyal patlamaların önlenmesinde büyük rol oynamışlardır.

Osmanlıda Vakıf medeniyetinin zirvede olduğu devir ise, İstanbul'un fethiyle başlayan, devletin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda tamamıyla kurumsallaştığı Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın dönemleri olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman hiçbir kar amacı gütmeyen sosyal bünyedeki eşitsizliği ortadan kaldırmak, siyasî ve sosyal istikrarı sağlamak için kendi özel mülkiyetinde bulunan mallarından vakıflar kurdu muştur. Bu vakıflardan

birisi de İstanbul'da inşa ettirdiği Süleymaniye Külliyesi'ndeki dinî, sosyal ve kültürel hizmetlerin icrası ve devam etmesi için tesis ettirdiği vakıflardır. Tamamen vicdanî duyguların, şefkat ve merhametin görünüşü olan bu vakıflar asırlar boyunca, inşa edildiği mekânda dinî, sosyal ve kültürel hizmetlerine devam etmiştir. Külliye içerisinde merhametin en fazla tezahür ettiği yer ise imaret olmuştur.

Personel unvanlarını, çalışma şartlarını, yapılan çalışmaların nitel ve nicel yönünü ortaya koymaya çalıştığımız imaretin asırlarca büyük bir görevi icra ettiği görülmektedir. İslam'ın yardımlaşma anlayışının bütün yönleriyle görüldüğü imarete fakirler, kimsesizler, garipler, yolcular, medrese talebeleri, müderrisler ve daha çok kimseye ücretsiz yemek verilmiştir. Ayrıca vakfiyedeki şartlardan, yoksullara imarete pişirilen yemeklerden verildiği ve oraya gelemeyecek kadar gücü olmayanlara da, meskûn olduğu mekâna gidilerek bakraçla yemek ve bunun yanında ekmeğin teslim edildiği anlaşılmaktadır. Bu kurumlarda yapılan hizmetlerin finansmanı vakıflar tarafından karşılanmıştır. Özellikle örnek olarak ele aldığımız Süleymaniye Külliyesi'ndeki imaretin hizmetini aksamadan uzun asırlar boyunca varlığını devam ettirmesi Kanuni Vakıfları sayesinde olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman imarete büyük bir sosyal yardım hareketini başlatmış ve bunun mali yönünün temini için de 217 köy, 34 mezraa, 3 mahalle, 7 değirmen, 2 dalyan, 2 iskele, 1 çayırılık, 2 çiftlik, 6 köy mahsulü, 2 ada ve 3 hisse vakfederek bunların gelirlerini Külliye'deki hizmetler için harcamıştır. Dolayısıyla Sultan Süleyman'ın,

İslam'ın yardımlaşmaya ve dayanışmaya verdiği önemin canlı bir örneği olan Külliye'deki hizmetlerinin, öncelikle merhamet hissini hazza dönüştüğü yer olarak görülebilir.

Kaynakça

- Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Arsebük, Esat, Medenî Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Ankara 1938, I/279.
- Berki, Şakir, "Vakfın Lüzûmu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik", Vakıflar Dergisi, Ankara 1962, Sayı V.
- Buharî, Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Maliyeden Müdevver Defter (MAD), nr. 1954.
- Ebû Dâvûd, Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Fatih Mehmet II Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1938.
- Hazerfen Hüseyin Efendi, Telhisu'l-Beyan fî Kavanîn-i Âl-i Osman, (haz. Sevim İlgürel), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- İbn Manzûr (ö. 711/1311), Lisânu'l-'Arab, thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr, Muhammed Ahmed Hâşbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzeli, Kahire: Dâru'l-Maârif, trs. 3/1611.
- Kandemir, Mehmet Yaşar, Örneklerle İslam Ahlakı, 6. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul 2013.
- Komisyon, Kur'an Yolu Meali, DİB Yayınları, Ankara 2013.
- Komisyon, Tarihte İlginç Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul Ocak 2012.
- Köprülü, Fuat, "Vakıf Müessesesi'nin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", Vakıflar Dergisi, İstanbul 1942, II.
- Kuban, Doğan, "Süleymaniye Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994.
- Müslim, Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, I-III.
- Tirmizî, Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Kanunî Vakfiyesi, nr. 1390.
- Yazır, Muhammed Hamdi, Ahkâm-ı Evkâf (Taşbasma), İstanbul 1327/1909-1910.
- Yazır, Muhammed Hamdi, Ahkâm-ı Evkâf, Mek-teb-i Mülkiye, İstanbul 1326/1908-1909.
- Yediıldız, Bahaeddin, "Hayrat Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler", Ercüment Kuran'a Armağan, Ankara 1989.
- Yediıldız, Bahaeddin, "Vakıf", MEBİA, 13/171.
- Yılmaz, Yasin, "Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri", Dinî Araştırmalar, Ocak-Haziran 2014, Cilt 17, Sayı 44.
- Yılmaz, Yasin, Kanunî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008.

Dipnotlar

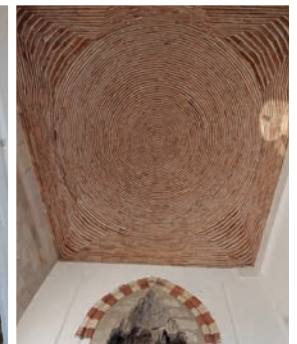
- Mehmet Yaşar Kandemir, Örneklerle İslam Ahlakı, 6. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul 2013, s. 159-163
- İbn Manzûr (ö. 711/1311), Lisânu'l-'Arab, thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr, Muhammed Ahmed Hâşbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzeli, Kahire: Dâru'l-Maârif, trs. 3/1611.
- Komisyon, Kur'an Yolu Meali, DİB Yayınları, Ankara 2013, Âl-i İmran, 3/132; Nisâ, 4/110; A'râf, 7/149, 151; Yusuf, 12/92; Nahl, 16/7, 47; İsra, 17/8, 54, 66; Enbiyâ, 21/83; Hac, 22/65; Mu'minûn, 23/75, 109, 118; Rûm, 30/21; Fetih, 48/29.
- Tirmizî, Sünen, 'Birr, 15', Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Ebû Dâvûd, Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992 "Edeb, 66"
- Buharî, Sahih, "Edeb 19"; "Tevhid, 2"; "Edebü'l-Müfred, 137", Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Müslim, Sahih, "Tevbe 21"; "Cenâiz 11"; "Merdâ 9", Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Yasin Yılmaz, "Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri", Dinî Araştırmalar, Ocak-Haziran 2014, Cilt 17, Sayı 44, s. 63.
- Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesi'nin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", Vakıflar Dergisi, İstanbul 1942, II, 1-35; Şakir Berki, "Vakfın Lüzûmu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik", Vakıflar Dergisi, Ankara 1962, V, 19-21
- Vakıf çeşitleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Komisyon, Tarihte İlginç Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul Ocak 2012.
- Muhammed Hamdi Yazır, Ahkâm-ı Evkâf (Taşbasma), İstanbul 1327/1909-1910, s. 3.
- Bakara, 2/3; Âl-i İmrân, 3/92.
- Bakara, 2/148; Âl-i İmrân, 3/114.
- Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 1/349.
- Muhammed Hamdi Yazır, Ahkâm-ı Evkâf, Mekteb-i Mülkiye, İstanbul 1326/1908-1909, s. 10-13.
- Esat Arsebük, Medenî Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Ankara 1938, I/279.
- Hazerfen Hüseyin Efendi, Telhisu'l-Beyan fî Kavanîn-i Âl-i Osman, (haz. Sevim İlgürel), Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1998, s. 49
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Kanunî Vakfiyesi, nr. 1390, s. 40.
- Bahaeddin Yediıldız, "Vakıf", MEBİA, 13/171.
- Bahaeddin Yediıldız, "Hayrat Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler", Ercüment Kuran'a Armağan, Ankara 1989, 277-284.
- Külliye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin Yılmaz, Kanunî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008.
- Doğan Kuban, "Süleymaniye Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1994, s. 102.
- Fatih Mehmet II Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1938, s. 251; Kanunî Vakfiyesi, s. 55, 121-138, 155.
- Fatih Mehmet II Vakfiyesi, s. 251-252; Kanunî Vakfiyesi, s. 155-162.
- İstanbul keyli 18-20 okka ve her okka da 1282 gram olduğuna göre, her keyl 25 kg yapmaktadır. (Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, II/281).
- Okka da denilmektedir. Bir okka 1282 gramdır. (Pakalın, II/723).
- Kanunî Vakfiyesi, s. 155.
- Kanunî Vakfiyesi, s. 155.
- Şinik: Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. Birisi litre birisi de kg cinsinden olmak üzere iki türlü şinik vardır. Birisi, "sıvılar ve hubbât" ı ölçer ki, 1 kile (hektolitre)= 10 şinik (dekalitre), 1 şinik (dekalitre)= 10 ölçek (litre), diğeri ise "tartılar ve kileler"i ölçer ki, İstanbul kilesi= 4 şinik, 1 şinik= 2 kutu, 1 kutu= 2 zarf şeklinde gösterilmiştir. Rumeli'de kilenin dörtte birine şinik denilirse de İstanbul kilesi ile Rumeli kilesi arasında fark vardır. Rumeli kilesi ortalama hesaplama okka olduğu için şinik yirmi okka demektir. Bu takdirde Rumeli şinigi İstanbul kilesi demektir. Çünkü İstanbul kilesi ortalama 20 okkadır. (Pakalın, II/357) .
- Kanunî Vakfiyesi, s. 155-156.
- Kanunî Vakfiyesi, s. 156.
- Kanunî Vakfiyesi, s. 156.
- Kanunî Vakfiyesi, s. 156-157.
- Kanunî Vakfiyesi, s. 157-158.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Maliyeden Müdevver Defter (MAD), nr. 1954, s. 14-15.
- Bu görevi yapan kişilerin unvanları; Şeyh, Vekil-i Harç, Kilâr Kâtibi, Kilârcı'dır. (Bkz. Kanunî Vakfiyesi, 127-130)
- Kanunî Vakfiyesi, 124-127.
- Kanunî Vakfiyesi, 130-134.

HAYIRSEVERLİĞİN ŞEFKAT KURUMU OSMANLI İMARETLERİ

Dr. Gülcan AVŞİN GÜNEŞ
Bartın Üniversitesi Tarih Bölümü

Yörgüç Paşazade Mustafa Bey imarethanesi, 1429, Havza/Samsun

Halveti Tekkesi

İslam devletlerindeki siyasi kararsızlığın, toplum için zorunlu olan sosyal hizmetlerin başka kanallarla yapılmasını zorunlu kılmıştır. Zorunluluğun aynı zamanda sürekli devam edecek şekilde yapılması gerekmiştir. Bunu da bir hayır kurumu olarak vakıfların deruhte ettiği müşahede edilmektedir. Bu bağlamda fakirlerin korunup doyurulması, yolcuların can güvenliğinin temini için zaviye ve imaret müesseseleri kurulması önemli yapılanmalar olarak değerlendirilmelidir (İnalçık, 2019: 245).

Bu çerçevede Türkiye Selçukluları zamanında *imaret* tabiriyle toplumun aynı ile kullanıp istifade ettiği cami, medrese gibi binalar kastedilmiştir. Türkiye Selçukluları şehirlerinde aşevi olarak kullanılan yapılara *dâru'z-ziyâfe* veya *dâru's-siyâde* gibi isimler verilmiştir (Demir, 1998: 43).

Kurulan vakıf imaretler sadece yemek dağıtarak toplumun belirli bir ihtiyacını karşılamıyor, bunun yanında büyük bir istihdam alanı da yaratıyordu. Bu şekilde adeta birçok insana sadece yemek dağıtarak şefkat göstermiyor, maişetlerini kazanmalarına ortam hazırlayarak imaretlerin her yönüyle bir rahmet tecellisi olması sağlanıyordu

Osmanlı arşivlerinde sık sık rastlanılan *imaret* tabiri ise cami, mescid, medrese, tabhâne, dârü'l-it'âm, dârü'ş-şifâ, aşevi, kervansaray, muvakkithâne, türbe gibi birimleri karı-

şılmak için kullanılmasının yanı sıra, zikredilen yapılardan aşhane için ise özel bir tabir olarak da kullanılmıştır. Bu nedenle bazı araştırmacılar tarafından, kelimenin sadece özel anlamı için kullanılması hatalı bulunmuş, imaretin aşevi olmadığını "imar edilmiş" anlamına geldiği ifade edilmiştir. Tabirin işaret edilen iki anlamı kutsayacak şekilde şekilde kullanıldığı göz önüne alınırsa, bağlama göre iki anlamı şamil olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Zira kayıtlardan da *imaret* kelimesinin aşevi ve külliye anlamında kullanıldığı aşikârdır (Ertuğ, 2000: 219).

Barkan, imaret sisteminin Osmanlının ilk dönemlerinden itibaren özellikle Anadolu ve Balkanlardaki şehirleri dikkate alarak, şehrin kuruluşu ve gelişimi açısından hayati bir önemi haiz olduğunu dile getirmiştir

Kudüs'te Haseki Hürrem Sultan tarafından yapılan Haseki Sultan İmaretinde 1552 yılında otuz yedi görevli hizmet etmiştir. Beş yıl sonra ise vakfın hızla büyümesi nedeniyle, muhtemelen söz konusu personel sayısının yetersiz kalması göz önünde bulundurularak sayının kırk dokuzaya çıkarıldığı görülmektedir.

(Barkan, 1963: 239). 16. Asırda, 1530-1540 yılları arasında yapılan tahrirlerden hareketle Anadolu eyaletinde 45 adet imaretin zikredildiğini belirtmiştir. Üstelik cami, mescid, medrese vb. yapıları bunlara dâhil etmemiştir. Söz konusu imaretlerin içinde bulunduğu bu sistemin bir vakıf ağı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. İfade edilen yıllar içerisinde bu ağda dolaşımda olan meblağ, eyaletin toplam varidat yekûnu olan 79.784.960 akçe içerisinde 13.641.684 akçe gibi muazzam bir meblağa ulaşmıştır. Meblağın tüm gelirlerin %17'sini oluşturduğu düşünüldüğünde imaretin dâhil olduğu vakıf ağının sosyal ve iktisadi önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Barkan, 1963: 242).

Vakıfların hayat verdiği ve merkezinde imaretlerin yer aldığı bu ağın en büyük harcama giderine sahip olan imaretler, vakıf varidatında meydana gelen azalmada ilk etkile-

nen birim olmuştur (Gürbıyık, 2016: 25). Birçok araştırmada değinildiği üzere Osmanlı devletinde içtimaî ve beledî hizmetler vakıflar tarafından karşılanmıştır. İmaretlerin her biri vakıf olmasına binaen, vakıf müessesesinin kuruluş gayelerini açıklayan vakfiyelere göre göre şekillenmiş ve buna göre işlemiştir. Böylece imarette görev alanların ücretleri, imaretin nasıl işleyeceği, hangi yemeklerin ne zaman, ne miktarda ve kimlere dağıtılacağı vakfiyelerde açıklandığı üzere yerine getirilmiştir (Ertuğ, 2000: 219).

Singer, imarethanelerin özgün bir Osmanlı kurumu olduğunu belirtmiş ve bunları halk mutfakları olarak tanımlamıştır. Her ne kadar özgün bir Osmanlı kurumu olduğunu ifade etmişse de, Osmanlı Türkleri, Moğol, Arap, Müslüman ve Bizans kültürleri ve geleneklerinin karşıla-

masıyla geliştiğinin altını çizmiştir. İmarethanelerin Osmanlı fetihleri akabinde, fütuhatin gerçekleştiği yerlerde tesis edilen en büyük ve en etkili yapılar olmadığını dile getiren Singer, yapısal özellikleri ve mimari çehreleriyle cami, medrese, türbe ve hastane, saray, köprü, hamam, çarşı, kervansaray ve kale gibi yapıların daha gelişmiş olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte imarethaneler, Osmanlı'nın özgün eseridir ve bir kısmı ihtiyaç sahiplerine karşılık beklemeden yemek sunmaktadır (Singer, 2002: 483).

İstihdam Yaratımı ve İmaret Personeli

Yemek yapma üzerine kurulu olan özellikleriyle imarethanelerin genel hususiyetlerinin benzer olduğu söylenebilir. Bu özellikler mutfak, fırın, taş evlerin yanı sıra yemekhanelerin bulunması olmuştur. İmaret çalışanları yönetici, aşçılar, fırıncılar ve yardımcılarının teşkil edilmiştir. Yemekte kullanılacak pirinç ve buğdayı yıkamak ve kurutmakla muvazzafların yanında imaret ambarlarından mesul kilerciler de imaret çalışanları arasında yer almıştır. Ayrıca ihtiyaç söz konusu olduğunda başka görevlerde istihdam yaratılmıştır (Singer, 2002: 483-484).

İmaretlerde çalışan personelin sayısı, imaretin bağlı olduğu vakfın büyüklüğüne ve bu büyüklükle orantılı olarak, imaretin vermeye çalıştığı hizmete bağlı bir şekilde azalmış veya çoğalmıştır. Örneğin Kudüs'te Haseki Hürrem Sultan tarafından yapılan Haseki Sultan

II. Beyazıt Külliyesi, Edirne

İmareti'nde 1552 yılında otuz yedi görevli hizmet etmiştir. Beş yıl sonra ise vakfın hızla büyümesi nedeniyle, muhtemelen söz konusu personel sayısının yetersiz kalması göz önünde bulundurularak sayının kırk dokuz'a çıkarıldığı görülmektedir (Singer, 2004: 64).

Benzer bir şekilde Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Faik Paşa'nın kurmuş olduğu vakfın 1493 tarihli vakfiyesinde zikredildiği üzere, Selanik'te mülk ve haslarından elde edilecek gelirleri Narda'da inşa ettirdiği bir cami, imaret, medrese ve darüttalime vakfetmiştir. Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla, tesis edilen imarette bir şeyh ile yardımcısı haricinde aşçı, hizmetli ve bulaşık-

çı görev almıştır. Bunların yanında imarete mütevellî, nazır ve câbî tayin edilmiştir. Hem imaret personelinin ücretleri hem imaret mutfak giderleri Faik Paşa'nın kurmuş olduğu vakfın gelirlerinden temin edilmiştir (Değerli, 2019).

İmaret kadrolarında çalışanlar görevleriyle ilgili hususlarda vakfiyenin şartlarını aşamazlardı. Örneğin yapımı 1563 yılında tamamlanan Sultan Selim İmareti'nin vakfiyesi bu mevzuyla ilişkin hususları dile getirmiştir. Buna göre vakıf mütevellisi, vâkıfın imaretle ilgili şartlarına uymakla yükümlüdür. Vakfiyede belirtilen şartlara uyulmadığı takdirde gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Örneğin imareten vali, kadı

benzeri nüfuz sahibi kişilerin tavassutuyla hakkı olmadığı halde yemek alan kişiler tespit edilirse veya vakfın fazla gelirden vakıf şartlarına uymaksızın başkalarına verilecek olursa, vakfın maddi kaybını mütevellî tazmin etmek zorunda bırakılmıştır. Bunun yanında vakıf şartlarına uymaması nedeniyle azledilmesi gerektiği belirtilmiştir (Küçükdağ, 2019: 26, 28).

İmaretlerin burada ayrıntılarını izah etmekten imtina edilen birçok çalışmanı bulunmaktaydı. Osmanlı imparatorluğunun her şehrine ulaşmış bir vakıf ağının önemli bileşenlerinden biri olması hasebiyle, yüzlerce kişinin imaretlerde yerine getirdiği vazifeler sayesinde istihdam alanı

Fatih imaretinin işleyişine bakıldığında sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa yemek pişirildiği görülmektedir. Cuma gecelerinde ve özel günlerde sabah pirinç çorbası pişirilmesi belirtilmiş, akşam ise buğday aşısı yapılması şart koşulmuştur.

oluşturduğunu ifade etmek gerekmektedir. Kurulan vakıf imaretler sadece yemek dağıtarak toplumun belirli bir ihtiyacını karşılamıyor, bunun yanında büyük bir istihdam alanı da yaratıyordu. Bu şekilde adeta birçok insana sadece yemek dağıtarak şefkat göstermiyor, maişetlerini kazanmalarına ortam hazırlayarak imaretlerin her yönüyle bir rahmet tecellisi olması sağlanıyordu (Özgül, 2018: 525-529).

Bir Şefkat Göstergesi Olarak Yemek Dağıtımı

Osmanlı toplumunda ihtiyaç sahiplerine ikramlarda bulunulması, mübarek addedilen özel gün ve gecelerde tatlı dağıtılması önemli görülmüştür. Bu ihtiyaca binaen XVI. yüzyılda İstanbul'un yaygın tarikatlarından Halvetî vakıflarının imaretlerine işaret etmek aydınlatıcı olacaktır. Buna göre XVI. yüzyıl İstanbulu'nda kırk beş adet Halvetî tekkesi bulunmaktaydı. Bunların on yedi tanesi gerekli yemekleri pişirmek için kendi mutfağına sahipti. Üç tanesi ise bağlı oldukları külliyelerin imaretinden istifade etmekteydi. Diğer tekkelerin yemekleri nasıl temin ettiği henüz tespit edilememiştir (Bölükbaşı, 2018: 84). Öyle anlaşılıyor ki Müslümanlarca özel kabul edilen gün ve gecelerde ilahî şefkatin bir tecellisi olma gayesiyle bazı imaret vakıflarında söz konusu vakitlerde özel yemek ve tatlıların pişirilip dağıtılması şart koşulmuştur (Küçükdağ, 2019: 36).

Vakıf tarafından özel bir şart koşulmadığı müddetçe, imaretlerde pişen yemekler vakfın çalışanlarının yanı sıra medrese talebeleri ve şehrin fukarasına dağılmıştır. Ayrıca vakfiyelerde yolcuların ve misafirlerin yemeklerden yiyebileceğine dair izinlere rastlamak mümkündür. (Pakalın, 1993: 61)

İmaret yemeklerinin hazırlanması, dağıtılması gibi işlemlerin vakfiyelerde yer aldığı görülmektedir. Bu sayede bölgesel farklılıklardan kaynaklanan yemek çeşitlerini tespit etmek olasıdır. Söz konusu farklar çok büyük olmasa da muhtaç kimselere uzatılan bu şefkat elinin birçok zorlu aşamayı geçmesi gerekmiştir. İş sadece mutfakla sınırlı kalmamış ve orada başlamamıştır. Kullanılacak yemek malzemesini taşıyacak yük hayvanlarının bakımından, tahılların öğütülmesine, değirmende yapılacak işlemlerden tüm benzer uygulamaların deftere kaydedilmesine kadar birçok safhası bulunmuştur (Singer, 2004: 68).

Fatih imaretinin işleyişine bakıldığında sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa yemek pişirildiği görülmektedir. Cuma gecelerinde ve özel günlerde sabah pirinç çorbası pişirilmesi belirtilmiş, akşam ise buğday aşısı yapılması şart koşulmuştur. Ayrıca Cuma gecelerine mahsus olmak üzere sabah buğday aşısı, akşam ise pilav, zerde vb. pişirilmesi uygun görülmüştür. Sabah ve akşam verilen yemeklerin vakti kuşluk vakti ve akşama doğru ikindi sularıdır (Barkan, 1963: 261).

Barkan, II. Bayezid'in Edirne'deki imaretinden hareketle yaptığı hesaplama göre 354 günlük ka-

merî yılın 322 gününü özel gün ve gecelerin olmadığı günler olarak hesaplamıştır. Buna göre alelade olan her gün için sabah yapılacak çorba için beş kile pirinç kullanılması gerekmiştir. Yılın 46 Cuma gecesi ve-rilecek olan pilav ve zerde; Berat kandili, Aşura günü ve Mevlid kandili gibi münasebetlerle yapılan tatlı benzeri yemeklerde harcanan pirincin miktarının 3450 kileyi aştığı görülmektedir (Barkan, 1963: 263).

Sonuç

Tüm bu emeklerin neticesinde muhtaçların üzerine gerilen şefkat kanatları imaretin yemek ağını bir hayır ağına dönüştürmüştür. Bu şefkat, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, yöneten zümre tarafından gerçekleştirildiğinde yöneten ve yönetilen arasında bir merhamet bağı yaratmış oluyordu. Bu durum bizlere kadim zamanlardan beri devlet idarecilerinin reayaya yönelik göstermeleri gereken şefkati konu edinen edebi türü hatırlatmaktadır.

İmaretler yöneten ve yönetilen arasında tesis ettikleri bu ilişki haricinde büyük bir istihdam alanı yaratmıştır. Böylece birçok insan için

III. Mustafa İmahathanesi

yemek yapma, dağıtma vb. işlerin organizasyonu önemli bir iş sahasına dönüşmüştür.

Bunların yanı sıra imaretler Osmanlı şehirlerinin muhtaç kesime sunulan bir yaşam güvencesi, âyende ve revendeye ise yolculuk sigortası olmuştur.

Kaynakça

BARKAN, Ömer. 'Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar'. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 23/1-2 (1963), 239-296.

BÖLÜKBAŞI, Ayşe. 'Osmanlı Tekkelerinde Beslenme XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri Örneği'. Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 3/1 (17 Nisan 2018), 83-112. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.415869>

DEĞERLİ, Ayşe. 'FATİH DEVRİ VEZİRLERİNDEN FAİK PAŞA'NIN VAKFİYESİ'. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi 2 (01 Nisan 2019), 1-12.

DEMİR, Mustafa. 'Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları'. Vakıflar Dergisi 27 (1998), s. 41-45.

ERTUĞ, Zeynep Tarım. 'İmaret'. Diyanet İslam Ansiklopedisi. 22/219-220. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000.

GÜRBİYİK, Cengiz. 'Osmanlı İmaretlerinin (Aşevleri) Tipolojisi Üzerine Bir Deneme'. Sanat Tarihi Dergisi 24/1 (2016), 23-51.

İNALCIK, Halil. 'Vakıf Medeniyeti'. Vakıflar Dergisi 80 Yıl Özel Sayısı, (2019), s. 245-247.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf. 'Konya Sultan Selim İmaret Vakıfları ve Vakfiyesi'. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi 3 (01 Kasım 2019), 1-53.

ÖZGÜL, İbrahim. 'Üsküp Gazi Mustafa Paşa Camii Vakfı ve İmaret'. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 61 (2018), s. 519-538.

PAKALIN, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. 61-63. İstanbul: İstanbul: MEB Yayınları, 2. Basım, 1993.

SİNGER, Amy. 'İmarethaneler'. Türkler. ed. Hasan Celal Güzel. 10/483-490. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

SİNGER, Amy. Osmanlı'da Hayırsızlık Kudüs'te Bir Haseki Sultn İmaret. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

Şehzade Mehmed İmarathanesi

MERHAMETLİ ÇOCUKLARLA MUTLU YARINLARA

 Dr. Öğr. Üyesi Emel GENÇ
Bartın Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

“İman edip birbirine sabrı ve merhameti tavsiye edenler, ahiret mutluluğuna erenlerdir”

Beled suresi 17. ayet

Merhamet, diğerkâmlık, mutluluk, sevgi, sabır ve iyimserlik gibi kavramlar pozitif psikoloji alanının ortaya çıkmasıyla son zamanlarda psikoloji literatüründe sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Pozitif psikoloji, insana olumlu bakan, bireylerin güçlü yönlerini vurgulayan, insanların yeteneklerinin fark edilmesini ve bunların geliştirilmesi gerektiğini savunan bir psikoloji alanıdır (Carr, 2016). Pozitif psikolojide tanımlanan merhamet; başka insanların acılarını, sıkıntılarını fark edip, şefkat gösterme ve acısını dindirmek için harekete geçme olarak tanımlanan içinde empatiyi, sevgiyi ve adaleti barındıran zengin bir kavramdır (Neff, 2003). Bu bağlamda merhametin tüm insanlık ve yaşanılabilir bir toplum için gerekli olan bir duygu olduğu söylenebilir. Alanyazında yapılan çalışmalarda da görüldüğü gibi merhamet duygusu, gelişmiş sosyal ilişkiler, yardımseverlik, adalet, mutluluk ve iyi oluş gibi olumlu duygularla ilişkili olurken (Hökelekli, 2013; Tarhan, 2017), öfke, korku, kaygı, depresyon gibi olumsuz duygulara karşı kalkan görevinde-

dir (Jazaieri ve diğerleri, 2014). Ayrıca, merhamet duygusu yüksek olan insanların saldırgan davranışlarının daha az olduğu ve duygusal zekâlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tarhan, 2017).

Psikoloji bilimi “merhamet” kavramının önemini son yıllarda keşfetmeye başlamış olsa da kadim kültürümüzde yüzyıllardır var olan bu kavram, “Herhangi bir canlının acısını, kederini, mutsuzluğunu yüreğinde hissedip üzüntü duyma ve ona karşı yardım hisleriyle dolma, acıma...” olarak bilinirken, merhamet kelimesi kutsal dinimizde de Allah’ın “rahman ve rahim” (sonsuz merhamet sahibi, acıyan, esirgeyen ve bağışlayan) sıfatına karşılık gelmektedir. Merhametin halk dilindeki en basit tanımı ise “kıyamamaktır”... Dini inançlarımızı bizi, “merhamet etmeyene merhamet edilmez”, “merhamet et ki merhamet göresin”, “iman edip birbirine sabrı ve merhameti tavsiye edenler, ahiret mutluluğuna erenlerdir” gibi ayet ve hadislerle merhametin önemi vurgulanırken tasavvuf

Yapılan çalışmalar, merhamet ve özgeci davranışların gelişebilen beceriler olduğu ve merhamet odaklı eğitimlerin bireylerin beyin fonksiyonlarını olumlu yönde etkilediğini, merhametin beyinde endorfin ve seratonin hormonlarını salgılatarak mutluluk duygusunu arttırdığını göstermiştir

kültüründe de Yunus Emre’nin meşhur sarı çiçek ilahisinde, sarı çiçeğe önem verip ailesini ve ahvalini sorması kainattaki tüm canlılara sevip merhamet etmenin en güzel örneğidir. Benzer şekilde Anadolu’da uzak yoldan gelen tüccarların dinlenmesi

İnsanların doğup büyüdüğü ailede gördüğü sevgi ve kabul edici bir ortam içinde başlar. Annenin bebeğine gösterdiği şefkat ve sevgi duyguları aracılığı ile bebek merhamet duygusu ile tanışır.

için yol üstlerine inşa edilen kervan-saraylar, kuşların rahat yaşaması için yapılan kuş evleri/köşkleri, sokak hayvanlarının barınması için inşa edilen barınaklar ve ihtiyacı olanları desteklemek için kurulan vakıflar, sadaka taşları merhametin kültürümüzdeki varlığına gösterilebilecek en güzel örneklerdir.

Gerek dini öğretiler gerek kültürümüz gerekse psikoloji bilimi merha-

metin önemini ve canlıların hayatta kalması için gerekliliğini vurgularken, günümüz insanı gittikçe bireyselleşmekte, diğerleri ile arasındaki bağlar zayıflamakta ve artık yavaş yavaş merhamet, diğerkâmlık, duygudaşlık gibi insancıl duygularını kaybetmektedir. Kültürümüzde var olan "yardımlaşma" yerini "kişisel çıkarlara" bırakmış, bu da beraberinde bencilliği ve başkasının ihtiyaçlarına ve acılarına karşı duyarsızlığı getirmiştir (Sayar, 2015). Birbirine yabancılaşan kent insanı, duyarsız olmanın yanı sıra birbirine karşı sevgisiz ve acımasızca davranmaktan da kaçınmamaktadır. Sürekli maruz kaldığımız ve dozu her geçen gün artan şiddet görüntüleri, katliamlar, savaşlar, krizler bu durumun bir sonucu olarak oluşmaktadır ve günümüz dünyasında merhamet görmenin ve göstermenin insanlık için elzem bir ihtiyaç olduğunun göstergesidir. Bize düşen görev bencillikten kurtulup, yaradılışımızda var olan merhamet duygusunu geliştirmektir. Peki bu nasıl gerçekleştirilebilir?

Merhametli Olmak Öğrenilebilir mi?

Her ne kadar farklı durum ve ortamlara göre değişiklik gösterse de merhamet duygusunun doğuştan var olduğu (Schopenhauer, 2014) ve bunun eğitimle birlikte geliştirilebileceği bilinmektedir (Avşaroğlu, 2019). Yapılan çalışmalar, merhamet ve özgeci davranışların gelişebilen beceriler olduğu ve merhamet odaklı eğitimlerin bireylerin beyin fonksiyonlarını olumlu yönde etkilediğini, merhametin beyinde endorfin ve seratonin hormonlarını salgılatarak

mutluluk duygusunu arttırdığını göstermiştir (Gilbert, 2010). Dolayısıyla merhamet duygusunu geliştirilmesi hem insanları olumlu hissettirecek hem de merhamet gösterilen kişiye de yarar sağlayacaktır.

Merhamet eğitimi, hayatın ilk yıllarında insanların doğup büyüdüğü ailede gördüğü sevgi ve kabul edici bir ortam içinde başlar. Annenin bebeğine gösterdiği şefkat ve sevgi duyguları aracılığı ile bebek merhamet duygusu ile tanışır. Yeteri kadar sevgi, şefkat, ilgi ve bakım gören bebeklerde anneleri ile aralarında güvenli bir bağ oluşur ve bu bağ ilerde olumlu kişilik özellikleri geliştirmelerine katkı sağlar (Bowly, 2008). Böyle bir ortamda yetişen çocuklar, sevildikleri gibi başkalarını da sevebilirler, güven duygusu geliştirebilirler, acı çekenlerin halinden anlayabilirler, onlar için üzülmüş, üzüldükleri kişilere karşı empati geliştirip, yardım etmeye istekli olurlar. Başkalarının duygularını anlayabilen, zor durumda olanın hakkını gözetken ve onlar için bir şeyler yapma istediği duyan çocuklar için iyilik yapmak, bir diğer deyişle merhamet göstermek, diğerleri hakkında olumlu tutum ve davranışlarda bulunmak kolaydır.

Okulda, Ailede ve Toplumda Merhamet

Ailede gelişmeye başlayan vicdan, merhamet, empati gibi duygu becerileri, küçük yaşlardan itibaren çocuklara sorumluluk verilerek kalıcı hale getirilebilir. Örneğin, çocukların evcil hayvan sahiplenmesine izin vermek ve bakımını çocuklara bırakmak, beraber ağaç dikmek veya bitki yetiştirmek olabilir. Bunlara ek olarak,

*Mükemmel değil, merhametli çocuklar yetiştirin.
Karıncaları ezmeyen, ağaç dallarını kırmayan, çiçekleri ezip geçmeyen,
sevgiyi hissetmeyi ve hissettirmeyi bilen çocuklar.*

Doğan Cüceloğlu

çocuklara küçük yaşlardan itibaren sosyal sorumluluk projeleri içinde yer almaları için desteklemek de faydalı olabilir. Örneğin, çocuklar huzurevlerine veya çocuk yetiştirme yurtlarına ziyaret, ağaç dikim etkinliklerine katılmak, ihtiyacı olan insanlar için yardım kampanyaları düzenlemek gibi faaliyetlerde yer alabilir. Aile ortamının yanı sıra okul ortamı ve sosyal çevre de merhamet duygusunun geliştirilmesi ve yaşantıya dönüştürülmesi için önemli bir rol oynamaktadır. Bireyler buldukları çevre içinde merhamet davranışını gösterebilirler. Bunu kazandırmak için geliştirilen merhamet programları farkındalık, yüzleştirme, duygu durum tartışmaları, davranışa dönüştürme ve ev ödevleri gibi etkinlikleri içerir. Bu eğitimlerde çok sık uygulanan tekniklerden bir diğeri de rol yapma tekniğidir. Bu teknik ile, çocuklar kendilerini diğerlerinin durumunda hayal edip onların şartlarını ve yaşadıklarını canlandırabilirler. Böylece merhamet duygusu için gerekli olan duygudaşlığı öğrenmiş olurlar

ve iyilik yaparken zorlanmazlar. Rol yapma gibi merhamet eğitimlerinde kullanılan tekniklerin çoğunda temel olarak kazandırılmak istenen beceri, farklı ortamlarda (aile, okul, iş, alışveriş gibi insanlarla etkileşimde bulunulan sosyal alanlar) karşılaşılan durumlarda "sen olsan ne yapardın" sorusunu sorup iç muhasebe yani vicdan mekanizması geliştirilmeye çalışılır. Okul aile iş birliği ile çocukların okul müfredatına bu konuyla ilgili dersler ve etkinlikler eklenebilir, çocukların yetiştiği ortamdaki farklı ortamda yetişen, zor durumda olan insanlarla ve doğa ile etkileşimi artırılarak merhamet yaşantıları zenginleştirilebilir.

Son olarak, Doğan Cüceloğlu'nun da vurguladığı gibi; "mükemmel değil, merhametli çocuklar yetiştirin. Karıncaları ezmeyen, ağaç dallarını kırmayan, çiçekleri ezip geçmeyen, sevgiyi hissetmeyi ve hissettirmeyi bilen çocuklar." Bu sayede belki mutlu yarınlar ve güvenle yaşanabilir bir dünya inşa edebiliriz.

Kaynaklar

- Avşaroğlu, S. (2019). "Merhamet Eğitimi Programının Üniversite Öğrencilerinin Merhametli Olma Düzeylerine Etkisi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3): 2484-2500.
- Bowlby, J. (2008). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development: Basic books.*
- Carr, A. (2016). *Positive psychology (Pozitif psikoloji).* (Çev: Şendilek, Ü.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Gilbert, P. (2010). *Compassion focused therapy: Distinctive features.* London: Routledge.
- Hökelekli, H. (2013). *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi.* (2.Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Jazaieri, H., McGonigal, K., Jinpa, T., Doty, J. R., Gross, J. J. ve Goldin, P. R. (2014). *A randomized controlled trial of compassion cultivation training: effects on mindfulness, affect, and emotion regulation.* *Motivation and Emotion*, 38(1), 23-35. DOI: 10.1007/s11031-013-9368-z
- Neff, K. (2003). *The development of validation of a scale to measure self compassion.* *Self and Identity*, 2(3), 223-250.
- Sayar, K. (2015). *Merhamet.* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2014). *Merhamet* (Çev.Z. Kocaturk). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tarhan, N. (2017). *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ.* (21.Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

MERHAMET VE ŞEFKAT BAĞLAMINDA SARAYLI KADINLARIN VAKIFLARI

 Dr. Semiha NURDAN
Türk Tarih Kurumu,
Bilimsel alıřmalar M¼d¼rl¼Đ¼

Haseki H¼rrem Sultan Hamamı

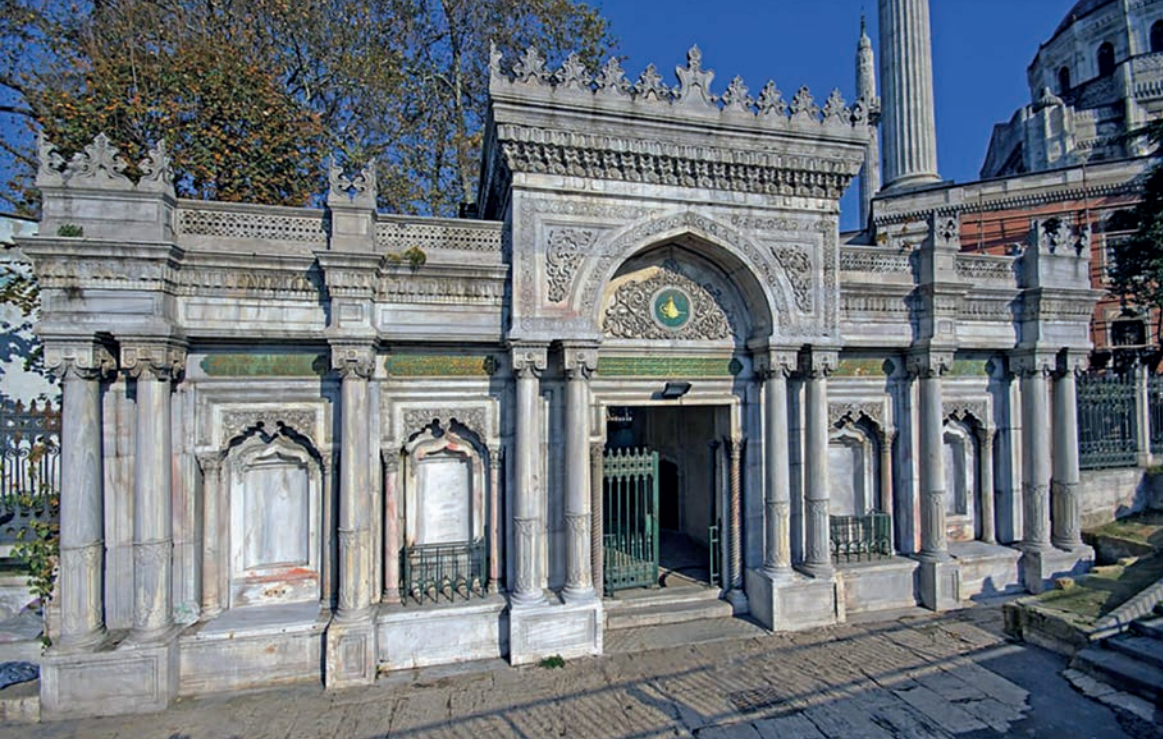
Bezm-i Alem Gureba-i Müslimin Hastanesi

Bu çalışmada "Saraylı Kadın" tabiri, şefkat-merhamet duygularının bir tezahürü olarak vakıf müessesesi üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır. "Saraylı kadın kimdir?" sorusuna yalın bir yanıt vermek gerekirse; saraya çocuk yaşta köle olarak alınmakla birlikte uzun, fiili ve kapsamlı bir eğitim sonucunda gösterdikleri liyakatle "saraylı" unvanını hak etmiş kadınlar için kullanılan bir tabirdir. Bu kadınlar ekseriyetle bir saray mensubu olarak ömrünü tamamlamış, bazen evlilik yoluyla hanedana dâhil olmuş, valide sultanlığa kadar yükselmiş bazen de yine yaptıkları evliliklerle yüksek bürokrasi içerisinde yer almışlardır. Bu çalışmada saraylı kadınların her

şeyden önce bir kadın olarak yüreklerinde hissettikleri şefkat ve merhamet duygularıyla sergiledikleri hayırseverlikleri ele almaya çalışacağız.

Tarihi tecrübesiyle öne çıkan bir kavram olarak şefkat, kadına Allah tarafından bahşedilmiş, annelik duygusuyla taçlandırılmış bir duygudur. İslam toplumlarında ve özellikle Osmanlı toplumunda bu duygu vakıf müessesesiyle ortaya çıkmış ve yardımseverlik hisleriyle kendini göstermiştir. Saraylı kadınların şefkat duygusu saikiyle tesis ettiği vakıflara bakıldığında, memleketlerinden uzakta ancak dünya devleti olan Osmanlı imparatorluğunun kalbi sayılan Harem-i Hümayûn'da

Saraylı kadınların şefkat duygusu saikiyle tesis ettiği vakıflara bakıldığında, memleketlerinden uzakta ancak dünya devleti olan Osmanlı imparatorluğunun kalbi sayılan Harem-i Hümayûn'da bulunan bu kadınlar, merhamet ve yardımseverlik ile kendilerini görünür kılmışlardır. Bu görünürlüğün vasıtası ise vakıf kurumudur.

Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi, Fatih İstanbul

Pertevniyal Çeşmesi, 1856

Dârülmaârif (Vâlîde Mektebi, 1850) -Çağaloğlu Anadolu Lisesi

Pertevniyal Anadolu Lisesi (Mahmudiye Merkez Rüştiyesi)

bulunan bu kadınlar, merhamet ve yardımseverlik ile kendilerini görünür kılmışlardır. Bu görünürlüğün vasıtası ise vakıf kurumudur.

Başta eşref-i mahlukât olarak insan olmak üzere tüm canlılar için tesis edilen vakıflar aracılığıyla, bu kuşatıcı bakış açısının bir neticesi olarak pek çok alanda farklı ihtiyaçlara cevap verilmiştir. Çok tekrarlanan bir örnek olarak kışın uzun ve zor şartlarında vahşi hayvanlara yiyecek temin etmek üzere kurulmuş vakıflardan, eğitim ve sanata varıncaya kadar geniş bir yelpaze teşkil etmektedir bu hizmet alanları. Bu geniş hizmet yelpazesi içerisinde kamu hizmetlerinin veya beledi hizmetlerin ağırlıklı ve ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Doğal olarak insan, bu hizmetlerin merkezinde yer alan ve vakıflar için muhataptır.

Başta dinî ve eğitim kurumları olarak cami, mescit, medrese, mektep, kütüphane tesislerinin yanı sıra hastahane, köprü, çeşme, yol, su kuyusu kazdırma gibi kamunun yararına olacak birçok eser vakıflar sayesinde vücut bulmuş ve uzun ömürlü olarak hizmet sunabilmiştir.

Eğitim faaliyetleri, vakıflar sayesinde geniş Osmanlı coğrafyasının her alanına taşınma imkânına kavuşmuş, bu sayede her bölge ve her toplumsal kesimden istidatlı çocuklar eğitilmek suretiyle din, sanat, bürokrasi, askeriye ve muhtelif memuriyet hizmetlerinde istihdam edilebilmişlerdir. Toplumun her kesiminden ve her seviyeden insanın kendini yetiştirme imkânını bulma-

sı, ilim, sanat, edebiyat veya devlet memuriyetinde yükselme fırsatının olması, mesela batıda olduğu gibi bu alanların çoğunlukla seçkin bir zümreye has kılınmaması Osmanlı için daha adil ve insanî bir sistem olma övgüsünü mümkün kılmaktadır.

Vakıflar payitaht ve şehir merkezlerinden köylere kadar, toplumun tüm kesimlerine ulaşmış, elzem olan pek çok ihtiyaca cevap vermiştir. Avarız vakıfları, mahalle ve köylerde hastaların tedavisinden iaşesine, kimsesiz çocukların ve yaşlıların bakımına, fakara cenazelerinin teçhiz ve tekfinine kadar pek çok hizmete el uzatmıştır¹.

Vakıflar, bir hayırseverlik faaliyeti olmanın yanı sıra, kurumsallaşmış yapıyla devlet ve belediye hizmetlerinin ifası, bu hizmetlerin geniş imparatorluk coğrafyasının her alanına ulaştırılması noktasında ciddi bir fonksiyon icra etmişlerdir. Bu yönüyle vakıfların devletin yükünü ciddi oranda hafiflettiğini söylemek de mümkündür.

Bir vakıf müessesesi, yaşadığı ve hizmetine devam ettiği müddetçe kendisini kuran müminin, ölmemişçesine amel defterini, hayır ve hasenât kapısını açık tutar. Dönemin şartlarına ve insânî eğilimlere göre hizmet alanları farklılık gösterse ve hatta sistemin işleyişinde zaman zaman aksamalar meydana gelmiş olsa da vakıf müessesesi yüzyıllar boyunca varlığını korumuş, hizmet düsturu hep ön planda olmuş, dinî mahiyetini ve kutsiyetini muhafaza ederek varlığını sürdürmüştür.² İn-

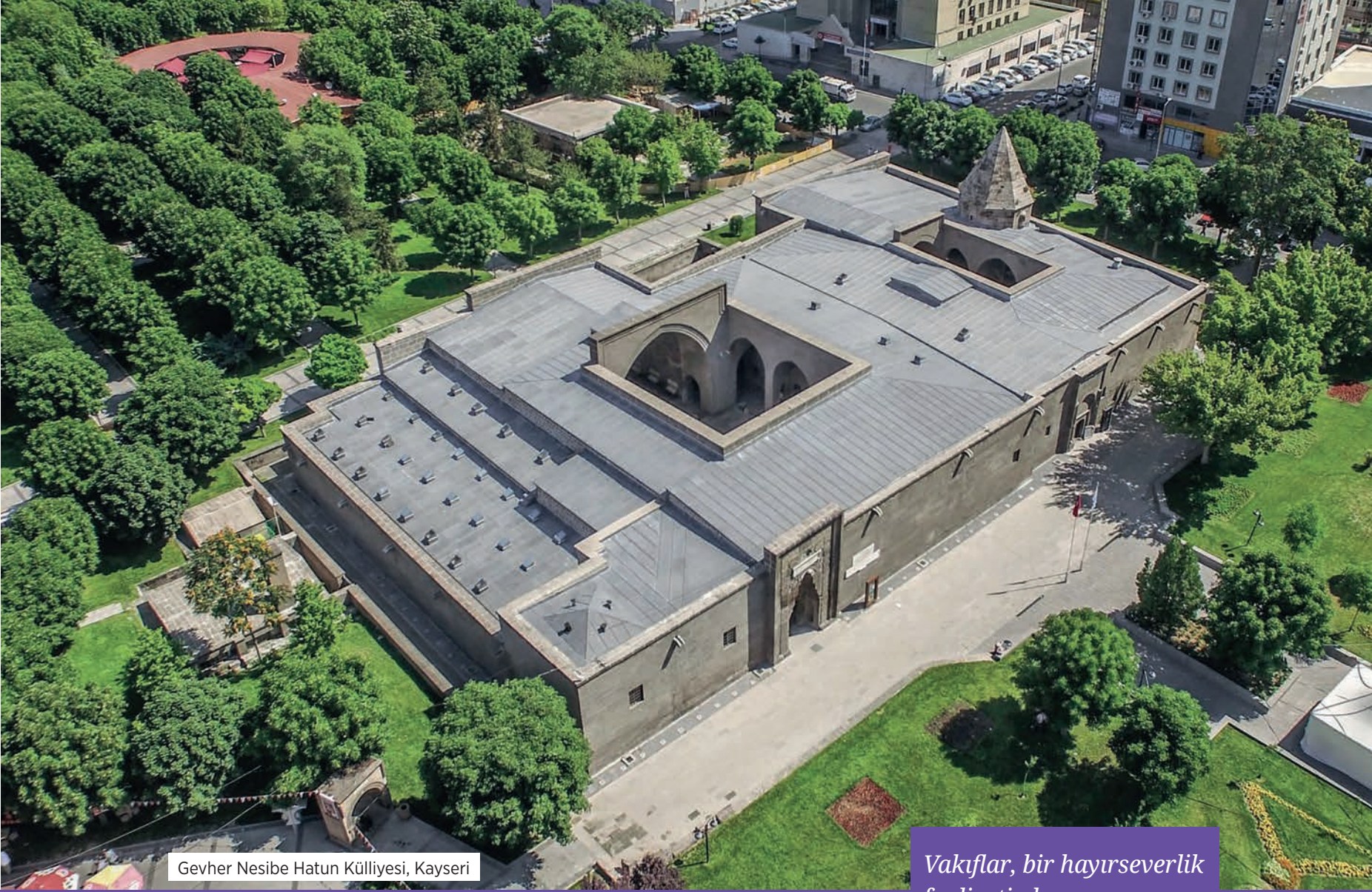

Tezhip sanatçısı Süheyl Ünver'in Atik Valide Sultan Camii minyatürü

sanoğlunun en ulvi duygularından biri olarak bir başkası için kendinde olanı feda etme yani diğer gamlık duygusuna dayanan bu kurum İslam toplumlarında samimi müminlerden her zaman rağbet görmüştür.

Devlet-i Âliye'nin geniş coğrafyasında yeni fethedilen topraklar, vakıf mülkü olarak işletilerek bulunduğu bölge halkı ve merkezî devlet için ekonomik hayat ve mülk-i idarenin devamlılığını sağlamıştır. Payitahta uzak şehir ve yerleşim yerlerinde istihdam alanları sağlamış, dinî, beledî hizmetler özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri türünden kamu

Saraylı kadınların şefkat duygusu saikiyle tesis ettiği vakıflara bakıldığında, memleketlerinden uzakta ancak dünya devleti olan Osmanlı imparatorluğunun kalbi sayılan Harem-i Hümayûn'da bulunan bu kadınlar, merhamet ve yardımseverlik ile kendilerini görünür kılmışlardır. Bu görünürlüğü'nün vasıtası ise vakıf kurumudur.

Gevher Nesibe Hatun Külliyesi, Kayseri

hizmetleri vakıflar sayesinde aksatılmadan yürütülmüştür.

Osmanlı'da vakıf, devlet ve toplum açısından her zaman bir teşvik vesilesi olmuştur. İmkânı olan Müslümanlar kendi öz mallarıyla kurdukları vakfın faaliyet ve hizmet alanlarını tayinde tam bir yetkiye sahiptirler. Akarlarının nereye ve ne şekilde harcanacağı, yönetim ve denetiminin kim tarafından ifa edileceği, hizmetlerin mahiyeti ve istihdam edileceklere ödenecek ücret miktarları ve sair bütün detayları tam bir salahiyetle vakıf sahipleri belirleyebilmektedirler. Sundukları hizmetlerle halkın teveccüh ve hayır duasına nail oluyor, ayrıca kendi aile fertleri ve yakın çevresi için bir

istihdam ve sürekliliği olan bir gelir kapısı açabiliyorlardı³.

Osmanlı vakıf medeniyetini, kendinden önceki örneklerinden bağımsız olarak değerlendirmek eksik hatta hatalı olacaktır. Özellikle Selçuklu vakıf geleneğinin, hemen aynı unsurlarıyla Osmanlı tarafından tevarüs edildiğini söylemek mümkündür. Diğer İslam coğrafyalarında hatta İslam öncesi farklı coğrafyalarda vakıf benzeri hayır ve hasenat kurumlarının varlığı da söz konusudur. Osmanlı vakıf geleneği, bütün bu medeniyet birikimlerinin kesiştiği bir coğrafyada yer alması ve medeniyet tasavvurunun âlem cihan olması itibarıyla çok daha yüksek ve zengin bir birikim ortaya koymuş-

Vakıflar, bir hayırseverlik faaliyeti olmanın yanı sıra, kurumsallaşmış yapısıyla devlet ve belediye hizmetlerinin ifası, bu hizmetlerin geniş imparatorluk coğrafyasının her alanına ulaştırılması noktasında ciddi bir fonksiyon icra etmişlerdir.

tur. Nitekim tarihî birikimi zengin ve hizmet alanları alabildiğine geniş bir vakıf sistemi olması itibarıyla, bu vakıf sistemi üzerinden Osmanlı medeniyetini çok yönlü olarak anlamaya ve değerlendirmeye çalışmak,

bu kısa çalışmanın maksat ve özünü aşmakla birlikte birkaç örnekle işaret etmek mümkün olabilecektir.

Bu vesile ile saraylı kadınların, şefkat bağlamında nasıl kendilerini görünür kıldıklarını birkaç örnek üzerinden ele almaya çalışacağız. Fukaranın yanında olma, onlara kol kanat germe, eşi olmayan kadınlara ve kimsesizlere sahip çıkma kabiliinden öne çıkan bu anne şefkatini vakfiyelerin şartlarına yansıyan somut örnekleriyle değerlendirilmektedir.

Birinci örneğimiz ‘Saraylı Sanavber Hatun ibnet-i Abdulmennan’ vakfı,⁴ (Evâil-i Muharrem 1038/ 31 Ağustos-9 Eylül 1628) tarihli vakfiyede; ‘Mahmud Paşa Camii merdiveni üç yol ağzında bulunan Çizmecebaşı muallimhanesinde Kur’an öğrenen çocukların giyim-kuşamı için her sene 3000 akçe sarf edilecektir ve muallime de bir kapama alınacaktır.’ şartı yer almaktadır. Biz bu şartta duyarlı bir anne yüreğinin Kur’an eğitimi gören çocuklara kol kanat gerdiğini ve onların giyim kuşam ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıf tesis ettiği görülmektedir.

Bir diğer örnek olarak ‘Saraylı Şevkidide ibneti Abdullah’ vakfının⁵ şartlarına bakıldığında ise; vakfedilen külliyetli bir meblağla ilgili olarak ‘Artan paranın bir kısmı nemalandırılmak üzere verilecek ve geliri fakir ve fukaranın cenaze masrafları ve yetimlerin giydirilmesi iyiliklere sarf edilecektir.’ ifadesi yer almaktadır. Bu vakfiyede de söz konusu annelik şefkatinin, fakir fukaranın cenaze masraflarıyla birlikte kimsesiz kal-

mış yetim çocukların ihtiyaçlarına kadar uzanan bir incelik ortaya koyduğu görülmektedir.

Üçüncü örnekte ise; ‘Saraylı Hâce Fesahat Hanım ibneti Abdullah’ vakfının⁶; 25 Safer 1235/ 13 Aralık 1819 tarihli vakfiyesinde ‘Hacı Ahmed Ağa ile beraber yaptıkları ribatta saray kadınlarından olup eşi olmayanlar ile azatlı köleleri ve kocasının azatlı köleleri kalabileceklerdir. Şayet odalar boş kalırsa Anadolu’dan gelen mücavirler sakin olacaklardır’ şartı yer almaktadır. Kocasını olmayan kadınlara sığınma olanağı sağlayan bu vakıf şartı, dönemi dikkate alındığında oldukça dikkate şayandır.

Dördüncü örnek ‘Saraylı Vecihi Kalfa binti Abdullah’⁷ tarafından tesis edilmiş vakıftır. Beyhan Sultan ve Hatice Sultanın valideleri Adilşah kadının azatlılarından Vecihi Kalfa 1820 tarihli vakfiyesinde, fakir olan 5 adet erkek ve kız öğrencilere her sene 30’ar kuruşluk giyecek alınmasını şart koşturmaktadır. Fakir öğrencilere sağlanan bu imkân ile bu vakfiyede de annelik şefkatinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Biz sınırlı sayfalarımızın imkânları ölçüsünde ele aldığımız örneklerle, saray hayatına çocuk yaşta ve köle olarak başlayan bu kadınların, süreç içerisinde sahip oldukları imkânlarla her şeyden önce bir kadın olarak ve dahası çocuk yaşta mahrum kaldıkları anne şefkatine duydukları özlemin bir sonucu olarak, yüreklerinde hissettikleri şefkat duygusunu, kurdukları

rı vakıflar vasıtasıyla nasıl tezahür ettirdikleri gösterilmiştir. Bu duygunun ortaya çıkışı ve muhtelif hizmetlerle kendini göstermesi farklılık arz etse de amaç hepsinde aynıdır:

Allah rızası için muhtaç olana şefkat ve merhamet duygusu ile sahip çıkmak ve ihtiyacına cevap vermektir.

Kaynakça

Berki, Ali Himmet (1962). ‘Hukukî ve İçtimâî Bakımdan Vakıf’, Vakıflar Dergisi, Sayı V, s. 9-13.

Kazıcı, Z. (2019). Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti, Kayıhan Yayınları, İstanbul.

Zarinebaf-Shahr, F. (2002). ‘Kentsel Alana Kadının Katılımı: XVII. Yüzyıl İstanbul’unda Kadın Vakıfları’, (Çeviren: Burcu Özdemir), Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 14, 15-27.

Sanavber Hatun ibnet-i Abdulmennan Vakfı, VGMA, Def:743, sh: 544, sr:169.

Saraylı Şevkidide ibneti Abdullah Vakfı, VGMA, Def:747, sh:116, sr:112

Hâce Fesahat Hanım ibneti Abdullah Vakfı, VGMA, Def:580, sh:183, sr:87.

Vecihi Kalfa binti Abdullah Vakfı, VGMA, Def:630, sh:1057, sr:672, Evkaf Müfettişliği Defter (İMÜF): 350 VRK 3-4.

Dipnotlar

1. Berki, A. H. (1962). ‘Hukukî ve İçtimâî Bakımdan Vakıf’, VD, Sayı V, 11-12.
2. Kazıcı, Z. (2019). Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti, Kayıhan Yay., İstanbul, 11-12.
3. Zarinebaf-Shahr, F. (2002). ‘Kentsel Alana Kadının Katılımı: XVII. Yüzyıl İstanbul’unda Kadın Vakıfları’, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 14, 15-24.
4. Sanavber Hatun ibnet-i Abdulmennan Vakfı, VGMA, Def:743, sh: 544, sr:169.
5. Saraylı Şevkidide ibneti Abdullah Vakfı, VGMA, Def:747, sh:116, sr:112
6. Hâce Fesahat Hanım ibneti Abdullah Vakfı, VGMA, Def:580, sh:183, sr:87.
7. Vecihi Kalfa binti Abdullah Vakfı, VGMA, Def:630, sh:1057, sr:672, Evkaf Müfettişliği Defter (İMÜF): 350 VRK 3-4.

ŞEFKATTEN MARAZ DOĞURMAK

HAYIRSEVERLİĞİN
KÖTÜLÜKLE İMTİHANI

 Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ
Bartın Ün., Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

 Fotoğraf: İbrahim AYSÜNDÜ

Corleone vakfı, modern dünyada bir hayır kurumunun tabiri yerindeyse nasıl maraz doğurduğunu, hayırseverliğin kötülükle imtihanını gösterir. Zira günümüz dünyasının birçok kirli işlerinin vakıflarla nasıl meşru hale getirildiği bu makalenin sınırlarını fazlasıyla aşacak yekûna sahiptir.

Mario Puzo'nun The Godfather isimli kitabı ile bu makaleye giriş yapmak belki de en iyi seçenek benim için. Puzo'nun kitabında anlatılan hikâyede, Vito Corleone adlı fakir Sicilyalı küçük bir çocuğun ABD'nin New York şehrine göç etmesi ve bu şehirde Don Vito Corleone'ye dönüşmesi anlatılmaktadır. Öyle ki küçük bir nakliye şirketiyle başlayan Corleone ailesinin işleri ABD'nin ticaret imparatorluğuna evrilecektir.

The Godfather romanı ve bu kitabın senaryolaştırılmasıyla beyaz perdeye aktarılan filmleri Corleone Ailesi olarak anılan, ABD'de şirketleşen bir İtalyan mafyasının zamana yayılan hikâyesini anlatıyor. Üçleme olarak yayımlanan serinin ilk filmi 1972 yılında gösterime girdi dünyada büyük bir ilgi uyandırdı.

Başında Don Vito Corleone bulunan Corleone Ailesi, New York'u yeraltı dünyasının kirli ilişkileriyle yöneten bir ailedir. Aile adeta bir suç örgütü kurmuş elinde bulundurduğu bazı politik güçlerle gücüne güç katmayı başarmıştır. Bunun yanında Don Vito Corleone'nin ilişki ağı içerisinde, devletin mühim makamlarından pek çok önemli isim bulunmaktadır.

Aile gücünün zirvesine Don Vito Corleone'nin kirli işlerden uzak tut-

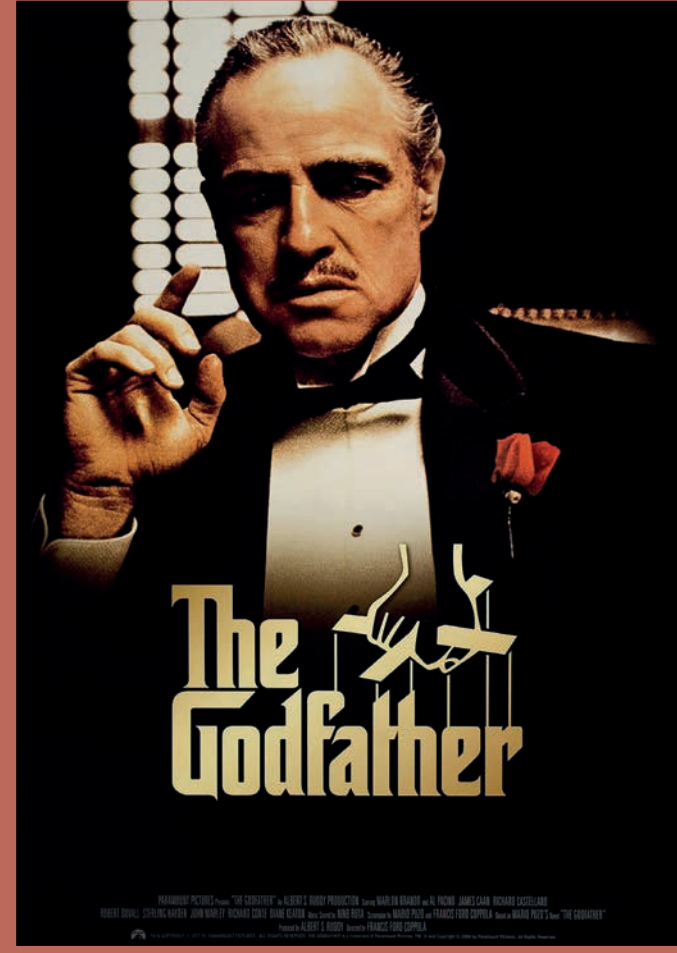
tuğu ve bir savaş kahramanı olan Michael Corleone'nin riyasetinde erişir.

Serinin son filmi olan Baba III filminde Michael Corleone'nin 60 yaşında emekli olmak için çabalamasına şahit oluruz. Hem kirli işleri bırakmak hem de bu sayede ailenin tüm işlerini yasal bir düzleme taşımaya gayret eder.

Serinin bu son filminin başlarında yapılan partinin yapılma sebebi, Michael Corleone'nin kurmuş olduğu Corleone vakfının tesisinin ilanıdır. Corleone vakfı bundan böyle ailenin kirli işlerinden kazanılan paranın aklandığı ve yasal işlere aktarıldığı bir müessese olarak hizmet verecektir.

Corleone vakfı, modern dünyada bir hayır kurumunun tabiri yerindeyse nasıl maraz doğurduğunu, hayırseverliğin kötülükle imtihanını gösterir. Zira günümüz dünyasının birçok kirli işlerinin vakıflarla nasıl meşru hale getirildiği bu makalenin sınırlarını fazlasıyla aşacak yekûna sahiptir.

Biz, iyisi mi Corleone vakfından yüzyıllar öncesine gidelim ve insanlığın mahiyetinin nasıl değişmediğini görelim. Birinin adı İtalyan Corleone olurken, diğerinin ismi Osmanlı tebaası Zeyd olur.

Vakıflar Aracılığıyla Müsadereden Kaçış

Diyarbakir beylerbeyliği sırasında adı birçok suistimale karışan Hüsrev Paşa'yı örnek verebiliriz. Kendisi hakkında yolsuzluk suçlamalarını soruşturmak için merkezden gelen görevliyi hapse atmaya bile cesaret etmişti. Çünkü Hüsrev Paşa eritmeye göndermesi gereken aşınmış akçeleri yasak olmasına rağmen Safavîlere vermekte ve karışıldığında ipek almaktaydı. Sonrasında ipekleri kendi adamları aracılığıyla vergi ödemeksizin Osmanlı sınırlarına sokup satılmasını sağlamaktaydı. Hüsrev Paşa'ya yöneltilen suçlamalardan biri timar muamelelerinde suiistimallerde bulunmasıydı. Bertaraf et-

Vâkıf Kânûni Sultan Süleyman vakfiyesindeki beddua bölümünde olarak özetle şöyle söylenmektedir: “Her kim vakfın şart ve kurallarının bozulmasına yönelirse, şer-i şeriften (İslâm hukukundan, adaletten), çıkmış ve haddini aşmıştır.

tiği tımarlıların yerine kendi adamlarını geçirmektedir. Ayrıca bazı yerli beylerin kanuna mugayir icraatlarına göz yumup rüşvet almaktaydı. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi bir de reâyâya zulmetmekteydi (Özcan, 1999: 40). Aynı paşanın hayırseverlik işlerinden geri kalmadığını müşahede etmekteyiz. Halep'te yaptırdığı Hüsreviyye camii ve külliyesi vakfı bulunmaktadır (Çakar, 2014).

Birçok devlet ricalinin mallarını devletin müsaderesinden korumak için vakıflar kurduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. Yapılan araştır-

malara göre, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devlet ricalinin kurmuş olduğu vakıfların %50'si zürridir. Dolayısıyla vakıf kurma gayelerinin söz konusu müsaderelerden kurtulmak olduğu düşünülebilir. Çoğu zaman şefkatine alıştıkları devletin gazabından bu nevi bir yolla kurtulmayı amaçlamışlardır (Yüksel, 1992: 410). Devletin en önde gelen toprak sahipleri aynı zamanda devletin önemli makamlarında yapan devlet ricali idi. Devletin müsadere sisteminden kurtulabilmek adına topraklarını ve ondan elde ettikleri gelirleri garanti altına almak için en iyi yolun vakıf kurmak olduğu-

nu anlamışlardı. Böylece vakıf kurumunun himayesinde mal varlıklarını korumuşlar ve geride bırakacakları aile efradının maişetini sağlamış oldular (Allahverdi, 2016: 315).

Vakıf Görevlilerinin Kötü Niyeti

Hayır kurumu olarak kurulan vakıflar merkez veya taşradaki kargaşadan menfi yönde etkilenebilmiştir. Bu çerçevede vakfa bağlı köylerde yaşayan insanlara zulmedildiği görülmektedir. Kimi zaman vakfa ait gelirlere cabiler tarafından el konul-

muştur. Kimi zamanlarda ise vakıf köyleri eşkiyalar tarafından mağdur edilmiştir ve köy sakinlerinin hayatına mal olan olaylar yaşanabilmiştir. Ölümlere bazı zamanlar köylerde yaşayan insanların kadın, çocuk ve çocuk demeden bir kısmının esir olarak satılmaları eşlik etmiştir.

Anlaşılan o ki, vakıflarda gerçekleşen yolsuzluklara vakıf yöneticileri ve çalışanları iştirak edebilmiştir. Vakıf gelirlerine el koyma, zimmete para geçirme ve hatta kimi muhasebecilerin görev yerinden firar etmesi gibi olaylar şer'îye sicillerinde rastlanan kayıtlardır. Vakıf gibi bir hayır müessesesinde hizmet ettikten sonra eşkiyalıkla neticelenen kayıtlara bile rastlanmaktadır (Güneş, 2020: 160-161).

Vakıfları zarara uğratan kimi yerel yönetim efradı her şeyi geride bırakıp kaçma planlarını eyleme geçirmiştir. Örneğin, Kudüs'ün ihtisâb emini bunlardan sadece biriydi. Bunun sebebi Halilurrahman vakıflarının büyük bir titizlikle tutulması icap eden haspalarını kaygısızca kaleme almasıydı. Neticede hesabını vermeyeceği yolsuzluklara karışmış olmalıydı ki bu nedenle kaçmayı seçti (Güneş, 2020: 165-166).

Bazı zamanlar vakfi mağdur eden ne üst kademedeki devlet ricali ne de vakıf çalışanları olmuştur. Bizzat vakfın hayır amaçla yardım etmeye çalıştığı kişiler kurumu zarara uğratmıştır. Para vakıflarından alınan borç paraların ödenmediğine dair mevcut kayıtlar bunu göstermektedir. Zaman zaman ödemeyi yapmayan taraf devletin bir kurumu da olabilmekteydi (Öztürk, 1994: 298).

Vakfiyelerde beddua rastlanulmasının sebebi zikredilen kaygılar dolayısıyla insanların bunu geleneksel bir unsura dönüştürüp eklemesidir. Bu minvalde vakfiyelerin sonuna ilave edilen lanetler de suiistimal günahını vakıf çalışanlarına, vakıftan istifade edenlere ve özellikle de yöneticilere hatırlatmak babında eklenmektedir.

Maraz Çıkaranlara Beddua

Hayırseverlik amacıyla tesis edilen bir kurumun kötülüğe kapı aralayabileceği vakıf kurucuları tarafından bilinmektedir. Zira insanoğlunun tabiatı böyledir; fücür ve takvayı aynı anda potansiyel olarak haizdir (Şems suresi: 8).

Söz konusu durumun ortaya çıkmasını engellemek amacıyla vak-

fiyelerde gerekli tedbirlerin alındığı müşahede edilmektedir. Ancak tüm tedbirleri alt etme becerisi insanı kendi menfaatini kamu yararının önüne geçirmesine engel olamamıştır. Bundan sonrası için ne alınacak tedbirin ve ne de verilecek cezanın çok anlamı yoktur. Çünkü cezanın verilmesi ancak suçun tespiti ile mümkün olabilecektir. Suç tespit edilene kadar ise vakıf kötü niyetliler tarafından kötüye kullanılmış ve amacından sapmış olacaktır. Kamu hakkı yiyerek geçirilen zamanın telafisi mümkün olmayacaktır.

Telafisi mümkün görünmeyen bu süreci vakıf kurucularının bazıları beddua ile çözmeye çalışmıştır. Aslında beddua etmek, lanet okumak vakfiyenin tanziminde yerine getirilmesi gereken şartlardan sayılma-

mıştır. Vakfiyelerde beddua rastlanılmasının sebebi zikredilen kaygılar dolayısıyla insanların bunu geleneksel bir unsura dönüştürüp eklemesidir. Bu minvalde vakfiyelerin sonuna ilave edilen lanetler de suiistimal günahını vakıf çalışanlarına, vakıftan istifade edenlere ve özellikle de yöneticilere hatırlatmak babında eklenmektedir. Bu nedenle Osmanlı dönemi vakıflarının özellikle büyük gelire sahip vakıfların vakfiyelerinde beddua ve lanete rastlamak şaşırtıcı sayılamamaktadır (Aydın: 2020).

Örneğin Vâkıf Kânûni Sultan Süleyman vakfiyesindeki beddua bölümünde olarak özetle şöyle söylenmektedir: 'Her kim vakfın şart ve kurallarının bozulmasına yönelirse, şer-i şeriften (İslâm hukukundan, adaletten), çıkmış ve haddini aş-

mıştır. Hazret-i Allah'a inanıp, ilahî kitapların indirilmesi ve Peygamberler gönderilmesini muhakkak bilip, kıyamet günündeki sual, cevap, sırat, mizan, haşır ve hesap ile İslâm dinindeki iman edilmesi gereken diğer hususlara iman eden dindar ve şurlu Müslüman olan bir kimse, sözü geçen vakıfların sıhhat ve lüzûmunu muhakkak bilip, kaydedilmiş ve lüzûmuna hükmedilmiş olduğunu tasdik ederek, yasal şart ve kayıtlarının değiştirilmesine yeltenmesin. Riâyet olunan usul ve kaidelerini bozmak suretiyle hainlik ve tecâvüz eylesin. Her kim bilumum mezkûr vakıflara bizzat zarar vermeye niyet eder veya Allah'tan çekinmeyip zarar kasteden bir kimseye yardım eder veya destek olursa ve vakıflarda bazı hususların eksiltilmesine ve bozulmasına bizzat veya dolaylı olarak sebep

Diyarbakır beylerbeyliği sırasında adı birçok suistimale karışan Hüsrev Paşa, kendisi hakkında yolsuzluk suçlamalarını soruşturmak için merkezden gelen görevliyi hapse atmaya bile cesaret etmişti. Paşanın hayırseverlik işlerinden geri kalmadığını ve Halep'te yaptırdığı Hüsreviyye camii ve külliyesi vakfi bulunduğunu müşahede etmekteyiz.

Hüsreviyye Camii ve Külliyesi, Halep

olursa, muhakkak ki âhirete Allah'ın gazabıyla döner, onun varacağı yer de Cehennemdir. Bu gibilerin, bütün amelleri hükümsüz bırakılarak dâimi azap içinde sürünecekleri yer mahrumiyet vadisidir. Bunlar, (Dünya hayatında iyi iş yaptıklarını sanarak iş ve amelleri dalâlete giden ve işlerinde zarara uğrayanlardan oldu) anlamındaki âyet-i kerîmenin buyruğuna uygun olarak, dünyada zâlimler grubundan sayılınsınlar; âhirette de azap ve ikâba dûçar olanlarla haşrolup, amelleri yok ve hükümsüz olsun. Her halleri mazbut olmayıp, kusurlu olarak Rahmân olan Allah'ın rahmetinden uzak olsun ve bağışından kovulup, mahrumiyet vadisinde peşi peşine gelen ikâblar ve rüsva olma yollarında münâveben azaplarla azap olsunlar" (Ateş, 1983: 34-35).

Sonuç

Görüldüğü üzere vakıflar her ne kadar iyiliği merkeze alan bir kurum olarak insanlık tarihine girmiş olsa da, insanoğlu tarafından söz konu-

Bazı zamanlar vakfı mağdur eden ne üst kademedeki devlet ricali ne de vakıf çalışanları olmuştur.

Bizzat vakfın hayır amaçla yardım etmeye çalıştığı kişiler kurumu zarara uğratmıştır.

Para vakıflarından alınan borç paraların ödenmediğine dair mevcut kayıtlar bunu göstermektedir. Zaman zaman ödemeyi yapmayan taraf devletin bir kurumu da olabilmekteydi.

su iyiliğin nasıl kötüye kullanıldığı/ kullanılabilirdiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede vakıf gelirlerine vakıf çalışanları tarafından el konulduğu gibi, vakıftan istifade eden kişi ve kurumların da zaman zaman müesseseye zarar verdiği anlaşılmaktadır.

Kimi devlet ricali hizmet ettikleri yönetimin bazı uygulamalarından kaçmak amacıyla vakfı bir sığınak gibi kullanmıştır. Bunun en başat nedeni, Osmanlı devletinde uygulanmakta olan müsadereledi. Kurdukları vakıflarla kazançlarını güvenceye alan devlet ricali, aileleri için de bir maişet kapısı sağlamış oluyordu.

Bunların yanında yukarıdaki tasvirlerden hiçbirisi, Corleone vakfı örneğinde anlatıldığı üzere, modern vakıfların bir hayırseverlik kurumu olmalarının yanı sıra ne gibi tehlike kapılarını aralayacaklarının habercisi olmamıştır.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim
- ALLAHVERDİ, ŞAHİN Reyhan, "Zürri Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar", International Journal of Social Science, 43 (2016), s. 313-323.
- ATEŞ, İbrahim. "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar", Vakıflar Dergisi, 17 (1983), 5-53.
- AYDIN, Mehmet Akif, Habertürk Gazetesi, 28.07.2020 röportaj.
- ÇAKAR, Enver, "16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi", Vakıflar Dergisi, Sayı: 41 (2014), s. 67-95.
- GÜNEŞ, Hasan Hüseyin, Bir Taşra Şehrinden İnsan Manzaraları Osmanlı Kudüsünde Vakıflar ve İnsanlar, Ketebe yay., İstanbul 2020.
- ÖZACAN, Abdülkadir, "Hüsrev Paşa, Deli", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 19, 1999, s. 40-41.
- ÖZTÜRK, Nazif, "Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar", Vakıflar Dergisi, Sayı: 23 (1994), s. 297-308.
- YÜKSEL, Hasan, "Vakıf Müsadere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)", Osmanlı Araştırmaları, Sayı: 12 (1992), s. 399-424.

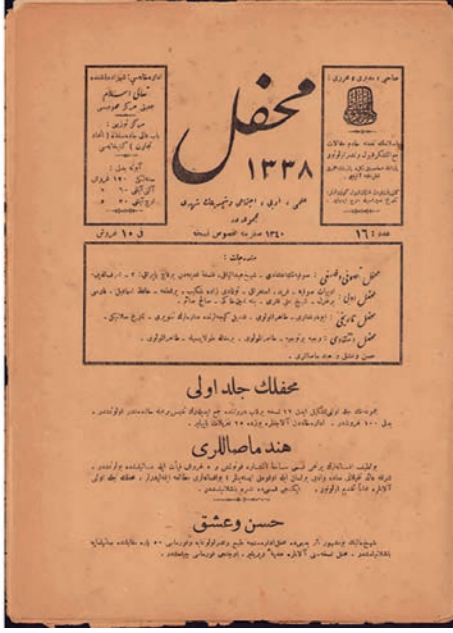
Hüsreviye Camii Giriş Kapısı

ŞEFKAT-İ İSLAMİYE

✍ Beyhan HACİÖMEROĞLU
Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Uzmanı

📷 Fotoğraf: Mustafa YILDIZ

Osmanlıca Mahfil mecmuası

Tâhirü'l-Mevlevî, şair, yazar, (1877 - 1951)

"Şefkat-i İslamiyye" adlı bu makale Tahirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun) tarafından kaleme alınmış olup "Mahfil Mecmua"sının 23. Sayı. 197-202 sayfaları ile 24. Sayı 217-220 sayfalarında yayınlanmıştır.

İslam dini açısından oldukça önemli manevi ihسانlardan birisi olan "Şefkat"ın değerlendirildiği makale, günümüze de ışık tutması açısından transkribe edilerek sunulmuştur.

Efendiler;

Mektepte bir konferans vermekliğim için müdür beyin bir teklifine muhatap olmuşum. Sözlerimin size faydası olabilir ümidiyle bu teklifi kabul ettim. Fakat bir müddet neye dair ve ne söyleyim diye mütereddit kal-

dım. Sonra mektebinizin ismi, (Şefkat-i İslamiye) hakkında bazı sözler söylememi ilham etti. Binaenaleyh musahabemizin mevzuu şefkat-i İslamiye olacaktır.

(Şefkat) korumak, esirgemek, bir kimseyi görüp gözetmek manası-

Medeniyet ve marifet ilerledikçe, yeni yeni keşfiyat vukua geldikçe 14 asırlık İslamiyetin hem bu zamana, hem ilâ maşaallâh gelecek zamanlara muvafık bir dîn-i celil olduğu anlaşılıyor. Müslümanlığın maâlî-i kudsiyesi Avrupa erbab-ı insafınca da itiraf ediliyor.

nadır (İslamiye) ise Müslümanlığa mahsus demektir. O halde terkibimiz (Müslümanlığa mahsus görüp gözetme) mealini ifade eder.

Şu kısa istitrâdın irâdından sonra bahse dönelim: Müslümanlığa mahsus olan şefkatten bahsedecektim.

O halde Müslümanlık nedir? Müslümanlık, insanları iyiliğe götüren ve fenalıktan çeviren bir meslektir. Zaten semavi dinlerin hepsi de Benî Âdemi hakikate isâl eder bir yoldur. Sâlikini iyilikden men etmiş, fenalığa teşvik eylemiş bir din olamaz. Bunların –asılları itibarıyla- Müslümanlıktan farkları, dolaşık ve kestirme birer yol olmaktan başka bir şey değildir. Bir de şu var ki sair dinler; birer kavme mahsus olduğu halde Müslümanlık; bütün beşeriyetin temin-i saadeti için teşrî edilmiş, bundan dolayıdır ki zuhur-ı İslam ile şerâyi'-i salife mefshuh olmuştur. 36 asır evvelki Museviyet ve 20 asır mukaddemki İseviyet; bugünkü medeniyetle kabil-i telif olamıyor. Fakat medeniyet ve marifet ilerledikçe, yeni yeni keşfiyat vukua geldikçe 14 asırlık İslamiyetin hem bu zamana, hem ilâ maşaallâh gelecek zamanlara muvafık bir dîn-i celil olduğu anlaşılıyor. Müslümanlığın maâlî-i kudsiyesi Avrupa erbab-ı insafınca da itiraf ediliyor.

İslamiyetin dinî ve dünyevî ahkamı şu iki cümlede hulasa olunmuştur. (et-ta'zîmu li-emrillâh ve's-şefkatu alâ halkillâh). Yani (Allah'ın emrine tazim etmek ve mahlûkatına şefkat ve merhamet göstermek). Emr-i ilâhiye tazim nasıl olur? Zât-ı Bârînin birliğine peygamberinin hak olduğuna inanmak, yapın dediklerini yapmak ve yapmayın dediklerini yapmamakla olur.

İşte böyle hareket edenler; Allah'ın emirlerine ve dolayısıyla Hak sübhanehu ve Teâlâ hazretlerine tazim göstermiş ve edeb-i ubudiyeti ifa eylemiş olurlar. Aksine harekette bulunanlar ise tazimsizlik, daha doğrusu edepsizlik eyledikleri için cezaya istihkak kesb ederler.

Öyle olması da pek tabii bir şeydir. Mesela şu mektebin idare ve tedris cihetlerinden bir takım nizamâtı var ki talebeden her biri onlara ittibaa mecburdur. İçlerinden biri dersine çalışmaz yahut edep ve terbiye dâhilinde hareket etmezse derece-i isâetine göre bi't-tabii cezaya uğrar. Ya tekdir işitir yahut hafta izninden mahrum kalır. Tatil günü arkadaşları şevk ve şetaretle evlerine getirdikleri halde o, mektep dahilinde kalır, ailesinin yüzünü görmekten, azade-serâne gezip yürümekten

memnu bulunur. Maazallâh cürmü daha ziyade ise, vücudu şeriklerinin ahlakını tesmim edecek bir mahiyette ise kaydı terkin olunur ve maalesef şu dar-ı şefkatten kovulur.

İşte Allah'ın emrine tazimsizlik edenlerin cehennemde muvakkaten cezaya uğraması; mektep nizamına muhalefet eden bir şakirdin izinsiz kalması, maâlîden hiç nasibi bulunmayanların muhalledün fi'n-nâr olması da o gibilerin neûzübillâh rahmet-i ilâhiyeden tardı, yani terbiyesiz bir şakirdin mektepten kovulması demektir.

Allah'ın emrine tazîmin lüzumunu şu misalden anladınız sanırım. Gelelim mahlûkata şefkat bahsine:

Cenabı Hak bu âlemi dâr-ı merhamet ve cihân-ı şefkat olmak üzere yaratmış, dahilindeki mahlûkata az çok şefkat hissini ihsan buyurmuştur. Hayvanâtın naçizinden en hûnrîzine varıncaya kadar bakınız. Hepsinin hemcinsine karşı merhamet ve şefkat hissiyle mecbul olduklarını görürsünüz. Bir kaplan bir kaplanı paralamadığı gibi bir yılan bir yılanı sokmaz.

İnsan ki mahlûkatın eşrefi ve kâinatın medar-ı şerefidir. Kendisinde bu âlî hislerin bulunması, mahlûkat

arasındaki mevki-i şerefi iktizasındandır.

Bir filin suya düşmüş bir çocuğu hortumuyla çekip kurtarması, bir atın mecrûhen düşen süvarisini dişiyle tutup meydan-ı harp haricine çıkarması görülüp işitilen şeylerden iken bir insanın yine bir insana muavenet göstermemesi kabil olamamak lazım gelir.

Fakat insanlarda ihtiras denilen bir hal vardır ki bunun hadd-i itidal derecesini geçmesi, sahibini insanlıktan çıkarır, yırtıcı hayvanlar derecesine indirir. İşte Hazreti Âdemin büyük oğlu ve arz üzerinde beşeriyetin ilk mevlûdu bulunan Kabili, biraderini öldürmeye sevk eden bu ihtirastır.

Benî nev'imiz arasında Kabil tabiatlı kimseler her zaman bulunduğu için min-kıbelî'r-Rahman ba's olunan peygamberler; ümmetlerine daima merhamet ve şefkat tavsiyesinde bulunmuşlar, şefkat-kârane hareketleriyle de halka numune olmuşlardır. Lakin peygamberân ve edyân-ı salife ile eşfakü'l-enâm efendimizin ve din-i mübin-i İslam'ın şefkati mukayese edilecek olursa peygamberimizin ve dinimizin kat kat onlara faik olduğu anlaşılır. Çünkü: Eski dinlerde müntesiplerine karşı hususi bir şefkat vardır. Müslümanlığın merhameti

ise gayrimüslimlere de şamildir. Binaenaleyh şefkat-i âmmedir. Mesela Hazreti Nuh, kendisine kavlen tecavüzde bulunan kavminin imanından meyûs olunca (Ya Rabbi yeryüzünde bir tane bile müşrik bırakma) diye inkisâr etmiş, onun üzerine Irak Kitasıyla sekene-i müşrikesi tufan dalgaları altında kalmıştı.

Erhamü'l-enbiya efendimiz ise Taif'te fiilî tecavüzlere uğramış, atılan taşlardan mübarek ayakları kan içinde kalmışken (Ya Rabbi kavmime hidayet nasip et, onlar hakikati bilmiyorlar) diye dua buyurmuştu. Kezâ Hazreti Musa; gözü önünde boğulurken aman dileyen Firavun'un ricasına kulak asmadığı halde Nebiyy-i Rahim efendimiz (İbn Selul) gibi bir münafığın tekfini için mübarek gömleğini ihsan etmişti.

Keza Yuşa aleyhi's-selamın kumandasıyla Eriha beldesine giren Benî İsrail ordusu; o şehir ahalisini katliam eylediği halde İslam ordusunun Mekke'ye duhulünde 'rahmeten li'l-âlemîn' efendimiz; ahali-i Mekke'yi (Gidiniz, siz Allah'ın azatlılarısınız) diye bilâ-kayd u şart azat eylemişti. Huneyn Gazvesinde yakalanan (Hevazin) esirlerini ise azat ettikten başka Mekke'den getirttiği elbise ile her birini giydirmişti.

İseviyete gelince: Vakıa Hazreti Mesihin vesayası miyanında (Komsunu sevesin ve düşmanına buğz edesiniz denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim ki düşmanlarınızı seviniz, size beddua edenlere hayır dua eyleyiniz, size buğz edenlere iyilik ediniz ve sizi incitenler hem taaddî edenler için dua ediniz) buyurmuş olduğu İncil tercümelerinde muharrerdir. Bu ifade-i insaniyet-perverâne ise bilhassa Yahudiler hakkında büyük bir eser-i şefkat idi. Zira Benî İsrail, o vakitler Romalıların taht-ı esaretinde bulunuyordu. Bir Yahudi'nin, uğradığı tecavüze aynı suretle mukabelesi; belki Benî İsrail'in katliamını intâc edebilirdi. İslamiyet ise böyle tecavüze uğrayanlara "Sağ yanağına tokat vurana sol yanağını da çevir"

demiyor, mazlumînin ihkâk-ı hakkı için sade züğürt tesellisi vermeyerek hükümler gösteriyor, tecavüzler ve cürümler nispetinde cezalar ve hadler tayin ediyor.

Bazı ukala taslakları; Müslümanlığın tayin ettiği bu cezaları pek merhametsiz buluyorlar. Mesela hırsızın elini kesmek, sarhoşu yatırıp dövme, katili kısâsen öldürmek gibi aynı hikmet bulunan hükümlere -haşa- vahşet diyorlar.

Şu saydığım cezaları tetkik edelim de bakalım vahşet hükümlerde mi, yoksa onlardaki hükm-i celileyi derk etmeyen kafalarda mı?

Mesela bir karı-koca farz ediniz. İkisi de iş göremeyecek, para kazanamayacak derecede alîl ve ihtiyar.

Sandıklarında, sepetlerinde birkaç paraları var, onlarla idare olunup gidiyorlar. Bir gece haberleri olmaksızın bir herif; eve giriyor, onların maîşeti, sermaye-i hayat olan paraları, hatta kıyıda, bucaktaki döküntüyü alıp götürüyor. Zavallılar sabahleyin uyanıyorlar felaketin karşısında şaşırıp kalıyorlar. Ekmek lazım, kömür lazım. Gece olunca gaz lazım. Bunların biri olmadığı gibi alacak para da mefkûd. Biçarelerin ya sabredip maddeten, yahut sokak başında el açıp manen ölmekten başka çareleri yok.

Acaba bunların hali mi şayan-ı merhamet, yoksa hırsızın kesilecek eli mi? Zaten bakılırsa o el; insan eli değil, canavar pençesi halini almış, hayat-ı beşere saldırıyor. Binaenaleyh onun kat'ıyla şu zavallıların hayatı kurtarılmış oluyor. Çünkü o elin bir daha kimsenin mâmelekine uzanması kestiriliyor.

Keza bir ayyaş-ı bed-maaş; sade kendinin değil, çoluğunun, çocuğunun nafakasından kestiği birkaç parayı götürüp meyhane destgahına bırakıyor. Ailesi evde aç, susuz beklerken o; masa başında keyif çatıyorum sanıyor. Sonra ağzı eğri, gözü şaşkı bir halde evine geliyor. Karşısına çıkan ailesiyle hiç yoktan kavga çıkarıyor. Anasını, karısını,

*İbadet nedir?
İbadet, kulluk etmek,
Allaha karşı deyn-i
ubudiyeti ifa etmek,
Müslümanlığa olan
intisabını ispat
eylemektir.*

Fotoğraf: Uğur ÖZKAN

çocuklarını dövmek kaziyyesini bile irtikap ediyor.

İnsaf ediniz. Böyle bir azgına sopa çekmekten başka ne yapılır? Böyle bir mahlûku yatırıp temizce dövmek; ailesine şefkat, başkalarına da ibret göstermek değil midir?

Nush ile yola gelmeyi etmeli tekdir

Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir

Keza bir katili; ya birkaç kadeh rakının tahrikiyle yahut bir hiss-i ihtirasın teşvikiyle hemcinsinden birinin hayatına kastediyor. Birçok kimsenin ümitgahı bulunan bir vücudu kanlar içinde bırakıyor. Bir cüz-i hayatı izale ederek cism-i beşeriyete elem bahş oluyor. Acaba bu insanıyet düşmanının idamı; hem ölene hem kalanlara karşı bir şefkat değil midir?

Görüyoruz ki: Kuduz bir köpeği derhal öldürüyorlar. Niçin? Çünkü biraksalar dalayacağı insanlar da kuduracak ve nihayet helak olacak. Peki, ya kudurmuş bir katili sellemehüsselam bırakmak; başkalarını da aynı tehlikeye uğratmak olmaz mı? Şimdi tekrar edeyim, münasebetsizlik şu hükümlerde mi, yoksa onları idrak etmeyen kafalarda mı?

Şüphesiz ki o kafalarda, hatta o mankafalarda! Sadi ne güzel söyler:

Ger ne-binend be-rûz
şebpere çeşm

Çeşme-i afitab-râ çe günah

Bilirsiniz ki yarasalar gündüzün meydana çıkamazlar. Çünkü güneşin ziyasına gözleri tahammül edemezler. Peki, bunların gündüz göremeyişinden güneşin ne günahı olabilir?

İşte İslamiyetin envâr-ı maâlfisine karşı gözlerini yumanlar da yarasa hilkatli ve zulmet-pesend birtakım acîb mahlûkattır. Bu mahluklar; o nur-ı ilâhiye dikkatlice bakabilse-ler Müslümanlığı; en kanlı ve en bî-rahîm telakki ettikleri ahkâmında bile gayet şefik ve son derece merhametli görürler.

Mesela İslamiyet; muharebeyi ve esareti caiz görmüş, müntesiplerini (ibadet) namıyla müşkül birtakım harekâta sevk eylemiş. Kadınlar için namahremden kaçınlar, sokağa örtülü çıksınlar demiş, bir erkeğin dörde kadar evelenmesine cevaz vermiş. Şefkatli bir dinde böyle şeyler olmalı mı? Acele etmeyelim, biraz tahlile girişelim de olmalı mı, olmamalı mı? Anlayalım. Evet, İslamiyet; Müslümanlara cihadı emretmiş, fakat o emri nasıl vermiş biliyor muyuz?

Cenab-ı Hak (Ey müminler! Allah yolunda sizinle mukateleye kalkışanlara siz de mukabele edin, hem de bu hususta müteaddî ve müte-caviz davranmayın ki Allah; taaddî edenleri sevmez) buyurmuş. Demek ki İslam'ın cihadı ancak tedâfüî bir hareket olacak, düşman tarafından tecavüz vuku bulmadıkça ona taarruz edilmeyecek. Nitekim asr-ı saadetteki hareketlerde böyle olmuştu. Resul-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz; bizzat 29 gazvede de bulunmuş ve 70 kadar seriyye göndermişti. Bunların hepsi de düşman tepelemek, memleket fethetmek, ganimet ele geçirmek hırs ve tamahla değil, müdafaa-i hak ve neşr-i hakikat emeliyle olmuştu.

Frenk müverrihleri; bir elinde kılıç, bir elinde kitap bulunmak üzere bir Arap resmi yapıyor, altına da (Mahomed) lafz-ı acîbini yazıyorlar. Bu tasvir-i garip ile din-i Muhammedînin ancak kılıç kuvvetiyle ilerlediğini ve Kurana ancak ölüm tehdidi altında iman edildiğini anlatmak istiyorlar.

Bu gibi isnadâta uzun uzadıya cevap vermektense şöyle bir sual irat etmelidir. Rasulullâhın gazvelerinden ancak dokuzunda muharebe edilmiş, mütebakisinde bilâ-müsademe dönülmüştü. Bu dokuz muharebede katledilen müşrikînin ade-

*Cenabı Hak
bu âlemi dâr-ı merhamet
ve cihân-ı şefkat
olmak üzere yaratmış,
dahilindeki mahlukata az
çok şefkat hissini ihsan
buyurmuştur. Hayvanâtın
naçizinden en hûnrîzine
varıncaya kadar bakınız.
Hepsinin hemcinsine
karşı merhamet ve
şefkat hissiyle mecbul
olduklarını görürsünüz*

di ise hesab-ı ferah ile bini, bin beş yüzü geçmez. Hadi bunu iki misli, yani üç bin farz edelim. Bir de Hicetü'l-Vedada maiyyet-i risâlette 120.000 Müslüman hacısı bulunduğunu düşünelim. Tabiidir ki o sene Arabistan'da ne kadar ehl-i İslam varsa hepsi hacca gelmemişti. Gelenleri yüzde on farz edecek olursak Müslümanlığın zuhurundan itibaren geçen yirmi sene zarfında 1.200.000 ferdi olacak kadar intişar eylemiş olduğunu anlarız. Acaba 3000 kişinin katli ile 1.197.000 kişinin tehdidi ve dinlerinin tebdili kabil olabilir mi?

Bu garazkar ve mutaassıp müverrihler ile maalesef bizdeki mukallitlerinin İslamiyet'e verdikleri (Kılıç Dini) unvanını bir itibar ile biz de kabul edebiliriz. Evet Müslümanlık kılıç dinidir. Çünkü: İzzet ve şehamet dinidir. Zillet ve meskenet dini değildir. İslamiyet (Sağ yanağına tokat vurana solunu da çevir) demez ve hak ve hakikatin müdafaası uğrunda kılıç çekmekten çekinmez.

Müslümanlığın rub' asır zarfında İran ve Bizans devletlerini kahr ve tenkîl eyleyecek, bir asır geçmeden şarken Hindistan'a, garben Endülüs'e yetişecek kadar ilerle-

mesinin esbabı kılıç kuvvetiyle değil, (hulûs-ı itikad) ve (fedakarlık) tabiriyle hulasa edilebilir.

Müslümanlar; müdafaa-i hak ve neşr-i hakikat için haklı olarak çarpıştıklarını bilirler, bu yolda şehit olanların cennete gideceğine, eceli gelmeyen bir ferdin en tehlikeli mevâkide bile bulunsa ölmeyeceğine, bilakis ömrü hitam bulanın müstahkem burçlar içinde olsa bile ölmek neticesinden yakasını kurtaramayaacağına iman ve itikat ederlerdi.

Din yolunda açlık, susuzluk bezli mamelek, tahammül-i zaruret gibi her türlü mahrumiyetlere katlanmak, fî-sebîlillâh babasının, kardeşinin, hatta evladının üstüne kılıçla atılmak, bilekleri kesilmiş kollarıyla İslam sancağına sarılmak, tek bir kılıçla düşman kalesine çıkıp yalnız başına şehir dâhiline atlamak, hukuk nokta-i nazarından bir emir ile bir fakiri, bir müslim ile bir gayrimüslimi müsavi tutmak ve saire gibi muhayyeri'l-ukûl büyüklükler gösterirlerdi.

Biraz evvel gazavat-ı Peygamberînin hep tedâfü' olarak vukua geldiğini söylemiştim. İsbat-ı maadâ için en meşhurlarının esbab-ı zuhuru da anlatayım.

Megazi-i Peygamberînin ilki (Veddan) Gazası idi ki ikinci sene-i Hicriye Saferinde 70 muhacirden ibaret bir kuvvetle Medine'den çıkılmış, Medine civarındaki (Veddan) mevkiine kadar gidilmiş, fakat yakalanmak istenilen Kureyş kervanı geçmiş bulunduğundan için dönülmüştü.

Sathî bir nazarla bakılırsa şu hareket; bir tecavüz zannedilir. Fakat evveliyatı düşünülürse iş değişir. Malumdur ki: Mekke müşrikleri; intişara başlayan İslamiyet'i hoş görmemişler, ettikleri mübahesâta daima mağlup olmuşlar, lakin kavlen mağlup oldukça fiilen galip gelmeye çalışmışlar, Müslümanlara ve Resul-i Ekreme türlü türlü eza, cefa etmişler, ilk Müslümanlardan (Sümeyye Hatun) ile zevci (Yaser)ji şehit eylemişler, bütün Müslümanları (Şa'b-ı Ebî Talib) de üç sene abluka ederek aç, susuz bırakmışlar, nihayet aleyhissalât efendimizi öldürmek için hane-i sadeti muhasaraya almışlardı. Hicret vuku bulup da arada bâdî-i münazaa olacak bir şeyi kalmamışken bile Mekke müşrikleri adam toplayıp Medine'ye bir hücum yapmak ve oradaki Müslümanlarla taraftarlarını katliam etmek teşebbüsünde bulunmuşlardı.

İşte bu münasebetle Nebiyy-i Ekrem Efendimiz Medine'de bir tahrir-

i nüfus yaptırmış ve 1500 Müslüman mevcut olduğu anlaşılacak Kureyş kervanlarını yakalamak, daha doğrusu onları kervanlarıyla meşgul ederek umumi hücum yapmalarına mani olmak için seferlere başlanmıştı.

İnsaf edilsin, şu hareket; tecavüz mü, tedâfü'ü mi? Sonra bir belde ahâlisinin muhafaza-i hayatı için şefkatkarâne bir muamele mi, değil mi?

Birinci gazvenin sebebi bu olduğundan gibi sairleri de öyle. Mesela: Bedir Gazvesi; yine bir kervan üstüne gidilmesi üzerinedir.

Uhud ve Hendek gazveleri; müşriklerin merkez-i İslam'a hücumları üzerine, Benî Nadir ve Benî Kurayza gazveleri; bu heriflerin yaptıkları muahedeleri nakz etmeleri ve zât-ı Risaletle ashâbını gadren öldürmeye, Hendek Gazvesinde Medine'yi arka cihetten kuşatmaya kalkışmaları üzerine,

Müreyysi Gazvesi, Benî Mustalik Reisi (Haris bin Ebî Dırar)ın ehl-i İslam ile harp etmek için asker toplamakta olması üzerine,

Hayber Gazvesi; orada İslamiyet aleyhine bir ittifak yapılması üzerine,

Mute Muharebesiyle Tebuk Gazvesi; Resulullâhın bir sefiriyle üç emirinin Suriye'de Rumlara tabi Gas-

sanilerle Rumlar tarafından katli edilmesi üzerine,

Mekke Fethi; Kureyşîlerin Hudeybiye Musalahasını nakz etmesi ve himaye-i Peygamberîde bulunan Huzaîlerden birkaç kişiyi öldürmesi üzerine,

Huneyn Gazvesi ise (Hevazin) ve (Sakif) kabilelerinin İslamiyet'e karşı toplanması ve Mekkeyi zabta kalkışması üzerine vukua gelmişti.

Devr-i Peygamberîde tecavüzî harp edilmediği gibi asr-ı saadete yakın zamanlardaki muharebelerde ya müdafilik, yahut halaskarlık maksadıyla icra olunmuştu.

Mesela: Siddık-ı Ekber zamanında Şam ve Irak üzerine asker sevk edilmişti. Lakin her iki ordu da oralarda vaktiyle müstakil iken Rumluların ve Acemlerin mağlubu olmuş (Gassaniye) ve (Hire) hükümetlerine imdat için gönderilmişti.

İran köylülerinin muzaheret talebi ve Halid bin Velidi daveti üzerine de İran Kitasına ayak basılmıştı.

Anlıyorsunuz ya efendiler! İslamiyet; haksız yere kılıç çekmemiş ve kimseyi cebren imana getirmemiştir. Kabail-i Arabın İslam'a nasıl ısındığını, onların kendiliklerinden heyetler, murahhaslar gönderip ne

türlü Müslüman olduklarını da söyleyecek olursam bahis pek uzayacak. Bu ciheti başka bir musahabeye bırakalım da (esaret)le gelelim:

Hürriyet-i fitriyesini kaybetmek, başka birinin idare ve idaresi altına girmek demek olan esaret, tarih-i beşer de pek kadimdir. En eski zamanlardaki insanlar; harben mağlup eylediklerini ya öldürmek yahut tahte'l-kahr istihdam etmek yolunu tutmuşlardı. (Esir) vasfını alan birtakım biçarelerin efendileri nazarında hayvanattan pek de farkları yoktu. Oldukça temeddün etmiş olan Mısırîler, nispeten daha yakın zamanların adamı bulunan Romalılar ile İranîler de bu adetten kurtulamamışlardı. Hatta Romalılar (hipodrom) denilen umumi meydanlarda esirleri birbiriyle, yahut hayvanat-ı vahşiye ile dövüştürüp o kanlı manzara ile eğlenirlerdi.

Müşrik kavimler böyle olmakla beraber ehl-i kitap olan milletler de esareti ibkâ, hatta teşdid etmişlerdi. Mesela Mısırda bir hayat-ı esaret geçiren Yahudiler; bilahare girdikleri şehirlerdeki bütün erkekleri öldürürler, kadınlarla çocukları da esir alırlardı. Harp esaretinden maadâ bazı esbap dolayısıyla hürriyetini kaybetmek de şeriat-i Museviyede cari idi. Ezcümle bir medyun borcunu vermezse dâyi-

nin esiri, bir baba kızını satarsa o zavallı kız, müşterinin cariyesi olurdu.

Şeriat-i İseviyede de esaret tecviz edilmiş, hatta İseviyet en ziyade üsere arasında şayi olmuştur.

Akvam-ı cahile ve müşrikeden bulunan Araplara gelince onlar da bu itiyaddan azade kalmamışlardı. Mağlup eyledikleri bir kabilenin erkeklerini tamamen öldürürler, yahut fidye-i necat mukabilinde salıverirler ve yahut perçemlerini kesip bilâ-bedel azat ederler, bu perçem kat'ında (ceze'n-nevâsî) derledi. Sirkat, yahut gadr suretiyle bir adamı esir diye sattıkları da olurdu.

Hülasa: Esir istihdamı –her yerde olduğu gibi- Araplarda da itiyad-ı umumi halini almıştı. Hayvan gütmek, tarla sürmek, bostanlarda, hurmalıklarda, ev işlerinde, hatta ticaret umurunda hizmet etmek hep köle ve cariyelere mahsus idi. Bunlardan başka türlü istifade edenler de vardı. Mesela cariyesine kölesine tevzi yahut kendi istifraş ile doğan çocukları satanlar yahut cariyeleri fuhşa sevk ile vizite ücretini alanlar olurdu.¹ Arabistan gibi bir kıta-i cesimede, hatta o asırlarda dünyanın her tarafında esir istihdamının örf ve adet yerine geçtiğini nazar-ı dikkate alan şeriat-i mutahhara; fi'l-vaki esaret

meselesini büsbütün ilga etmedi. Fakat her vesile ile, ezcümle hata-en birini öldürmek, kasten Ramazan orucunu bozmak, edilen yemine muhalif harekette bulunmak, zevcesini mahariminden birine benzetmek [zihâr] gibi efâlin kefareti olmak üzere köle, yahut cariye azat etmeyi agniya-yı ümmete tavsiye eyledi. Seyyidü's-sâdat aleyhi ekmeli't-tahiyat efendimiz ' Bir kimse; bir kul azat ederse Cenabı Hak da onun her uzvuna mukabil efendisinin azasından bir uzvunu cehennemden halas eder." hadis-i şerîfi gibi vesaya ile bu hususta teşvikat-ı mütemadiyede bulunurdu.

Esirleri hoş tutmak hususunda Kuran-ı Kerim 'Cenab-ı Hakka ibadet ediniz ve ona bir şeyi şerik koşmayınız. Bir de ebeveyne, akrabaya, eytama, fukaraya, yakın ve uzak komşulara, sefer ve hazarda refikiniz olanlara, yahut hanenize gelenlere ve mülk-i yemininiz olanlara, yani köle ve cariyelerinize hüsn-i muamelede bulununuz" emrini verdiği gibi Resul-i Hakim Efendimiz de 'Köleleriniz ve cariyeleriniz; Cenabı Hak tarafından yed-i idarenize bırakılmış kardeşlerinizdir. Yediğinizden onlara da yediriniz, giydiklerinizden onlara da giydiriniz. Bir de Allah'ın kullarına eziyet etmeyiniz" buyurmuştur.

Keza köle ve cariyelerin darp ve tazibinden tahzir vadisindeki ehadis-i şerifeden "Bir kimse memlukunu tokatlar, yahut döverse kefareti onu azat etmektir" mealinde bir hadis vardır.

Seyyidü'l-Ahrrar Efendimiz, kavlen böyle buyurduğu gibi fiilen de bu gibi rahimane hareketlerde bulunmuş ve ötesi berisi; efendisi tarafından kesilmiş bir köleyi azat etmiştir.

Sibt-i Nebî Hasan bin Ali Hazretleri; üstüne kazaen sıcak yemek döken bir kölenin korkusunu teskin için azat eylemişti.

Şeriat-i garrâ; itk, yani azat etme hakkında köle ve cariye sahiplerine de suhulet göstermiş, mesela, mükateb, müdebber, Ümmü Veled gibileri için ahkam-ı mahsusa beyan eylemiştir.

Mükateb; efendisiyle miktar-ı muayyen üzerine pazarlık ederek bedelini ceste ceste vermek üzere rakabetten kurtulan kul cinsidir. Böyleleri pazarlığın vuku ve kabulünden itibaren kendi kendine çalışıp kazanmak için hürriyet kazanır. Hatta cariye-i mükateb; efendisi tarafından istifraş edilemez.

Müdebber; efendisinin "vefatımdan sonra hürsün" dediği köle ve cariyedir ki sahibinin irtihaliyle nail-i

hürriyet olur. Ümmü veled ise efendisinden gebe kalmış ve çocuk doğurmuş olan cariyedir ki tevlid ettiği sakat bile olsa çocuk anası bulunduğu için satılmaktan, rehne konulmaktan, birine hediye olunmaktan kurtulur, efendisi azat etmese de onun vefatıyla azade olur.

Vakit ve mevki müsait olmadığından tafsilat veremiyorum. Söylediklerimden İslamiyet'in üsera hakkında ne kadar şefkat gösterdiğini anlamanız sanırım. Şunu da ilave edeyim ki aleyhi's-salatü ve's-selam efendimiz; azat ettiği bir köleyi evlatlık ittihaz buyurmuş ve bu hareket-i hasene; ümmet-i Muhammed için numune-i şefkat olmuştur. Müslümanlar içinde kölesini yahut cariyesini evladı gibi büyütüp yetiştirmiş ne kadar kimseler gelmiş geçmiştir.

İslam ve Osmanlı tarihlerini zihnen bile tetkik eylesek böyle şefkatli birçok meşahiri tahattur etmemek değildir. Mesela Hazreti Ali; kölesi meşhur (Kanber)e verdiği azat kağıdına (Ya Kanber künte bi'l-emsî lî ve sirte'l-yevme mislî) yani "Ey Kanber! Dün benim kölem idin, bugün benim gibi oldun" ibaresini yazacak kadar rahimane bir tevazu göstermiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Defterdarı (İskender Çelebi) ile (Sultan Abdülmecid) devri vüzerasından

(Hüsrev Mehmed Paşa) nın okutup terbiye ettiği köleler ise Devlet-i Osmaniye'de en büyük rütbelere kadar terakki eylemiştir.

Gelelim ibadete:

İbadet nedir? İbadet, kulluk etmek, Allaha karşı deyn-i ubudiyeti ifa etmek, Müslümanlığa olan intisabını ispat eylemektir.

Hazreti Mevlana:

În namaz ü rûze ü hacc ü cihâd
Hem güvahi dadenest ez itikad

Buyuruyor ki, namaz, oruç, hac, cihat gibi erkan-ı din, Müslümanım diyen kimseler için itikat şahitleridir demektir. (Aşık nişan, davaya burhan) derler. Kelime-i şehadet getirmek ve Müslümanım demek bir dava, bir iddiadır. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek, hacca gitmek ise onun şahitleri, ispatlarıdır. Bunlar ifa edilmez ve şahit olarak gösterilmezse ne olur? Ne olacak, o davanın adem-i istimâna karar verilir.

Dipnotlar

1. Bu habasetin men'i hakkında emr-i şedid-i ilahi nâzil olmuştur.

VAKIF
MEDENİYETİ
PANDEMİ SÜRECİ VE
MERHAMETİN
TAŞIYICISI OLARAK
AİLE

 Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

*Pandemi döneminde de
kültürümüzde her zaman canlılığını
koruyan 'merhamet' ve 'iyilik damarı'
varlığını güçlü biçimde hissettirmiş ve
toplumsal iyilik hareketine
kaynaklık etmiştir.*

Giriş

Sözlükte 'durmak; durdurmak, alıkoymak' anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi, terim olarak 'bir malın maliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi' şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de vakıf kavramını ve kurumunu doğrudan çağrıştıracak bir ifade yer almamakla birlikte, Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tassaddukta bulunmayı, iyilik yapmada ve takvada yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok ayet Müslüman toplumlarda vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur. Bunların içinden özellikle, "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız" ayeti (Âl-i İmrân, 3/92) ve mescitlerin Allah'a ait olduğunun, Allah'ın mescitlerini ancak birtakım niteliklere sahip kimse-

lerin imar edebileceğinin bildirilmesi (et-Tevbe 9/18-19; el-Cin 72/18) bazı âlimlerce vakıfla daha sıkı biçimde ilişkilendirilmiştir. Hz. Peygamber'in ve ashabın söz ve uygulamalarında ise, vakıf kavramı ve kurumu için başlangıç ve dayanak teşkil eden birçok örnek bulunmaktadır. Peygamberimiz (sav.), insanın ölmesiyle amellerinin kesileceğini, bunun üç istisnasının bulunduğunu, birincisinin geride devamlı bir sadaka (sadaka-i câriye) bırakması olduğunu belirtmiş, Medine'deki bazı arazilerden başka Fedek ve Hayber hisselerinin bir kısmını da Müslümanların yararına sadaka haline getirmiştir. Hz. Peygamber'in bir binek hayvanından, silâhından ve vakfettiği arazilerden başka mal bırakmadığı rivayet edilir. Tarihte; Hz. Ömer'in Hayber'in fethinden sonra ganimet olarak kendisine düşen bir arazinin satılmaması, miras bırakılmaması ve hibe edilmemesi şartı ile fakir, köle, misafir ve Allah yolunda olanların istifadesi için vermesi ilk vakıf olarak kabul edilmektedir. Vakıfların Anadolu'da da hızla yaygınla-

şıp önemli hale gelmesinde 'sadaka, infak ve hayırda yarışma'ya teşvik edici mahiyetteki söz konusu ayet ve hadisler etkili olmuştur.

Vakıf Medeniyetinde ve Ailede Merhamet

Vakıf medeniyetinin esasını, infak duygusuna dayalı yardımlaşma ve dayanışma eksenli tutum ve davranışlar oluşturur. Söz konusu tutum ve davranışların ortaya çıkışında, Kur'an ve Sünnet'te çizilen iyilik merkezli çerçeve etkili olmuştur. Bu çerçeveyi belirleyen temel değerlerin başında ise, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına riayet, O'nun yarattıklarına şefkat ve merhamet duygusu gelir. Rahmet kökünden gelen merhamet, Rahman ve Rahim olan Yüce Allah'ın isimlerine kaynaklık eden 'acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf" anlamlarında kullanılır. Merhamet, Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanının yanı sıra, insanlarda bulunan ve onları hemcinsleriyle birlikte diğer

nesillere aktaran, hayata değerleriyle tutunmayı gaye edinen yüksek karakterli ve hamiyetperver insanlardır. Söz konusu insan tipinin yetiştirilmesinin ilk adımları ailede atılır. Tarihsel süreçte kültürümüzde aileye daima özel önem atfedilmiş ve onun korunup güçlendirilmesine yönelik çabalara öncelik verilmiştir. Nitekim 11. Kalkınma Planı'nın 2.3.4. numaralı kısmında "Ailenin Güçlendirilmesi" başlığı altında, "toplumsal yapının ve kalkınmanın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilirliği için aile kurumunun güçlendirilmesi temel amaçtır" cümlesinin ardından aşağıdaki politika ve hedeflere yer verildiği görülmektedir:

- Aileye yönelik hizmetlerin kapsamlı, standart, etkin ve yaygın hale getirilmesi amacıyla araştırma, eğitim ve danışmanlık faaliyetlerine devam edilecektir.
- Aile Eğitim Programı içerikleri ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden düzenlenecek, yeni modül ve eğitim setleri kullanılarak aile eğitimleri gerçekleştirilecek, formatör ve eğitici sayıları artırılabilecektir.
- Aile yapısını olumsuz etkileyen kötü alışkanlıkların ve bağımlılıkların etkilerinin azaltılması amacıyla farkındalık eğitimleri, araştırmalar ve projeler yapılacaktır.
- Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımıza yönelik modüler aile eğitim programları uygulanacaktır.
- Aile yapısındaki dönüşümleri anlamak için periyodik araştırma faaliyetleri yürütülecektir.
- Aile Sosyal Destek Programının (ASDEP) kurumsal kapasitesi artırılabilecektir.
- Evliliklerin artmasını ve devamlılığını teşvik edici eğitimler ve danışmanlık hizmetleri yaygınlaştırılacaktır.
- Göç, afet ve acil durumlarda birey, aile ve topluma yönelik psiko-sosyal destek hizmetleri koordineli ve etkin bir şekilde sunulacak ve hizmet sunum kapasitesi geliştirilecektir.
- Dinamik ve genç nüfus yapısının korunmasına katkı sağlayacak programlar geliştirilecek, geniş ve büyük aile modelleri özendirilecek ve kuşaklararası dayanışma güçlendirilecektir.
- Aile ve iş yaşamının uyumlaştırılmasına yönelik programlar geliştirilecek ve yürütülecektir.
- Eğitimin tüm kademelerinde ev içi sorumlulukların adil paylaşımı konusunda sorumluluk

bilincini yükseltici eğitim faaliyetleri düzenlenecektir.

- Kaliteli, ekonomik ve kolay erişilebilir çocuk, engelli ve yaşlı bakım imkânlarının yaygınlaştırılması sağlanacaktır.
- Millî ve manevî değerlerimiz ile sağlıklı nesillerin devamını ve aile kurumunu tehdit eden yönelimleri özendirecek tüm faaliyetlere karşı mücadele edilecek ve bu alanda toplumsal bilinç güçlendirilecektir.

- Medyanın aile üzerindeki olumsuz etkileri azaltılacak, medya araçları aile içi bağları güçlendirecek şekilde kullanılacaktır.
- Aile odaklı medya yönetiminin sağlanmasına, aile dostu ve aile bağlarını güçlendirici yayınların artmasına yönelik destekler verilecektir.
- Görsel, işitsel ve sosyal medyanın aile üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için farkın-

dalık eğitimleri verilecektir.

- Görsel ve işitsel medya kullanılarak aile, evlilik, aile içi iletişim ve etkileşim konularında eğitim programları yaygınlaştırılacaktır.
- Aile içi şiddetin, ihmal ve istismarın önlenmesine yönelik koruyucu, önleyici hizmetlerin etkinliği artırılacaktır.
- Aile içi şiddeti doğuran ve pekiştiren olumsuz tutum ve davranışların ortadan kaldırılması için toplumsal bilinç düzeyinin erken çocukluk döneminden başlayarak yükseltilmesine yönelik olarak örgün ve yaygın eğitim faaliyetleri düzenlenecektir.
- Aile dostu çevre ve mekânların yaygınlaşması için çalışmalar yürütülecektir.
- Aile bireylerinin birlikte güvenli zaman geçirebilecekleri ve paylaşımlarını artırmabilecekleri ulaşılabilir mekânlar yaygınlaştırılacaktır.
- Yerel yönetimlerin bu kapsamdaki faaliyetleri desteklenecektir.

11. Kalkınma Planı'nda kadın, çocuk ve gençlik başlıklarının yanı sıra, "Sosyal Hizmetler, Sosyal Yardımlar ve Yoksullukla Mücadele" başlığında da, özellikle 'dezavantajlı aile'yi güçlendirmeye yönelik amaç, politika ve tedbirlere yer veril-

mektedir. Kuşkusuz aile toplumun çekirdeği ve temel direğidir. Bu nedenle geçmişte olduğu gibi günümüzde de vakıf medeniyetini kuran ve yaşatan değerlerin öğrenildiği, geliştirildiği ve yetişmekte olan nesillere aktarıldığı temel kaynaktır. İyiliğin bireysel yaşam alanlarından toplumsal hayata taşındığı ve ihtiyaç sahipleriyle buluşturulduğu vakıflar, ailede aktarılan dini, ahlaki, insani ve kültürel 'değerler'in kurumsallaşması yoluyla hayatiyet kazanır. Esasen aile, binayı ayakta tutan taşıyıcı kolonlar gibidir.

Toplumların gücü aile yapılarının sağlamlığından gelir. Aile, toplum iskeletini ayakta tutan omurgaya benzer. Omurga ne kadar düzgün durursa, beden de o ölçüde hastalıklara karşı dirençli ve sağlıklı olur. Aile, toplumun beyni ve yüreğidir. Toplumlar onun sayesinde düşünür, duyumsar ve geleceklerini güvenle tasarlar.

Aile, değerdir. Toplumlar ona ne kadar değer verirse, o da o ölçüde kayda değer hale gelir. Aile, toplumun gönlüdür. Gönül huzurlu olursa, onu taşıyan toplum gemisi de huzurlu olur. Aile huzurundan yoksun kalanlar, kendilerini güvenle limana taşıyacak gemiden ve gemiyi hayata bağlayan can suyundan da mahrum kalır. Gemi için su ne kadar hayati öneme sahipse, toplumlar için de aile o derecede ontolojik/varoluşsal öneme sahiptir. Ailenin, kültürün kuşaklar arası aktarımında ve sürekliliğinde yerine getirdiği roller ise benzersizdir.

Pandemi Sürecinde Aile, Vakıf Kültürü ve Merhamet

Vakıf kültürünün taşıyıcısı olan değerlerimiz; kendisine, ailesine, sosyal çevresine, yaşadığı evrene ve yaratıcısına sadakatle bağlı, uyumlu ve dengeli bir karakter ve kişilik oluşumunu amaçlar. Dengeli kişiliğe sahip bireyler yetiştirmenin yolu ise, insani, ahlaki ve kültürel değerleri önceleyen güçlü bir aile ortamının varlığından geçer. 11. Kalkınma planında da belirtildiği gibi, söz konusu aile ortamı, insanı özde değerli gören ve doğuştan getirdiği yetenekleri geliştirmeye odaklanan bir bakış açısına dayanmalıdır. Çünkü bireyin potansiyel yeteneklerini yok saymak kadar, onları gereğinden fazla yüceltmek de onun gelişimi açısından eşit derecede riskli sonuçlar üretmeye adaydır. Bu çerçevede, ailede anne-babaların çocuklarıyla, çocukların anne-babalarıyla ve kardeşlerin birbirleriyle ilişkilerinde gözetilmesi gereken temel ilke ve değerler vardır. Bu anlamda; merhametin aynı sıra sevgi, saygı, eşitlik, adalet, özgürlük, fedakârlık, güven, hoşgörü, özveri, umut, mutluluk ve sadakat gibi pek çok değerden söz edilebilir. Vakıf medeniyetimizin şekillenmesinde başat roller üstlenen bu değerlerin, olağanüstü zamanlarda toplumun dezavantajlı kesimlerine ulaştırılmasında vakıfların kapsamına giren hizmet alanları önemli roller üstlenmektedir. Nitekim pandemi döneminde de kültürümüzde her zaman canlılığını koruyan 'merhamet' ve 'iyilik damarı' varlığını güçlü biçimde hissettirmiş ve toplumsal iyilik hareketine kaynaklık etmiştir. Bilindiği

BİZ BİZE YETERİZ TÜRKİYEM

*Devlet eliyle
"biz bize yeteriz Türkiyem"
başlıklı bir yardım
kampanyasının
düzenlenmesi, sürecin
ortaya çıkardığı hasarların
ve mağduriyetlerin
hafifletilerek kamu
düzeninin korunması
bakımından önemlidir.*

gibi 2019 yılının sonbahar aylarında Çin'de ortaya çıkan ve 'Covid-19' olarak isimlendirilen yeni tip bir koronavirüs, kısa süre içinde tüm dünyaya yayılarak bireylerin ve toplumların hayatını neredeyse esir almıştır.

Pandemi döneminde de kültürümüzde her zaman canlılığını koruyan 'merhamet' ve 'iyilik damarı' varlığını güçlü biçimde hissettirmiş ve toplumsal iyilik hareketine kaynaklık etmiştir.

Covid-19'un neden olduğu dezavantajları en aza indirmek ve ortaya çıkması muhtemel toplumsal sorunları hafifletmek amacıyla, ülkelerin sosyal hizmet müdahale eylem planları hazırladıkları bilinmektedir. Çeşitli uygulamalar ile pandemiyin başlarında temel ihtiyaçların karşılanmasına odaklanan bu planların temel amacı, sağlık alanında ortaya çıkan olumsuz tablonun hafifletilmesi ve sürecin maliyetinin azaltılmasıdır. Ülkemizde de bu amaçla Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı öncülüğünde bir 'kamusal merhamet hareketi' olarak 'Vefa Sosyal Destek Grubu' oluşturulmuştur. Bu sayede 65 yaş ve üzeri, kronik rahatsızlıkları olan bireylere ve ihtiyaç sahibi hananelere yardımlar ulaştırılmıştır. Vefa Sosyal Destek Grubu kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı personeli de

görev almıştır. Vefa Sosyal Destek Grubu ve Filyasyon ekipleri çalışanları, ihtiyaç sahiplerine destek ulaştırmanın yanı sıra pozitif ya da temaslı kişilerin takibini yapma, gıda ve para yardımlarının ulaştırılması ve fatura, ilaç, emekli maaşlarının çekilmesi de dâhil pek çok alanda ciddi katkılarda bulunmuşlardır.

Vefa Sosyal Destek Grubu ve Filyasyon ekibi çalışanları, özellikle yaşlı, pozitif veya temaslı vakaların evlerinde buldukları süre içerisinde, bu kişilerin hemen her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için çaba gösterdiklerini ve bu görevi yerine getirirken genel olarak kendilerini iyi hissettiklerini belirtmişlerdir. Pandemi döneminde Vefa Sosyal Destek Grubu ve Filyasyon ekiplerinin bu özverili çabası, ihtiyaç sahiplerine yardımların yerinde ve zamanında ulaştırılmasında oldukça etkili olmuştur.

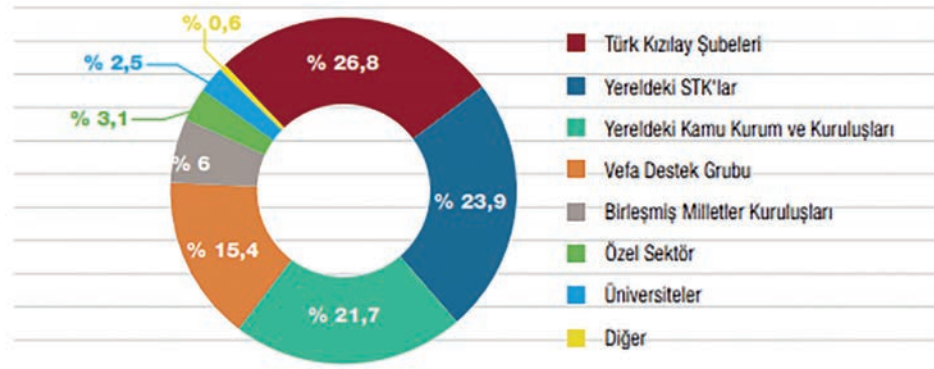
Ayrıca yardım ulaştırılan insanların zor zamanlarda yalnız olmadıklarını hissetmeleri ve hemen her türlü ihtiyaçlarının karşılandığını görmeleri, merhamet eksenli 'kurumsallaşan merhametin/iyiliğin' geleceği adına umut verici bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Pandemi sürecinin ekonomik, sosyal, kültürel ve insani maliyetini yüklenen kurumların başında gelen aile çevresindeki bireylerle kurulan toplumsal ilişkiler, kişilerin fiziksel, duygusal, bilişsel ve sosyal sağlıklarının korunması bakımından vazgeçilmez öneme sahiptir. Söz konusu ilişkiler fiziksel bağışıklık sisteminin yanı sıra, zihinsel, duygusal ve toplumsal bağışıklık sistemini de güçlendirici sonuçlar üretmektedir. Bununla birlikte bu süreçte ne kadar süreceği belli olmayan karantina ve izolasyon uygulamalarının beraberinde getirdiği kısıtlamalar, insanlar arası ilişkileri seyretici sonuçlarıyla toplum ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir.

Pandemi sürecinde zorunlu izolasyonun ve karantinanın yanı sıra, bu dönemin temel bileşenleri haline gelen maske, mesafe ve hijyen uygulamalarıyla birlikte, pek çok insan evlerindeki ve işyerlerindeki sınırlı fiziksel alanları tekdüze aktivitelerle paylaşmak durumunda kalmaktadır. Fiziksel aktiviteleri sınırlanan insanlar, gerçek ilişkilerle örüntülenmiş bir toplumsal çevrede yaşayamadıkları bilişsel, duygusal ve sosyal doyumu, sanal platformlarda yakalamaya çalışmaktadır. Geleneksel medya araçları olarak radyo ve televizyonun yanında, internet tabanlı yeni medya araçları olarak sosyal ağlarda geçirilen zamanlar, bireylerin kendilerine

sanal sosyallikler üzerine kurgulanmış bir yeni gerçeklikler dünyası yaratmalarına neden olmaktadır. Genellikle tekdüze fiziksel ve toplumsal çevredeki tatminsizliklerin etkisiyle sosyal medyada geçirilen amaçsız gezinti saatleri, bireylerin gerçeklik algılarının da zarar görmesini beraberinde getirmektedir. Pandeminin sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerin aile yapıları üzerinde meydana getirdiği zayıflatıcı etkilerin sosyal desteklerle hafifletilmesi ve ailenin öncelikle ekonomik açıdan güçlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim Kızılay'ın "Covid-19 İhtiyaç Tespit Raporu"na göre, pandemi döneminde aileler en çok gıda ve nakit yardımına ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanmasında, kamu kurum ve kuruluşları, diğer STK'lar, özel sektör ve üniversitelerle işbirliği yapılmaktadır. Araştırmaya göre, yardımların yerine ulaştırılmasında işbirliği yapılan kurumlara bakıldığında, Kızılay %26,8 ile ilk sırada yer alırken, Vefa Destek Grubu'nun %15,4 ile dördüncü sırada yer aldığı görülmektedir.

Pandeminin hızla yayılmasıyla ekonomik faaliyetlerin sekteye uğraması, neredeyse bütün iş kollarını etkilediğinden yardıma ihtiyaç duyan kişilerin sayısında hızlı bir artışa yol açmış, bu durum da sosyal devlete olan gereksinimi bir kez daha gün yüzüne çıkarmıştır. 2020 Nisan ayı verilerine göre, salgın tedbirlerinden dünyada yaklaşık 2,7 milyar çalışanın etkilendiği, bunun dünya işgücünün %81'ini oluşturduğu belirtilmiştir. 11 Mayıs 2020'de açıklanan TÜİK işsizlik verilerine göre, Şubat 2020'de Türkiye'de genel işsizlik oranı %13,6, genç işsizlik oranı ise %24,4'tür. Bu, OECD ülkeleri arasında en yüksek orandır. İstanPol'un araştırmasına göre ise, 4,3 milyon mevcut işsiz, salgınla birlikte 3,2 milyon kişinin daha eklenebileceği tahmin edilmektedir. Pandemi döneminin etkileri üzerine yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, "Yardım amaçlı girişimlere ilgi" konusunda, katılımcıların %57'si arttığı, %2,5'i azaldığı, %40,5'i ise değişmediği yönünde görüş bildirmiştir. Buna göre, katılımcıların yarısından fazlasının ilginin arttığını düşün-

Grafik 1: Covid-19 İhtiyaç Tespit Raporu

Grafik 22. İşbirliği yapılan kurum ve kuruluş dağılımı

Kaynak: Covid-19 İhtiyaç Tespit Raporu, 2020

Tablo 1: Sosyal Koruma Kalkanı Programı Destek Dağıtım Miktarları

Sosyal Koruma Kalkanı		13.02.2021	
Türkiye Geneli		Ödeme Yapılan Hane/Kişi	Miktar (TL)
Sosyal Destek Programı (Hane)	FAZ 1	2.111.254	2.111.254.000
	FAZ 2	2.316.010	2.316.010.000
	FAZ 3	2.003.582	2.003.582.000
Biz Bize Yeteriz Türkiyem	Hane	2.069.338	2.069.338.000
Kısa Çalışma Ödeneği	Çalışan	3.756.584	27.666.259.507
Nakdi Ücret Desteği	Çalışan	2.471.134	8.265.914.051
İşsizlik Ödeneği	Kişi	994.608	5.081.629.812
Normalleşme Desteği	Çalışan	3.183.435	3.206.101.967
#BirlikteBaşaracağız	Toplam: 52.720.089.337 TL		

f @ ailevecalisma

www.ailevecalisma.gov.tr

Kaynak: <https://bizbizeyeteriz.gov.tr/>

düğü, azımsanmayacak ölçüde bir grubun ise değişmediğini belirttiği görülmektedir.

Pandemi sürecini önceki afet dönemlerinden ayıran bazı özelliklerden söz edilebilir. Bu özellikler, insanların zamanının neredeyse tamamını evlerinde geçirmek zorunda kalması, iş yaşamına ciddi kısıtlamalar getirilmesi, sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamın her geçen gün daralması olarak sıralanabilir. Pandemi döneminde getirilen kısıtlamaların, özellikle alt ve orta gelir grubundaki küçük esnaf ve ücretli çalışanları etkilediği bilinmektedir. Söz konusu kesimlere yönelik çeşitli desteklerin oluşturulması ve devlet eliyle "biz bize yeteriz Türkiyem" başlıklı bir yardım kampanyasının düzenlenmesi, sürecin ortaya çıkardığı hasarların ve mağduriyetlerin hafif-

letilerek kamu düzeninin korunması bakımından önemlidir. Zira pandeminin seyri konusundaki belirsizliğin, ilk aylarda insanları kontrolsüz ya da panik davranışlar sergilemeye ve özellikle temel tüketim maddelerini stoklamaya sevk ettiği görülmüştür. Kampanya ile toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik bir sosyal desteğin oluşturulması amaçlanmış, bu kapsamda toplanan bağışlar Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığınca Sosyal Koruma Kalkanı Programı içerisinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. 13.02.2021 tarihi itibarıyla kampanya kapsamında Türkiye genelinde 52 Milyar 720 Milyon 089 Bin 337 TL destekte bulunulmuştur.

Sonuç

Toplumların merhamet, yardım-laşma, dayanışma, paylaşma gibi diğerkâm davranışlara kaynaklık

eden karakterleri sadece olağanüstü zamanlarda ve durumlarda ortaya çıkmaz. Esasen olağan zamanlarda da toplumların genetiğinde var olan söz konusu nitelikler, doğal ve toplumsal afetler dönemlerinde daha görünür hale gelir. Bu durum, toplumlar için olduğu kadar tek tek bireyler için de geçerlidir. Hayatın olağan akışında bireylerin ve toplumların dayanışmacı karakterleri, büyük ölçüde böyle zamanlarda da aynı şekilde devam eder. Yazımızın başından beri yer yer vurguladığımız gibi toplumların karakter harcı ailede karılır. Bu nedenle aile, olağan zamanlarda olduğu gibi olağanüstü zamanlarda da tek güvenli sığınacağımızdır. Kuşkusuz aile değerleriyle varlığını sürdüren vakıflar da, her dönemde önemli roller üstlenmiştir. Ancak onların olağanüstü zamanlardaki rolü, olağan zamanlardakine göre çok daha işlevseldir. Çünkü bu dönemlerde vakıflar, kapılarını üyelerine, dostlarına ve ihtiyaç sahiplerine her zamankinden farklı açar. Onların yaralarını sarar, incinen gönüllerini onarır, dertlerine paydaş, paylaştıklarına sırdaş ve hastalarına sağlıklı bir nefes olur. Bu süreçte vakıflar, yeri gelir ihtiyaç sahiplerinin acılarını dindirmek için açılan hesaplarda karınca kararınca ve içtenlikle bir yardım olur. Yeri geldiğinde ise yoksulların, yetimlerin başını okşayan şefkatli bir el; zorlukları aşarken onlarla birlikte çabalayan cansiperane bir yoldaş ve sofralarında sınımsız bir aş olur. Vakıf medeniyetinin mayalandığı ve nesilden nesle aktarıldığı değerlere kaynaklık eden ve birbirine sevgiyle

bakan gözlerden oluşan aile ocağı ise, gönül alıcı, içtenlikli ve içe işleyen değerlerin mayalandığı sımsıcak ve benzersiz bir yuvadır. Aile, anadır, babadır, evlattır, kardeştir, dede, nene, hala, teyze, amca, dayı, torun torba, hısım akraba, konu komşu, mahalle, şehir ve bütün millettir. İçinde bulunduğumuz pandemi döneminde de, ailenin evi yuvaya dönüştüren rolünün güçlendirilmesi, vakıf medeniyetinde 'merhametin/iyiliğin' geleceğe taşınması bakımından işlevsel öneme ve kalıcı etkiye sahiptir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Bilge, M. (2020), "Türkiye'de Covid-19 Pandemi Sürecinde Dezavantajlı Bireylere Yönelik Uygulamaların İncelenmesi: 'Vefa Sosyal Destek Grubu' Örneği", Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi, (16), ss. 101-114.
- Çağrı, M. (2004), "Merhamet" Maddesi, DİA, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2018), "Sadakatsizliğin Bireye, Aileye ve Topluma Yansımaları", ss. 87-99, Sadakat ve Güven Bağlamında Aile, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2020), Akışkan Zamanlarda 'Değerli Yaşamak', Ankara: DİB Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2021), "Salgın Döneminde Ramazanla Hayat Bulmak", ss. 117-131, Şifa Ayı Ramazan, Ankara: DİB Yayınları.

- Çapcıoğlu, İ. ve Kaya, E. (2021), Pandemi Döneminde Türkiye'de Dini Hayat: Din Görevlileri Örneğinde Dini Hayata Genel Bir Bakış, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Çeti, B., Ünlüöner, K. (2019), "Salgın Hastalıklar Sebebiyle Oluşan Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi", AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi, 22 (2), ss. 109-128.
- Demir, Ö., Toprak, M., Yıldız, S., Demir, Z., Bakan Kalaycıoğlu, D., Güç, A., Uğur, Z., Eyerici, C., Toprak, A., Yıldız, Ö., Çelikkaya, R. (2020), İzolasyon Döneminin Türkiye'deki Akademisyenler Üzerindeki Etkisi, <http://omer-demir.net/pubs/izolasyon-doneminin-turkiyedeki-akademisyenler-uzerine-etkileri/>, (Erişim Tarihi: 16.01.2021).
- Günay, H. M. (2012), "Vakıf" Maddesi, DİA, İstanbul: TDV Yayınları.
- Karakaş, G. (2020). Covid-19 Sürecinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk, http://www.tuhid.org/pdf/Covid-19-Surecinde-KSS_1590136304.PDF, (Erişim Tarihi: 07.02.2020).
- Kızılay (2020), Covid-19 İhtiyaç Tespit Raporu. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/T%C3%BCrk%20K%C4%B1z%C4%B1lay%20Toplum%20Temelili%20G%C3%B6k%20Programlar%C4%B1_Covid19%20C4%BOhtiya%C3%A7%20Tespit%20Raporu%20%281%29.pdf, (Erişim Tarihi: 12.02.2021).
- Kocabaş, A. (2020), "COVID-19 Pandemisinde Sosyal Belirleyiciler ve Eşitsizlik", ss. 5-24, Covid-19 Pandemisi ve Sağlığın Sosyal Bileşenleri (O. İtil, G. Altınışık Ergur, N. Köktürk, Y. Havlucu, M. Akgün, N. Aykaç) içinde, İzmir: Türk Toraks Derneği.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü (2019), 2019-2023 Stratejik Plan, Ankara: Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_215_260519/tb2019-2023stratejik-plan.pdf (Erişim Tarihi: 28.04.2021).

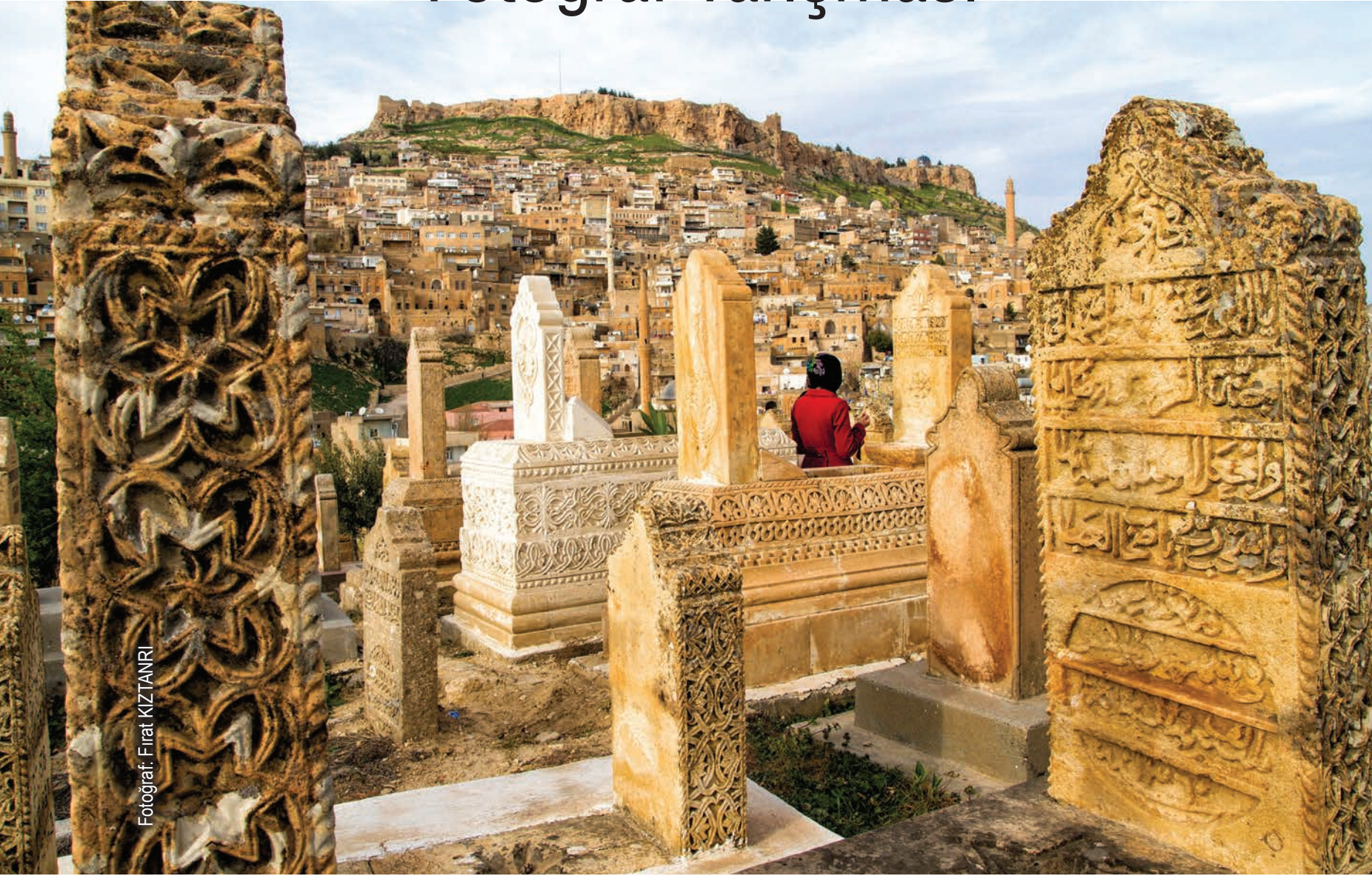

Afet dönemlerinde vakıflar, kapılarını üyelerine, dostlarına ve ihtiyaç sahiplerine her zamankinden farklı açar. Onların yaralarını sarar, incinen gönüllerini onarır, dertlerine paydaş, paylaştıklarına sırdaş ve hastalarına sağlıklı bir nefes olur.

DİYANET-SEN
TÜRKİYE DİYANET VAKIF GÖREVLİLERİ SENDİKASI

2. Uluslararası Din ve TOPLUM

Fotoğraf Yarışması

Fotoğraf: Fırat KIZTANIRI

Son Katılım Tarihi
1 Eylül 2021

Katılım formu ve online başvuru için:
www.diyamet-sen.org.tr • www.tfsf.org.tr

2021-009

2021-206

VAKIF
ve
TOPLUM

DIYANET-SEN'in ilmi, bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.